

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 1201
TÓTH KRISZTINA verse 1204
TÉREY JÁNOS versei 1206
MÁRTON LÁSZLÓ: Át a szitán (*Részlet egy készülő regényből*) 1210
ANDRÁS SÁNDOR versei 1231
GEREVICH ANDRÁS verse 1232
FILIP TAMÁS versei 1233
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR versei 1236
HATÁR GYŐZŐ: Három álom (*rövidprózák*) 1237
ACSAI ROLAND versei 1246
VARGA VIRÁG verse 1248
LOVAS ILDIKÓ: Csak egy út (*esszénovella*) 1249
KARÁCSONYI PETRA Csantavéri Orlandó 1256
TANDORI DEZSŐ versei 1260
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR versei 1265

*

- OROSZ ILDIKÓ: „Akkor is, ha abbahagyom.” (*Bertók László szonettköltészete*) 1269
MÁRTON LÁSZLÓ: „A lovak kihaltak” (*Nagy Boglárka beszélgetése*) 1290

*

- UTASI CSILLA: Árnyak utcája (*Márton László: Árnyas fűtca*) 1304
KÁLMÁN C. GYÖRGY: Önkéntes raboskodás (*Márton László: Kényszerű szabadulás. [Testvériség]*) 1310
BEDECS LÁSZLÓ: A példának oka (*Simon Balázs: Például a galamb*) 1316

2001

DECEMBER

Folyóiratunk
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat, valamint
a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecentenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Páma Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széche-

nyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápan:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sik Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtár – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Méréleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

200,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLIV. ÉVFOLYAM

12. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@matavnet.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 1200,- Ft, a II. félévre 1000,- Ft,

egy évre belföldre: 2200,- Ft, külföldre: 6600,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Rajnai László

1924–2001

Életének 78. évében, 2001. szeptember 30-án elhunyt Rajnai László esszéista, irodalomtörténész, műfordító, a Jelenkor egykori munkatársa. Magyar-latin-olasz szakon végzett a pécsi, illetve a budapesti bölcsészkaron, később a pécsi Sorsunkban publikált, majd a hatvanas évektől a Jelenkor szerzőjeként írta esszéit, recenzióit a huszadik század közepének magyar irodalmáról. Számos italianisztikai tanulmány közlése mellett Dante munkásságát kutatta, s klasszikus német szerzők, Goethe, Herder, Humboldt műveit fordította magyarra. Vörösmarty Mihályról szóló esszékötete keletkezése után ötven esztendővel, 1999-ben látott napvilágot. Emlékét megőrizzük.

PÉCS VÁROSÁNAK november 16-án adták át az UNESCO Világörökségi diplomáját. Az ünnepségsorozat keretében a Péter-Pál sírkamránál emléktáblát lepleztek le, a bazilikában koncertre került sor. Az ünnepségen közreműködött Bertók László költő, a Bach Énekegyüttes, a Pécsi Szimfonikus Zenekar, a Pécsi Kamarakórus, valamint Váradai Marianna, Megyesi Schwartz Lucia, Győrfi István és Kuncz László énekesek. A diplomaátadáson többek között beszédet mondott Rockenbauer Zoltán kultuszminiszter és Toller László polgármester.

A BÉCSI COLLEGIUM HUNGARICUMBAN mutatkozott be a Jelenkor október 10-én. Az esten Ágoston Zoltán főszerkesztő, Bertók László, Márton László és Méhes Károly olvastak fel.

CSORBA GYŐZŐ Vallomások, interjúk, nyilatkozatok című kötetét mutatták be november 21-én Pécsen, a Művészetek Házában. Az est vendégei Alföldy Jenő irodalomtörténész és Tüskés Tibor író voltak. A könyv a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány gondozásában látott napvilágot.

EGY REGÉNY HÁROM ÉLETE cím-mel Závada Pál íróval beszélgetett a Jadviga párnája című regényéről Gács Anna kritikus november 8-án Pécsen, a Művészetek Házában.

MANFRED FRANK, a tübingeni egyetem filozófusa díszdoktori székfoglaló előadását hallgathatták

meg az érdeklődők a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán november 9-én.

MILBACHER RÓBERT „...földben állsz mély gyökökkel...” című kötetéről Takáts József irodalomtörténész kérdezte a szerzőt a pécsi Művészetek Házában november 29-én.

A FILOZÓFIA MŰHELYEI beszélgetéssorozatban Bacsó Béla Írni és felejtetni című könyvét Gyenge Zoltán és Weiss János mutatta be november 19-én Pécsen, a Művészetek Házában.

A MODERN MAGYAR KÉPTÁR (1955–2001) állandó kiállítását nyitotta meg Rockenbauer Zoltán kultuszminiszter november 16-án. A kiállítást Sárkány József és Várkonyi György rendezte.

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Építész Szakának tanárai és hallgatói állították ki munkáikat november 9. és december 2. között a Pécsi Galériában és a Pécsi Kisgalériában. – Kuti László szobrai december 7-től január 6-ig láthatók a Pécsi Galéria Pincegalériájában.

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. Lehár Ferenc Vig özvegy című nagyoperettjének bemutatóját október 12-én tartották, melyet Telihay Péter rendezett. Csehov Ványa bácsi című színművének premierje október 19-én volt a Szobaszínházban, Rázga Miklós rendezésében.

BERTÓK LÁSZLÓ

Most érti meg

*Most, hogy a világhoz és a többi emberhez
kötő szálakat, láncokat, ragasztókat
elvékonyodni, lazulni, szakadni látja-érzi, s
némelyeket maga vág el, anélkül, hogy
igazán végiggondolná, vagy megviselné a
dolog, s hogy mások is, akiről azt hitte, hogy
halálig össze van sodorva velük (s hogy
számukra talán még fontosabb a viszony),
hogy ők is egymás után és szinte
fájdalom nélkül(?) válnak le, sodródnak el
tőle messzire, s hogy a gyógyszerek, amiket
huszonöt éve a zsebében hord, és be-bekap,
az igazi betegség ellen semmit sem érnek,
s magának kell (kellene) különféle odafigyelési
(étrendi, mozgási, önmérsékleti) rafinériákkal
gyógyítania magát, miközben az
önellenőrzése posztján el-elaluszni az örök,
s ha ébren vannak is, többnyire fogalmuk sincs
a tennivalóikról, reflexeikre hagyatkozva
viszik a hivatalt, gyanús ügyekbe keverednek...
most, hogy tehát haladéktalanul és keményen
a kézzel elérhető, a talpa alá simuló,
a szájában kényszerítés nélkül benne maradó,
onnan könnyedén tovább induló univerzumra,
a gyakorta elcsatangoló, elvesző, aztán váratlanul
előbukkanó csapodár gondolatokra, szavakra*

s még inkább a hűségesekre, az önként és hibátlanul a nyelvére pattanókra kellene koncentrálnia, a biztos vagy biztosnak hitt szálakba, láncokba, ragasztókba kapaszkodnia... most érti meg (kezdi érteni), mit jelent, jelenthet, hogy végtelen, de nem határtalan a világ.

Elkerülhetetlen

Minthogy a Jóisten folyamatosan, egymás után adja (passzolja) le (decentralizálja?) a többnyire megoldhatatlan, sőt korábban tabunak számító problémákat, ügyeket, gyötrő gondokat (a világ működése, mibenléte, jövője, az élet titkai, kilátásai, veszélyei s egyebek), s a gyanútlan, a kíváncsi, a stréber, a féktelen, a szorongatott ember egyre nagyobb erővel, lelkesedéssel, fontoskodással, fanatizmussal veti rá magát a váratlanul ölébe eső prédára, gyötrődik, feszül, pusztul, s ujjong, dicsekszik, nagyképűsködik, ha megold, felfedez valamit... elkerülhetetlen, hogy a Jóisten új világok, életek, halálok, jövők, titkok, konfliktusok, örömök tervezésével, kitalálásával, emberen, állaton való kipróbálásával, szabadalmaztatásával, gyártásával, propagandájával, terjesztésével, termelékenységének fokozásával foglalatoskodjék, hogy a leadott (-passzolt) munkafolyamatok végzése közben, s főként végeztével, az egyes ember vagy az egymásra utalt részlegek folyamatosan megkapják a zsigereiket és a fantáziájukat megmozgató újabb parancsokat, feladatokat, nyersanyagokat, alkatrészeket, ideákat, hibákat, bűnöket, járványokat, gyógyíthatatlan betegségeket, háborúkat, katasztrófákat, megbánásra, büntudatra, önfeláldozásra ösztökélő alkalmakat, lehetőségeket, kötelességeket... nehogy egyszerre megálljon az egész.

Ragacs

Nyomódik, neheziül, eltömíti a rostát, ami átjut mégis, az alul odaragad, s mert rendületlenül állnak ott, és szinte semmi sem éri el az odakészített edényeket (zsákot, sajtárt, melencét stb.), elégedetlenek... először csak a szemük koppan, aztán a szerkezetet kezdik el nézegetni, tapogatni, közelebből is szemügyre venni, hajlamosak az ésszerű magyarázat elfogadására, átmenetileg a kis hazugságot is elhiszik, nehezen teszik rá a kezüket a fogantyúkra, a talpfákra, akárhová... végső esetben már nem is ők, hanem valamely rajtuk kívüli erő (szándék? igazság?) működik, ami folyton visszaállítana valami (talán sohasem létezett) állapotot (álmot? emléket? mit?)... két sóhajtás között még imádkoznak vagy káromkodnak egyet, ki-ki a neveltetése vagy a vérmérséklete szerint, aztán már csak az állati ordítás, a ketrec, az istálló, a csarnok, az „égi sátor” ropogása, beszakadása, összedőlése s a romokon taposó lábak dobogása (ficánkolása) hallatszik... mind emlékeznek ilyesmire, vagy hallottak róla, mégsem képesek eldönteni, hogy képzelődnek-e, vagy most történik velük, mi több, hogy velük is megtörténhet-e mindez, ha állnak csak a gyerekek, az anyák és az öregek mögött, s szájtátva, értetlenül nézik, ahogy az előttiük állók leheletétől olvadni kezd a ragacs, s az első csepp (szem, darab, potyadék) megjelenik az edény alján.

Varázsolás

Simon Balázsnak, emlékéül

*A keskeny, ferde napsütésben nyitva volt
az emeleti ablak. Épp
hozzád indultam: nem csuktam be, járja át
a szél az áttelelt szobát,
és hogy a huzat be ne lökje, a fehér
nagy üvegtálat támaszul
tettem a táblák közé. (Préselt levelek
feküdtek benne, némelyik
már összetört, alkalomadtán képeket
csináltam volna, neked is...
...lásd, így élünk mi, gyermek módra, balgatag...)
Most nyárfavatta szálldogált,
csomókban ült a járdaszélen, furcsa tél
volt ez, lassan mentem Budán,
mentem, pogácsát vettem még a Délinél,
nem is gondolva tereád,
vagyis csak úgy, mint más időkben, mint mikor
nem voltál ilyen könnyű még,
és csak úgy felszaladtunk a szomszéd házba
hozzátok, mint hozzád ma én.
Itt is, ahogy az udvarunkban, gesztenyék
hullatták árnyékuk, figyelj,
mondtam, túléltek mind a fák, a lombjukat
nem rágja moly, minden lehet,
mikor ebben a sápadt fényben nézheted,
akárhogy, megfordítható –
Nem válaszoltál, néztél a fákon túlra,
befelé, holnap is jövök,
nagy vihar készülődik, nincs nálam ernyő,
úgyhogy most indulok, Balázs...
És tényleg, feltámadt a szél. A Beethoven
utca sarkára érve már
szemerklélt, és az ég is villant, másik év
ez már, hiába mind a fák.
Szépen könyörgök, ne engedd elmúlni még
a megfeszített percekét,*

*évszak ne teljen, csak mint napóra, körbe
forogjon egyazon idő!...
...És az utcánkba érve, nem is esett már,
valami szokatlan dolog,
valami érthetetlen, lassan kibomló
látvány lassított, hogy az út
közepén megtorpanva körülnézzek és
lássam, ősz lett! A ház előtt
csupa sárga, barna levél! Egy különősz
járt erre, májusi vihar,
és mindent visszavett, a nyitott ablakot
bevágta, repedt üveget
hagyott csak, visszavett mindent a volt idő,
erre volt jó a sok levél,
hogy egyszer megszólíthassam, s válaszoljon:
övé itt minden. A kerek
üvegtál fénylett tompán az ablaktáblák
mögött, mint üres óralap.*

Előjáték

– a Parsifal-jegyzetekből –

Beköszöntő az Úrvacsora-dallam;
komoly, s érzéki bár, de őszies.
A növekedés líráját tetőző
havasi levegő. Egyhelybenállás
e fölívelő hármashangzat ormán.
Másodszor mollban hömpölyög a téma,
csatlakoznak hozzá a Grál-motívum
gyanúsán szűzies harmóniái,
hogy később – egy éles szekund után – át-
lényegülhessenek a fájdalom
képletévé. (Megtépzott közösség:
klingsori fekete és Grál-fehér,
a szerződés, ha rést ütnek a testén.)
Most adják föl szeretetlakománk
zamatos fogását, a harmadik részt.
A lándzsa mint a tetterő – emel-
kedő diatonika –, és a Grál
maga – lejtőcskét váltó dallamív –,
a szent edény, mely öblébe fogadta
az Üdvözítő véré, és a lándzsa,
melyet zsoldos döf evilági húsba.
Tág témában két fázis, két ereklye,
és pogány jelentésük persze: nemzés.

„Igen, de van az egész fokozásban
valami gépies, valami művi!
Hogy sohasem volt még műalkotás
ilyen végzetesen naiv csinálmány!
Egyvelege szakrális akaratnak,
ádáz kéjvágynak, mesterségbeli
tudásnak – mondom, szinte visszatetsző,
hogy bölcsességnek hat a végeredmény...”
– Az égi társzekér a réginél is
lassabban és kicsit nehezkesebben
döcög, de nehéz küllői közé
országút ága-boga nem kerülhet. –

*Tél-pillantás ha tekintélyt parancsol!
Sziklakemény léptek döngése! ez már
a nyitányt koronázó Hit-motívum.
A rézfúvósok zengetik először,
fokról fokra finomabb szövedékbe
rendeződik – hogy majd a tompa üstdob
göggel lesújtson rá: minthogyha függöny
csapódna le: zajló porondra függöny!
A szétpattintott pillanat. Miért
mindezt? Hogy most átszellemült vonósok
a legpuhább, leghízalgóbb selyemmé
változtassák a témát, szeretet-
szolgálat ősi képévé – teremő
fejlődés delelője, némi árnyfolt,
almáskertben serdülő sokaság
és szolgakor – és kezed fenytéke
miatt enyészem én, hát vedd le rólam
a te ostorodat. És leveszem,
le én, le én, s az összes hangzatok
lebegő szinkópákban oszlanak föl.*

Párbaj-példázat

*Amit te a bíróság
szörnyetegének
hívsz: csak a pusztá
életigenlés;*

*így sarabolja,
így eszi társát
hosszú szócsata közben,
aki Robusztus,*

*ő, ki tulajdon
képére egyenget
minden eföldi
s csillagi berket;*

*bátor dűnamisztól
izzik a diszkussz':
óhajtja igazgát
fölfújt leleményem,*

s a rokon arcélt
– főnnhéj! – nem veszem észre
kristály félpoharak közt,
vita hevében.

Épp a rokont nem!
Nem, mert tetszik a köznek;
mint én, játszik a soknak...
Unlak, hím-primadonna!

Unlak, mint magamat,
és mint csont nélküli
nézőseregünket.
Unlak, hason orca!

Fölszabadulván
meddő súlyom alól, most
láncaidat neveted.
Most kezd élni: neved.

Atyafiságunk:
semmi „öcsém” és
főként semmi „urambáty”,
csak meztelen érvek;

asztali harcban
szó csak a súly meg a gyeplő.
Tósztot mondok a társra:
erőmmel egyenlő.

Virágvasárnap

Aranyvesszők virágvasárnap,
és autóroncsok szerteszét,
fölforr a földalatti Várad,
s az atyánál lesz az ebéd.

Villogó bádogkupolákkal
hány gáborcigány-kacsaláb!
Patkányhúsból süített fogást falj,
vagy műcs-kosztnál is add alább.

*A hányinger-közel vasárnap,
mikor a Royal teraszán
bölcs főhajtás Orádeának –
jön ködlovagja mindahány.*

*Lám, balra dőlnek a kereszték,
átrendeződik altalaj;
földmozgáskor maradj te veszteg.
De acord, Pece-parti faj.*

*Dél van, kosárba labda pattan
Püspökkert betonterein,
Radul bezsákol, halhatatlan
ív és technika, feleim.*

*S a közvécé a Léda-villa
gyomrában dögszagú odú,
és az van homlokára írva:
Roma Bar. Ez se szomorú.*

*Aranyvessző, virágvasárnap,
s a tetterős kettőskereszt.
A talajszint alatti Várad
ebédre várt és most meneszt.*

Át a szitán*

I.

A tanúvallatás szépen lassan zajlott, vagy ha nem is valami szépen, de mindenestre lassan. Az alperes, akit a legtöbb tanú „mostani Károlyi Istvánnak” vagy egyszerűen csak „mostani Pistának” nevezett, eleve nem jött el, mert Koncz Boldizsár özvegyével, Jósika Judittal ült lakodalmat; ám a tanúk között is akadt néhány, aki azzal mentegette késlekedését, hogy mire megérkezett az idézés, addigra ő már elment a lakodalomba, s tudvalevő, hogy az ilyen lakodalmas utazások napokig eltartottak a tizenhetedik század végén. Más tanúk viszont Werbőczy Hármaskönyvének arra a rendelkezésére hivatkoztak, amely szerint a tanú nem köteles megjelenni, ha bizonyítani tudja, hogy az idézés csupán a templom kapujára szegezett ki, tehát sem az ő kezébe át nem adatott, sem a szószékről nem lett nyilvánosan kihirdetve.

Közben kint a réten elvirágozott a gólyahír, és a Lebuki csárdából, ahol mindkét fél tanúinak szállása, Károlyi Sándor költségére, ki volt jelölve, szállongó nyárfapelyheket lehetett látni, mintha a csárda körül magasodott nyárfák nem is lettek volna kivágva. Pedig bódék, sátrak, dorongokból hevenyészett viskók álltak a helyükön, mert a csárda szobáiban és kamráiban a vizsgálóbizottság tagjain kívül csak a legrangosabb tanúknak jutott hely; de még a csűrben, a fáskamrában és a kocsiszínbén is tanúk heverésztek a sebtében odahintett szalmán. Naphosszat bámulták a nagy semmit, vagy összedugták a fejüket, és izgatottan pusmogtak, varkóztak és pipáztak. Asszonyok is meg voltak idézve, nemesek és nemtelenek egyaránt; az ő elhelyezésük további gondot jelentett, és amint zöldült a határ, szárbá szökkentek a vetések, úgy csattant fel egyre sűrűbben itt is, amott is az apróságok miatt kitoró női veszekedés jellegzetes rikácsoló hangja.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a közelben lakó tanúk, elunván a várakozást, hazaszökdöstek a feleségükhöz egy-egy éjszakára, majd otthon maradtak négy napig vagy egy hétig, hogy rendbeszedjék házuk táját és elvégezzék az ilyenkor szokásos mezei munkákat, a távolabbról érkező tanúk viszont, rossz utakra és akadályokra hivatkozva, még csak éppen beszállingóztak a csárdába, mint a nyárfapelyhek.

De bármennyit késtek is a tanúk, nem késhettek annyit, mint a vizsgálóbizottság elnöke, Benkovits Ágoston, aki püspöki minőségben, vagyis az egyházmegye vezetőjeként jónak látta elkísérni Auersperg ezredest a nagybányai bűntetőexpedícióra, hogy jelen legyen a lutheránus kezekből visszafoglalt Szent István templom újjászentelésén.

* Részlet egy készülő regényből.

Amikor meg már nagyjából mindannyian együtt voltak a tanúk, és Benkovits őkiemelkedősége is visszaérkezett, kellő erejű fegyveres kísérettel, Nagybányáról, ahol nemcsak a Szent István templomot kötötte össze ismét a római katolikus eklézsiával, hanem a kálvinisták által bitorlott és az utolsó pillanatig macskul védellmezett Nagyboldogasszony templomot is újjászentelte, és a császári katonaság oltalmának árnyékában ünnepélyesen átadta Kalauz Vitold minorig házfőnököknek, sőt az elrettentő példaként Nagybányára hurcolt Matkó István prédikátor kivégzését is végignézte volna, mert látni akarta a hozzá sokak szerint megszólalásig hasonló férfit, csak hogy mire odaért a kivégzés helyszínére, addigra már az ebek nyalták a Búzapiac kövezetéről a vért, és hát egy kerékbe tört holttest semmi szín alatt nem tud a megszólalásig hasonlítani a kipirult arcú váradi püspökre, aki egyszermind Bihar vármegye örökös főispánja: amikor tehát, egyszóval, minden akadály elhárulni látszott azelől, hogy végre csakugyan elkezdődjék az eljárás, akkor meg egyszerre csak a felperes, Károlyi Sándor hagyta el a vallatás helyszínét (rövidesen az is kiderül, hogy miért), és a vizsgálóbizottság tagjai négy a háromhoz arányban úgy szavaztak, hogy meg kell várni visszaérkezését.

Ha az olvasó ezek után azt hiszi, hogy Károlyi Sándor szánt szándékkal késleltette a tanúvallatást, akkor téved. Ellenkezőleg: minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy minél hamarabb kezdődjék a kihallgatások sora: hiszen az alperes részéről megidézett kilencven tanú, akiket az előző fejezetben színre lépett Gajzágó Dárius okleveles beavatkozó mindennap újabb meg újabb jó tanácsokkal fegyverzett fel, valamint az ő száztizenhárom tanúja mind-mind az ő pénzéből töltötték a poharat és az időt. Ám ha fontos volt is neki az eljárás gyors lebonyolítása, egy másik dolog még ennél is fontosabbnak bizonyult.

Egyik reggel ugyanis, amikor már a pipacsok bontogatták szirmaikat, híre futott, hogy Szatmár vármegye főispánja mégiscsak itthon van, s vele együtt az éjszaka leple alatt visszatért az összes vármegyei hajdú, akit magával vitt volt. Annak is híre futott, hogy nem a hajdúk miatt, nem is a maga személye miatt látta jónak titokban tartani hazaérkezését, hanem azért, mert valakit hozott magával. És mert amiről tudvalevő, hogy titok, az már nem titok, így mindenki tisztában volt vele, hogy Károlyi Sándor zsákmánya nem csekélyebb értékű vad, mint a lappangó kuruc haramiák vezére, Kiss Albert. Amikor tudomást szerzett róla, hogy rosszakarója, Auersperg ezredes a várakozások ellenére meglepte a Nagybánya körül tanyázó kurucokat, akiknek csak egy kis része tudott elszaladni a máramarosi havasok felé, Károlyi Sándor belátta: részt kell vennie a leszámolásban, másként hiába is tagadná, hogy a kurucokkal tart. Hajdúival az Ugocsa vármegyei Kökényesden termett, ahol Kiss Albert egy özvegyasszony ágyában hevert részegen; s mire Auersperg tisztjei, Gallensperg főhadnagy és Bernstein kapitány egy svadron élén berobogtak a faluba, az özvegyasszony kihúlt lepedőjén már csak egy hivatalos értesítést találtak arról, hogy: a régóta keresett gonosztevőt Szatmár vármegye hatósága letartóztatta, és bűncselekményei kivizsgálása, szintúgy a méltó büntetés kiszabása végett meghatározatlan idejű fogságra veti.

Bernstein kapitány gyorsfutárt küldött Károlyi Sándor után azzal az üzenettel, hogy haladéktalanul adja át nekik a foglyot, ezt azonban a főispán a törvénytességre hivatkozva megtagadta. Ellenben a kulacsát nem tagadta meg a re-

megő térdű, kimerült futártól, aki, miután fejébe szállt a bor, azt is kifecsegte, miért lenne annyira sürgős a kapitány úrnak a fogoly átvétele. Hát azért, mert a máskülönben fölöttébb sikeres büntetőexpedíció során a parancsnok, Auersperg ezredes életét vesztette.

Ez pedig a következőképpen történt. A büntetőexpedíció második éjszakáján, miután lezajlott Matkó István gyötrelmes kivégzése, és a megfélemlített polgárok végignézték, amint a város két régi kőtemploma katolikus kézbe adatik, majd Benkovits Ágoston ökiemelkedősége visszatért Nagykárolyba, folytatni a tanúkihallgatást a Károlyi-fivérek névbitorlási ügyében, és az egész város olyan csöndes lett, mint egy temető, a parancsnok úrhoz bepopogtatott ifjú szolgálja, és jelekkel értésére adta, hogy odakint valami baj van. Azért jelekkel, mert nem tudott beszélni, s így izgatott mutogatásából nem derült ki, miről is van szó; tehát a parancsnok úr, aki még nem vetkőzött le, mert jelentését írta a napközben történekről, s aki egyébként minden helyzetben jó hasznát vette néma szolgáljának, hagyta, hogy a szolga kézen fogja, és kivezesse a Búzapiacra.

Vagyis nem rögtön a Búzapiacra, hanem először az istállóba, mivel történetünk idején az úri rendben az volt a vélekedés, hogy eb, aki gyalog jár, és arra való az állat, hogy az embert vigye; ami nem jelenti azt, hogy a parancsnok úr az ifjú szolgát, aki keresztény hitre tért fogoly török volt, és aki, mint valami kengyelfutó, loholt mellette a százötven lépésnyire fekvő Búzapiacig, ne vette volna emberszámba.

A Búzapiacon pedig olyan sötét volt, hogy eleinte semmit sem lehetett látni. Igaz ugyan, hogy a parancsnok úr elrendelte: a kerékbe tört holttestet világítsák meg az őrök, de csak éjjelig, és hát ezek szerint éjjel már elmúlt. Rászólt néma szolgáljára, hogy húzódjék hátrább, és ekkor, mintha megvilágosodás kegyelmében részesült volna, vagy csak hozzászólt a szeme a sűrű homályhoz, máris észrevett valamit; mégpedig azt, hogy a holttesthez kirendelt őrök alszanak.

Olyan mélyen aludtak, hogy nem riadtak fel még a patkók csattanására sem, és a parancsnok úr, miután leszállt lováról, olyan közel mehetett hozzájuk, hogy hallatszott a szuszogásuk, sőt akár meg is érinthette volna őket.

Ott ültek, nekidőlve a fenyőfa póznának, amelynek tetejéhez volt erősítve a véres kocsikerék.

Auersperg általában szigorúan büntette az őrszolgálati vétségeket, ám a büntetést nem közvetlenül, nem a vétség helyszínén, hanem az előírt szolgálati úton róttá ki. Ha egy-egy szemléje során alvó őrszemet látott, a legnagyobb csendben odalépett hozzá, elvette kardját és pisztolyát, majd rögtön őrségváltás után fegyvervizsgálatot rendelt el, s így nemcsak hanyag örködésért, hanem fegyverelhagyásért is megbüntette a vétkest.

Most is odahajolt az egyik őrhöz, megfogta kardja markolatát, és óvatosan kihúzta a kardot a hüvelyből. Az őrszem felhorkant, lecsúszott köpönyegére, amely a pózna tövében volt kiterítve, majd a másik oldalára fordult, és összegömbölyödött. Ekkor Auersperg lassan, óvatosan kihúzta az őrszem tüzőjéből előbb az egyik pisztolyt, majd a másikat; ám ugyanebben a pillanatban ráhullott a nyakszirtjére föntről, a kocsikerékről egy nagy, meleg csepp. Auersperg nem értette: hogyhogy meleg, ha egyszer szegény bűnöst már több mint fél nappal ezelőtt, mindjárt a déli harangszó felhangzásakor kivégeztük?

Feltekintett a magasba, és akkor megint észrevett valamit; mégpedig azt, hogy a keréken kinyújtózott holttest nem a kivégzett prédikátoré, Matkó Istváné, hanem valaki másé, mert ugyanolyan sárga csizma van a lábán, mint amelyet a Szatmárról kivezényelt összes többi császári katona is visel. Talán bizony ő volt a másik őrszem, aki annyira mélyen aludt, hogy még akkor sem ébredt fel, amikor ismeretlen kezek egy hosszú acélszöggel odaszögezték a fejéhez a kalapját.

A parancsnok úr bátor, tapasztalt katona volt, nem ijedt meg. Ismét maga elé pillantott, és akkor a sötétben észrevett egy harmadik dolgot is; mégpedig azt, hogy annak a személynek, aki a másik őrszem helyén szunyókál, nem sárga, hanem piros csizma nyújtózik elő a köpönyege alól, s hogy ő ezt a piros csizmát nem is olyan régen, az itt leírt esemény előtt mintegy másfél nappal egyszer már látta. Ösztönösen elrántotta a fejét bal kéz felé; ebben a pillanatban tűzcsóva lobbant, lövés dörrent, s egy golyó füttyült el Auersperg füle mellett jobb kéz felől. Ezután egy hosszúkás fémtárgy röpült a kövezetre: a támadó nyilván eldobta a kilőtt pisztolyt, és Auersperg, ezzel csaknem egy időben, a jobb kezében tartott karddal erősen odasújtott, mert a kardpenge a lövés pillanatában ütötte félre a támadó második pisztolyát.

Emez rögtön felugrott, és köpönyegét eldobva futásnak eredt; de mivel nem a háta mögé, hanem az orra elé hajította, megbotlott a vastag posztóban és elvágódott. Auersperg hagyhatta volna futni, vagy még inkább egyetlen dőfessel végezhetett volna vele, s ha így tesz, túléli történetünk jó néhány szereplőjét. Ő azonban élve akarta elfogni az alattomos gonosztevőt, aki most már nem volt ismeretlen: csonka orrjáról és a bajszára fűzött pénzekről megismerte a szívós vénember, ő volt Kiss Albert bátyja, Kiss Balázs. Még emlékezett rá a parancsnok úr: valaha Károlyi István szolgája volt, majd elszegődött Jósika Judithoz, de végül is, mert a vér nem válik vízzé, beállt kurucnak. Csak úgy dőlt a kezéből a vér, mégis vadul és elszántan dulakodott a másik szívós vénemberrel, a parancsnok úrral. Azt is észrevette, hogy Kiss Balásznak csak az egyik csizmája piros, a másik fekete, a másik pirosat elveszíthette valahol; odakiáltott néma szolgálójának, lármázza fel a strázsákat, majd ő maga is ordítani, bömbölni kezdte, hogy riadó, miközben Kiss Balázs nyakát szorongatta.

Másfél nappal az imént elmondottak előtt arról értesültek a Kövesbérc egyik völgyében tanyázó kuruc haramiák, hogy a császári katonaság mégiscsak elindult ellenük Szatmárról, egy svadron és három gyalogszázad; javában közelednek, legkésőbb egy óra múlva ide fognak érni. Már a Szaszár völgyében járnak, s hozzáuk magukkal Matkó Istvánt. Mire Kabai Máté, a tokaji zendülés után elfogott Kabai Márton ikertestvére, aki a vezér távollétében parancsolt a többieknek, elrendelte, hogy a juhokat magunk előtt hajtva, szépen elindulunk a völgyben fölfelé, majd aztán Somkút és Garbonác határában üthetik bottal a nyomunkat!

Raboltak ugyanis még az előző héten vagy harminc juhot, azokat nem akarták otthagyni a császáriaknak. Mondta ugyan Kiss Balázs, aki Diószegről, Károlyi István és Jósika Judit lakodalmából érkezett, hogy: az én öcsém ugyan soha meg nem bocsátja nektek, ha ki nem szabadítjuk vagy meg nem bosszuljuk Matkó Istvánt, és hogy: ti csak az avassági hegyeket ismeritek, Rozsályon túl nem tudjátok, mi van; ott bizony oly keskeny és meredek az ösvény, hogy még a juhok sem tudnak végigmenni rajta, nemhogy a lovaitok!

Mondta ezt, ám hiába mondta, mert köztük nem lévén Kiss Albert, aki átment Ugocsa vármegyébe, hogy egy magas rangú francia tiszttel folytasson tárgyalásokat, mint a nagyurak, vagy még inkább, hogy kitapasztalja, sarjad-e már a tavaszi pázsit a kurvák piccsáján, tehát Kiss Balázs intelmeire nem hallgattak, csak azért sem. Történt pedig, amikor már vagy fél órája hajtották maguk előtt a juhokat, hogy meghallották üldözőik hangját, s éppen azon a helyen a szurdok, amelyben jártak, erősen összeszűkült; úgyhogy amikor nyeregbe pattantak, és megsarkantyúzták lovaikat, nem tudták a juhokat sem jobbról, sem balról kikerülni, tehát keresztül kellett gázolni rajtuk. A katonalovak hozzá voltak szoktatva, hogy éppoly bátran és kíméletlenül tiporjanak élő testekre, mint holtakra, de más dolog egy vagy két juhot legázolni, s megint más harmincat. Az első néhány lovas így is átvergődött a rémülten bégető, hullámzó hústömegben, de Kabai Máté lova megcsúszott és elesett; amikor pedig a mögötte haladó Kiss Balázs nekirugaszkodott, hogy átugrasson rajta, olyan szerencsétlenül huppant vissza, hogy az egyik nagytermetű kosnak az előreálló, pödrött szarva beszorult Kiss Balázs csizmája és a kengyelvas közé.

Sem idő, sem hely nem volt rá, hogy lecsatolja a kengyelt, így nem volt más választása, mint az, hogy levágja a kos fejét, csakhogy a késével nem ért el a nyakáig, a kardjával pedig csak hosszában tudott rásújtani. Ráadásul a kos még élt, s miközben csaknem ugyanolyan hangon sikoltozott, mint egy ember, egy-egy jókora döféssel még beljebb fúrta szarvát a csizma és a vas közé. Hátról már kiáltások hallatszottak, hogy vaffenstreken, meg hogy adjátok meg magatokat; a birkanyjájként összetorlódott kurucok pedig azt hitték, hogy Kiss Balázs kapzsiságból bajlódik a kossal, mert meg akarja tartani, és rútol szidták őt is meg az anyját is.

Fél órával később, amikor Auersperg ezredes szemlét tartott a kuruc haramiák hullái fölött, figyelmes lett egy idős férfi tetemére. Nemcsak az arc rémlett ismerősnek, mert hiszen ilyesféle, sebhelyek szabdalta, keserű és megátalkodott pofákat százával találhatott a szélnek eresztett, kivénült végvári katonák között, hanem a furcsa testhelyzet is erősen emlékeztette őt valamire, mégpedig naukratészi Athenaios lakomázó tudósainak egy találós kérdésére: egyharmad rész aranygyapjú, egyharmad szélvész, egyharmad égetnivaló; mi az? Nem mintha a parancsnok úr valaha is olvasta volna Athenaios művét, ám előljárója, Nigrelli Oktávián kassai főkapitány, aki művelt ember lévén az írástudó kurucbűnözőknek latinul hozta tudomásukra, hogy: amice carissime, paedicaberis irrumaberisque (amely trágárság arra utalt, hogy füstölgő pipát nyomtak az elítélt szájába, miután karóba húzták), ő minden adandó alkalommal Athenaiosra hivatkozott. S valóban: milyen emlékezetre méltó kevercset alkot a kos, a paripa és a bűnös ember egy halomban, amikor már egyikük sem él!

Ám ebben, hogy tudniillik egyikük sem él, a parancsnok úr tévedett. Mert miután futólag szemügyre vette a kossal és lóval összegabalyodott ember piros csizmáját és vértől piros ruháját (pedig csupán a kos vére volt az), és azzal a szándékkal indult a menekülő kevesek üldözésére, hogy később, ha majd lesz ideje rá, személyesen fogja átkutatni az illető ruházatát, visszafelé jövet a többi állati és emberi tetem között már csak a kos levágott fejét és a kengyelvasban a fél pár felhasított piros csizmát látta; az öreg haramiának nyoma veszett. Akkor lopódzkodhatott el, amikor az őrszemek, akiket a parancsnok úr a mészárlás helyszínén, a szurdok vé-

gében állított fel, megéheztek, és elmentek rőzsét szedni, hogy annak parazsán süssék meg a juhokból kikanyarított jókora húsdarabokat.

Ezek így lévén, a büntetőexpedíció második éjszakáján tehát az történt, hogy a parancsnok úr, miközben Kiss Balázssal dulakodott, ordítva-bömbölve hívta katonáit. Csakhogy a katonák, mivel szokatlanul meleg tavaszi éjszaka volt, meztelenül aludtak, hogy legalább éjjel ne csípiék őket a tetvek, s így beletelt egy kis időbe, amíg ruhájukat, fegyvereiket magukra kapkodták. Ezalatt Kiss Balázs, ha egy-egy pillanatra engedett a nyakán a parancsnok úr szorítása, ilyeneket hörgött: adtál sáfrányt nekem, ebadta kurafi, majd én is adok sáfrányt neked, lélek adta beste kurafi! Ilyen rútol hálálta meg Auersperg ezredesnek, hogy egy korábbi fejezetben fájdalomdíj gyanánt kapott tőle egy zacskó sáfrányt, amiért a szatmári erődítményben a katonák, tulajdonképpen félreértésből, nagy mennyiségű trágyalevet vagy lóhúgyot itattak meg vele, majd páros lábbal a hátsára ugrottak.

Bezzeg másként bántak vele a szatmári helyőrségben történetünk előtt negyed évszázaddal, 1672 nyarán! Az idő tájt ő maga is az erődítményben szolgált a felséges császár katonájaként, és az első kuruc támadások után (ugyanis akkoriban kezdődött Magyarország északkeleti részén a kuruckodás) Saponara gróf mindenki szeme láttára kezet szorított Kiss Balázssal, s példás bátorságáért nem ám egy zacskó sáfrányt, hanem egy zacskó tallért adott neki jutalmul.

Azon a nyáron a kurucok a hódoltsági területről, Várad alól jöttek, s egy Kiss Mihály nevű kapitány vezérük alatt, aki aztán Enyick mellett belehalt sebeibe, megtelepedének a németi határon, azon Szamos tekerületében, mely Gorzásnak hívatik, s a kurucok veszedelméről nevezetes. Ezen Szamos tekerület öble igen bőv és téres, kétfelől torkolatja pedig oly közel kerül egymáshoz, hogy midőn ott nyulásztunk, két puskás elegendő volt a Gorzás kapuját elállni lövésre. A kurucok, ezen helyet alkalmasnak ítélvén, itt vertek tanyát. A kapuját hosszú társzekerekkel kétszeresen is besáncolták, maguknak pedig lábbó hidat kötöttek a Szamoson által. A lábbó híd ily formán készült: vesszőből fontak két hosszú, vastag sodronyt vagy cajtát, mint amellyel a hajós-malmokat szokás kikötni; ezeket egymás mellé a vízre fektették és befedték husángokkal, kiket a Gorzáson vágtak.

Ezen készüléten Kiss Mihály kapitány kiment a szatmári földre, hogy ő a vidéket kívánná megkémleni s a szatmári őrségnek állapotját. Hitt neki a kurucság, és bátorságosan pihent vízvárában; de nem reménységük szerint ütött ki a dolog, mert aki visszajött, az már nem Kiss Mihály volt, hanem az ő ruhájában és a vaksötétben Kiss Balázs, kinek addig hírért sem igen hallották. Bizony, hogy nem Kiss Mihály tanulta ki a szatmári őrséget, ám Kiss Balázs a kurucok vízivárát!

Hajnalhasadáskor német sereg jelent meg a lábbó hídvégén, s dobot ütven oly rémülésbe ejté a kuruc sereget, hogy nem tudták: öltözzenek-e, fussanak-e (de nem lehet); részegek lévén, észbe nem kaphatván, holott a cajták elvagdalásával magukat megszabadíthatták volna, s a magát közibük színlő Kiss Balázst pusztá kezükkel megfojthatták volna, részint agyonlövöldöztettek, részint a Szamosba fulladtak.

Amikor pedig Auersperg ezredes a vaksötét Búzapiacon Kiss Balázst már kevés híja volt, hogy megfojtotta pusztá két kezével, végre sűrűn kopogó futólépé-

sek hallatszottak; de nem a katonaság jött, mert a katonák részegek lévén, észbe nem kaphatván, csak zszibongtak: öltözzenek-e, fussanak-e; hanem a lövések és az ordibálás fellármázta a polgárságot, s nincs veszedelmesebb, mint a gyáva polgár, ha egyszer megvadul.

Szurokba mártott, lángoló vesszőnyalábokkal, husángokkal és hentesbárdokkal jöttek; voltak vagy harmincan, de lehetek talán százan is. Azt ordították, hogy: innét, a piac kövéről nyaljuk fel a véredet! A parancsnok úr felugrott lovára, és nagy lendülettel nekirúgott a tömegnek. Bár száz emberi test, vagy akár harminc is, könnyűszerrel feltartóztathatta volna, mégis, miután a ló két-három fáklyás embert mellbe rúgott vagy eltaposott, a többiek sikoltozva szétszaladtak, majd ismét összecsoportosultak, és arrafelé zúdultak, amerre a parancsnok úr elrobogott. Ugyanekkor a Búzapiac másik végén színre léptek a császári lovasok; de mivel nem kaptak határozott parancsot, kit is kell megtámadniuk, illetve kit kell megvédeni ki ellen, hosszú percekbe telt, míg elindultak az imbolygó fáklyalángok és a zenebona felé, s addigra mindaz, amit az alábbi néhány sorban elmondunk, bekövetkezett.

A parancsnok úr a Kékfestők utcájába fordult be, amelynek Búzapiac felőli végén üresen állt az egykor gazdag Breit família szegletháza, miután Breit Krisztofot fej- és jószágvesztésre ítélte a kisszebeni haditörvényszék. Éppen az elmúlt napon történt, hogy ezt a beszögezett ablakú, lepecsételt épületet Auersperg ezredes lefoglalta a hadsereg számára takarmány- és posztóraktár gyanánt. A foglaláson ő maga is jelen volt, személyesen, s akkor, mintegy kíváncsiságból, tett néhány lépést a girbegurba Kékfestők utcájában; többet nem, mivel parancsnok létére szégyellt volna mindenki szeme láttára gyalog járni.

Pedig jól tette volna, ha elsétál a Kékfestők utcája túlsó végéig, mert akkor látta és tudta volna, amit most kellett nem kis megdöbbenésére tapasztalnia: hogy a Kékfestők utcája zsákutca. Nekiszalad egyenesen a Junghans család házának, amint azt még a két évszázaddal később működött nagybányai festőiskola számos alkotásán is láthatjuk és megcsodálhatjuk.

A Junghansok mindig is nagy labancok voltak, az egyik idősebb Junghans még a vallását is megtagadta, de most mégsem nyitottak ajtót a parancsnok úrnak, hiába dörömbölt, hiába fenyegetőzött; a szűk utcába pedig betódultak az üldözők, rikoltozásuk már a legutolsó kanyarulat mögül harsant fel. Auersperg ezredes ekkor megfordította lovát, és megint keresztültört a polgárokon; ezúttal nehezebben és kevesebb szerencsével, mert a Kékfestők utcájában kevés volt a hely, nem volt hová szétszaladni, s így a végsőkig elszánt emberek belecsimpaszkodtak a zablába vagy a kengyelszíjba, ám a parancsnok úr néhány jól irányzott, erős kardcsapással sorra lemetszette néhány ujjukat, s így végül másodszer is meg tudott szabadulni tőlük. De már harmadszor nem.

Mert abban a pillanatban, amikor vágára sarkantyúzta lovát, hogy visszajusson a Búzapiacra, ahol néhány fáklya mögött már látszottak az ő lovas katonái, akik őt keresték a sötétben szanaszét mindenfelé, akkor egyszerre csak odagördült a Breit-féle szegletházhoz egy hosszú társzekér, amely nyilván a hadsereg számára hozott árpát, zabot és posztót, és keresztbe állt a Kékfestők utcája végén, úgyhogy nemcsak elzárta a kijárást, hanem a parancsnok úr segítségére siető lovas katonák sem tudtak bejutni; annak a néhánynak pedig, aki leugrott a

lováról, és hason csúszva bújt át a társzekér alatt, a feldühödött polgárok bunkósbottal verték szét a fejét, és hát a parancsnok úr addigra már úgyis darabokra volt vagdalva saját kardjával, pontosabban azzal a karddal, amelyet a Búzapiacon szundikáló hanyag őrszemtől kobzott el, tizenöt vagy húsz perccel itt leírt szörnyű halála előtt.

Ettől függetlenül Károlyi Sándornak esze ágában sem volt az imént elfogott kuruc haramiavezért, Kiss Bercit átadni Bernstein kapitánynak vagy Gallensperg auditor-főhadnagynak; ez utóbbival egyébként is volt már néhány szégyenletes, mármint Gallenspergre nézve szégyenletes összezördülése. Tisztában volt vele, hogy a Kiss Albert elfogásából rá, valamint a vármegyére háramló dicsőséget senki el nem veheti.

Így tehát azt lehetett látni, hogy a nagykárolyi kastély minden szegletén örök állnak, és az ablakok alatt is, az elülső és a hátsó kapu előtt pedig főként. Ezek az örök pedig egyszer sem aludtak el, még egy szemhunyasnyira sem, mivel büszkék és izgatottak voltak, amiért Kiss Bercit őrzik, aki még nem is olyan rég a bajtársuk volt, hiszen a vármegye szolgálatában állt, mint ők, és a haramiákat üldözte, mint ők. Ma is emlegetett közmondás, hogy rablóból lesz a legjobb pandúr; ám történetünk idején, a réginél is régebbi Magyarországon, ha léteztek volna pandúrok, úgy a mondásnak inkább a fordítottja lett volna igaz, hogy tudniillik pandúrból lesz a legádázabb rabló. Hanem ezek a vármegyei hajdúk mégiscsak derék legények voltak; fennhangon bizonygatták, hogy: az ő kezükből ugyan soha ki nem szabadul egykori cimborájuk.

Lehetett látni öröket a kastélyban a pincelejártnál, és aki lemehetett, mint például a pincemester vagy a kulcsár, annak lehetett látni öröket a pincefolyosón, a fogadóterem alatti boltozatos kamra vasajtaja előtt, és fönt a kastélyudvaron is lehetett látni öröket a börtönnek használt pincekamra másfél tenyéryi vasrácsos ablakánál. Csak az újdonsült rabot, Kiss Bercit nem lehetett látni. De hát nem is azért hozták őt Nagykárolyba, hogy mutogassák.

A tanúk cinkosan összekacsintottak, és kérdezték a vén Kiss Balázst, aki ugyancsak tanúskodni jött: ejnye hát, kend nem akarja kiszabadítani az édes öccsét? Nem akarja megmenteni a biztos haláltól? Vagy legalább látni nem akarja? Beszélni sem akar vele? Azt is kérdezték tőle: hát mostanában kend lett a magyarok becsülete, hogy annyira meg van tépázva?

Ami azt illeti, Kiss Balázs valóban le volt rongyolódva, mert, mint mondotta, átvágott a hegyeken és úttalan utakon jött, hogy minél hamarabb ideérkezzék, mármint Károlyi István és Jósika Judit lakodalmából, ahová mindkét részről hivatalos volt.

Ami azt illeti, ahhoz képest, hogy lakodalomból jött, nemcsak le volt rongyolódva, mert például felemás csizma volt a lábán, és a jobb keze piszkos, véres gyolccsal volt inkább csak bebugyolálva, mint bekötve, hanem törődöttnek és betegesnek is látszott: lassan és nehezen tudott nyelni, de még a beszéd is nehezére esett, mert, mint mondotta, fáj a nyaka. Az ám, kiáltották a tanúk: fáj a nyakad; jó erős kenderkötélért fáj! De csak suttogva merészeltek ilyesmit kiáltani, mert Kiss Balázs még mostani elcsigázott állapotában sem ismerte a tréfát.

Ami azt illeti: ha ennyire siettél, miért késtél ilyen sokat? Ezt is kérdezték tőle. Mert lám csak, másokat ízről ízre, lassacskán rogyant meg a vénülés, ő pe-

dig egyszeriben úgy roskad össze, mint a fészker korhadt zsendelyfedele kétnapi havazás után. Merre jártál, mondd meg az igazat! Mert ha tényleg a lakodalomból jössz, úgy miért nem a szekérúton jöttél a többiekkel, s miért nem csatlakoztál Sennyei István uram szolgálóihoz, aki szintén a lakodalomból jött ide tanúskodni, de nem szólt egy árva szót sem róla, hogy téged is ott látott a lakodalmas nép között!

Kiss Balázs pedig csak annyit mondott, mert fájdalmat okozott neki minden kijelentett szó, hogy: ő nem testvérként van itt, hanem tanúként, mert most nem az ő testvérisége citáltatik próbára, hanem az uraságé. De bizony még beletelt egy kis időbe, míg a testvériség megpróbáltatásában az ő vallomása is közreműködhetett.

Károlyi Sándornak ugyanis a tanúvallatás mellett volt még egy igen súlyos gondja: ugyanúgy, ahogyan Kiss Balásznak fáj a nyaka és neheze égett a beszéd, fiacskájának, a kis Lackónak is fájdalmai támadtak. Akár a mocsár kigöngyölgései ártottak meg a kisfiúnak, akár pedig csakugyan az volt a baj, hogy Mostani Pista, még mielőtt elkotródott volna Jósika Judit szoknyája alá, egyik régebbi fejezetünkben afféle faluvégi Órjögő Lórántként kiszaggatta azt a kis meggyfát, amelyet a penészeleki tudós asszony, Rekettye Pila tanácsára ültettek volt a szülők, és amely a kisfiú életét jelképezte a kápolnadombon: az Ecsedi-lápról visszatérve, ahol édesanyjával együtt meglátogatta Pénzásó Pistát, aki az Ásotthalom alján vacogva már tényleg olyan volt, mint egy nagy tál szőrös, penészes kocsonya a földre kborítva, a négy és fél esztendő Károlyi László állapota hirtelen ismét rosszabbra fordult.

Egyik pillanatról a másikra hirtelen felszökött a láza, majd amikor nagy nehezen sikerült lehűteni a kicsiny testet, egyszerre csak olyan puhának és petyhüdtnek érződtek a tagjai, mintha a mocsárban imbolygó lidércek valóban kilopták volna húsából a csontokat. Ő maga leginkább arról panaszkodott, hogy vízibornyú nőtt a hasában, odabent fel-alá hengergődzik, és erősen szopódik. Hogy ez mit jelentsen, vagy ő maga mit ért ezen, azt már nem tudták megmagyarázni, elvégre kisfiú volt még. Csakugyan kitapintható volt a gyomra tájékán egy kacsatojás nagyságú, mozgó duzzanat, ám azt okozhatták bélgörcsök is vagy emésztetlen táplálék miatti puffadás.

Ennél nagyobb riadalmat okozott a kisfiú másik panaszja, a torokfájás. Történetünk idején a torokgyík nevű betegségről azt hitték, hogy azt valódi gyík, pontosabban egy „lábaskígyónak” vagy „kőrmöskígyónak”, illetve „zömökkígyónak” nevezett állat okozza. Úgy képzeltek, hogy a kisgyerek játszás közben, vagy amikor az esővízes hordóból iszik, észrevétlenül lenyeli a zömökkígyó fiókáját, s az a test üregeiben elbújva szép lassan felnövekszik, majd végül rátekeredik a szívre vagy a tüdőre. Még a francia felvilágosodás vezéralakja, Rousseau is meg volt róla győződve, hogy egy kisgyermekkorában lenyelt zömökkígyó szorongatja a szívet; ám az is előfordulhatott, hogy egy kifejlett zömökkígyó kúszik be a gyermek száján, legtöbbször alváskor, és odatapad a torkához, vagy ott keresztbe fordul, és megakad. A történetünk hőisével nagyjából egyidős Wesselényi István, az összeesküvő nádor közeli rokona jegyzi fel naplójában, hogy betegeskedő kisfia álmában összeesküvő fogát, s ily módon, akár a hősrégében a csecsemő Hercules, véletlenül megölte a szájába éppen becsúszó zömökkígyót, de még így is hetekig lebegett élet és halál között.

Ám a kis Lackó édesanyja, Barkóczy Krisztina józan és gyakorlatias asszonyként nem hitt az efféle babonákban. Ő nem azzal törődött, mi okozza a betegségeket, neki csak az volt a fontos, hogy minden testi bajnak megvan a maga gyógyszere: fűben, fában, vízben van az orvosság. Tavasztól ősziig sokféle füvet és virágot szedett, azokat megszáritotta vagy megfőzte, sőt némelyikből jó széles flastromot is készített: ezek a flastromok a legtöbb közönséges nyavalyát enyhítették vagy akár el is mulasztották.

Főleg láz- és fájdalomcsillapító, hűsítő flastromjait volt szokás nagy hálálkodással emlegetni: csodálatos flastromokat készített Barkóczy Krisztina, sok szeretettel és még több gonddal! Egyik este, amikor a kis Lackó már harmadszor is nyakfájásra panaszkodott, végre nem azt mondták neki, hogy: katonadolog és hogy: aki vitéz akar lenni, az ne siránkozzék, hanem a szerető, gondos anyai kéz előkereste a legszebb, legvastagabb hűsítő flastromot, s vacsora előtt azt kötötte a kisfiú fájós nyakába.

Ám a kis Lackó ahelyett, hogy megfélekedezett volna nyakáról, minduntalan felugrált a kisasztal mellől, ahová szokás szerint külön volt ültetve vacsorához, és most már azért nyafogott, hogy csípi a nyakát a flastrom, s minduntalan odakapkodott, hogy márpedig ő azt letépi. Történetünk idején a testi fájdalomtól nem rettegetek annyira, mint manapság: gyakrabban találkoztak vele, kevésbé tudtak ellene védekezni, s jóval többet el kellett viselniük belőle; aki pedig erre nem volt képes, azt hitvány embernek tartották. És ha valaki, hát Barkóczy Krisztina pontosan tudta, miből van a hűsítő flastrom: sem a kamilla, sem a zsálya nem csípi; a fodormenta párlata lehet egy kissé csípős, de nem ilyen csekély mennyiségben, hígítva és keverve. Így tehát megharagudott: oktalan kényeskedést még egy kislánytól sem tűrt volna el, nemhogy elsőszülött fiától.

Lackó pedig jó fiú volt; most is igyekezett megemberelni magát. Ha egyszer azt mondták, hogy a flastrom reggelig ottmarad, akkor annak ott kell maradnia. Mihelyt édesanyja rászólt, hogy hátraköti a kezét, ha még egyszer feláll a kisasztalról, vagy ha odanyúl a nyakához, attól kezdve már csak nyöszörgött; sőt miután ágyba dugták, többé nem is nyöszörgött, hanem csupán a fogát csikorogatta hajnalig. Reggel aztán, amikor leszedte a flastromot, Barkóczy Krisztinának azt kellett látnia, hogy féltényérnyi felületen lejött a bőr, és kilátszik a csupasz, nyers hús; most látta csak, hogy az esti homályban és kapkodásban hűsítő helyett egy igen erős hólyaghúzó flastrom akadt a kezébe. Olyan erős, hogy attól még harcpróbált férfiak is, ha muszáj használniuk, nyögnek órákon át.

Üzent Rekettye Pilának, hogy jöjjön, segítsen, de a tudós asszony most az egyszer nem jöhetett, mert megtudta, hogy őkiemelkedősége Benkovits Ágoston ott időzik Nagykárolyban, és félt a püspöktől. Már így is azt híresztelik róla, hogy egy fekete tyúk pénteken tojt monyát három hétig a hóna alatt szorongatta, úgy költötte ki, s hogy a tojásból kibújt gonosz lélek azóta is őt szolgálja. Meg hogy amikor gyékényt font az ecsedi uradalomban, akkor volt ott egy ember, aki minden vasárnap megfőzött és megevett egy kígyót; éppen csak a fejét nem ette meg, mert attól iszonyodott, viszont azt ő, Rekettye Pila mindig megette, s hogy ettől van az ő tudománya, meg hogy az állatok beszédét is ettől érti meg. Hiába is bizonygatná a püspök úrnak, hogy ő semmiféle kígyó fejét nem ette meg, s hogy az nem is kígyó volt, hanem egyszerűen csak angolna. Ő nem akar-

ja, hogy a püspök úr elkezdjen vele foglalkozni, mert annak nem lesz jó vége, s különben is, ha tanúvallatás van, ennyi sok hivatalos nagyúr között az ő tudománya nem ér egy hajítófát sem. Így tehát egyetemen tanult embert, orvost kellett hívatni, Köleséri Sámuel.

II.

Köleséri születésére nézve erdélyi ember volt, ám történetünk idején ott rekedt Nagybányán, és a kuruc haramiáktól való félelmében hónapokig nem mert kimozdulni onnét. Nem volt ő gyáva, csak éppen világosan látta, hogy a kuruc haramiák részben a pogány sors, részben a keresztény gondviselés, részben pedig a császári hatóság eszközei. Nem mintha őt, Kölesérit bárki letartóztatta vagy őrizte volna, ellenkezőleg, ő azáltal volt rab, hogy nem őrizte senki. Minden vásárnap megkérdezte, hogy: biztonságos-e már az országúton a járás? Mire azt felelték neki, hogy: miért akar innét elmenni kegyelmed, amikor itt is olyan sok az orvosolnivaló? Ami azt jelentette, hogy: aki fegyveres kíséret nélkül kimerészkedik a városból, akár csupán a Szaszár vagy Zazár völgyébe is, annak a kurucok letörik a derekát. Mire Köleséri mindannyiszor megkérdezte, hogy: vajon kaphat-e fegyveres kísérőket, hogy elmehessen egy betegéhez, akinek életét senki más, csak ő tudná megmenteni; igen vagy nem? Erre meg azt felelték neki, hogy: nem sokat érnek azok a fegyveres kísérők, úgysem tudják megmenteni az életét senkinek. Ami egyszerűen csak azt jelentette, hogy: nem.

Mindannyian tudták, hogy az a beteg, akiről Köleséri beszél, maga Magyarország; mert ő nemcsak az egyes emberi testeknek, hanem az ország testének, szervezetének is gyógyítója szeretett volna lenni. Utrechtben, ahol egyetemre járt, orvosi munkák mellett nemzetközi közjogi értekezéseket is olvasott a háború és a béke jogáról, a szuverenitásról és annak hatáiról, a politikai szerződések végrehajtásáról, az államformákról, különös tekintettel a zsarnokságra, mindenki harcáról mindenki ellen, valamint arról a tényről, hogy a régiségben egyetlen kiválasztott nép volt, Izrael népe, de most már minden egyes nép egyetlen, vagyis kiválasztott, ahogy ma már az emberi lények is mind-mind a világ megannyi középpontja.

Nem voltak rebellis hajlandóságai, sőt a kuruc haramiákat gyűlölte és megvetette, attól pedig távol állt, hogy felelősségteljes, bölcs államférfiaknak tanácsot akarjon osztani; nem, ő csak végig szerette volna tapogatni Magyarország magatehetetlenül hánykolódó, gyötrődő testét, sok más tudós medikussal konzíliumot ülni, diagnózist állapítani meg, végül kíméletes, de hatékony kúrát rendelni, s gyönyörködve nézni a gyógyulást: amint a beteg szervezet izzadás révén szabadul meg mérgeitől, s hosszú, zsibbadt alvásból felserkenvén friss életkedvvel kinyújtóztatja munkára kész tagjait. Mint említettük, sok bölcs művet elolvasott; éppen csak Danténak a császár veronai helytartójához intézett híres levelét nem olvasta, pedig abból megtudhatta volna, hogy az allegóriáknak nincs testük, és az Evangéliumnak azt az intelmét sem olvasta eléggé figyelmesen, amely szerint orvos, magadat is gyógyítsd meg, ne csak a többieket! Hanem azért ő volt a régi Magyarország legjobb orvosa.

Károlyi Sándor tehát nem fordulhatott máshoz, csakis őhozzá. Megüzente Kölesérinek, hogy most már bátran jöhet, mert a vidéket rettegésben tartó kuruc haramiák úgy szétszórattak a felséges császár vitézeitől, mint a pitypangbóbíták. (Nem volt ez valami túlzottan ideillő hasonlat, mert hiszen a pitypangbóbíták azért szóródnak szét, hogy kicsírázzanak és mindenfelé gyökeret verjenek, de hát Károlyi Sándor ezt nem így gondolta, ő csak egyszerűen kibámult az ablakon, s meglátta az őrködő hajdúk mögött a sok-sok pitypangot.) Ám hogy az országúton járás még bátorságosabb legyen, küldöm kegyelmedhez próbált hűségű három hajdúmat is, mind a hármat állig felfegyverezve.

Küldenék én háromszor hármat is, úgy megbecsülném a kend anatómiai tudását, a többi hajdúm azonban egy hivatalos ügy miatt el van foglalva. (No már ez megint nem volt valami nagy hízelkedés. Anatómiai tudása történetünk idején leginkább a hóhérnak volt; márpedig a régi Magyarországon hóhérből sokkal több volt, mint orvosból, és minden hóhér mellett sokkal több hajdú strázsált, mint ahányat Károlyi Sándor küldött volna Köleséri medikus elé.) Azért hát jöjjön kegyelmed, frissen, szaporán, bizalommal!

Ezt az üzenetet Kos Miska vitte, Károlyi Sándor egyik legügyesebb inasa, akivel történetünk első néhány fejezetében gyakran találkozott az olvasó, de később, az események sűrűjében egy kissé megfeledkeztünk róla. Most itt az alkalom, hogy egy apró és könnyen kibogozható bonyodalom kapcsán ismét megadjuk neki azt a csekély figyelmet, amelyet kétségkívül meg is érdemel.

A bonyodalmat az inas neve okozta. A szatmári erődítmény új parancsnoka, Leopold von Oettingen helyettes alezredes, aki az Oettingen család lovagi ágából származott, mindazonáltal szívélyes kapcsolatok fűzték a császár gyermekkori játszópajtásához, a tisztviselői ágból származó Wolfgang Oettingenhez, aki, hogy neve könnyebben és kellemesebben kimondható legyen, egy ideje szintén odabiggyesztheti a családnév elé a „von” szócskát: az új parancsnok azzal kezdte működését, hogy beleolvasott az elmúlt néhány évtized környékbeli harcairól szóló hivatalos feljegyzésekbe, így tehát az 1672-es balsikerű kuruc támadásról is tudomással bírt. Amikor meghallotta, hogy Károlyi Sándortól érkezett üzenet a magyar medikusnak, mindjárt felfigyelt a szolgálja nevére, s a két név hasonlósága miatt azt hitte, hogy Kos Mihály valójában Kiss Mihály, akit egyszersmind az elfogott Kiss Albert édestestvérének is hitt, mivel még nem tanulta meg, hogy a magyaroknál Kiss, Nagy és más efféle nevek igen gyakoriak.

Hiába magyarázták neki, hogy az előtte álló Kos Mihály mostanság, 1698 tavaszán hozzávetőleg 28 vagy 30 esztendő, tehát a kurucok 1672-es támadásakor ő még az anyja csecsét szopta, von Oettingen lovag a családjára jellemző csökönyösséggel egyre csak azt hajtogatta, hogy: szopogatta ám a csecsét ő tudja, miféle ribancnak! Végül azonban, tájékoztatást nyervén a dolgok állásáról, mégiscsak elővette jobbik esztét, és visszaüzent a nagyságos vitézlő főispán úrnak, hogy: ő rögtön elküldi Nagykárolyba Köleséri medikust, aki minden bizonnal eredményesen gyógyítaná főispán uram beteg gyermekét, mihelyt főispán uram elküldi a szatmári erődítménybe Kiss Albert kuruc gonosztevőt, mivel Kiss Albert a katonai törvényszék hatáskörébe, noha főispán uram igekeztetének nem fog elmaradni méltó jutalma, tartozik.

Továbbá főispán uram adjon szerencsésebb nevet a szolgáljának! Ugyanis Oet-

tingen tudomást szerzett róla, mit jelent az a szó, hogy kos: hímnemű juhot jelent. Nevezze uraságod Bak Mihálynak vagy Bika Mihálynak vagy Mérleg Mihálynak vagy akár Vízöntő Mihálynak is, csak ezt a félreérthető nevet ne hagyja rajta.

Mire Károlyi Sándor nagy búsultában írt egy panaszlevelet a pozsonyi kamarának s egy másikat a bécsi újjászervezési vegyesbizottságnak is. Tudta ő, hogy ezt az alávaló zsarolást (bár Oettingennek volt annyi esze, hogy üzenetét nem írta le) a felsőbb kormányzervek nem hagyják annyiban; csakhogy a levelek elmentek, az idő múlt, az orvos pedig nem jött, mert nem jöhetett. Végül írt egy rövid levelet az új szatmári parancsnoknak, hogy: Kiss Albert kuruc bűntettei csakugyan a katonai törvényszékre tartoznak; viszont a vármegye területén elkövetett közönséges rablásait és gyújtogatásait előbb mi vizsgáljuk a magunk illetékességi körében. Azonkívül Kiss Albert szökött jobbágy lévén, jelentkezett érte régi földesura.

Ez pedig sajnos igaz volt. Nagyrákói és kelemenfai Gersenyi László, amilyen gyorsan csak tudott, Nagykárolyban termett, és okmányokkal igazolta, hogy Kiss Albert az ő jobbágya volt Gersenyipatakán, s hogy az ő tilalma ellenére, önhatalmúlag távozott lakóhelyéről. Pontos kimutatásai voltak, hogy a szökés időpontja, az 1671-es (emlékezetesen késői) szüret óta jobbágya mennyi robotszolgáltatással, mennyi dézsmával, pénzdóval, mennyi karácsonyi és húsvéti ajándékkal tartozik neki. Külön papíron ki voltak számítva a kamatok, huszonzét évre visszamenőleg. Mármost Gersenyi azt követelte, hogy vagy a vármegye térítse meg neki a kárt, vagy bocsássák rendelkezésére a szökevényt, és hatósági felügyelet mellett kötelezzék rá, hogy mulasztásait éjt nappá téve és látástól vakulásig dolgozza le. Amikor pedig felbukkanása nem hozta meg a kívánt eredményt, azzal fenyegetőzött, hogy elmegy Bécsbe, és a legmagasabb Trónusok, Principátusok és Dominációk előtt tesz majd panaszt, előbb azonban elmegy Szatmárra a parancsnok úrhoz, mert van még ezen a világon igazság, és idehozza a német katonaságot!

Ezt ígérte, de nem tudta rászánni magát, hogy felkerekedjék, miután annyi sok fáradsággal érkezett ide Nagykárolyba. Nem való már egy ilyen öreg nemesnek, akit megrágtak az évtizedek és elhagytak jobbágyai, egész nap zötykölődni a szekéren. Bár az is igaz, hogy a vesekőnek éppen a zötykölődés tesz jót. Elfáradt és elcsendesedett; néha még szitkozódott és lobogtatta papírjait, ám legtöbbször csak megült a szalmán a többi tanú között, mert ő is meg volt idézve tanúnak, mégpedig az alperes részéről. Nem volt már foga egy sem, de annyira megkeményedett az ínye, hogy apródonként még a szalonnabőrt is megrágtá vele; ezzel a mutatvánnyal mindig magára vonta a körülötte csoportosuló érdeklődését.

Így tehát biztosra vehető, hogy nem Gersenyi László hívta Nagykárolyba Leopold von Oettingent, bár ő volt, aki ezzel fenyegetőzött; márpedig egy szép napon, amikor már elvirárgzott a pipacs, és a búza sárgulni kezdett, nem kis ijedelemmel hozták a hírt, hogy: közeledik Leopold von Oettingen helyettes alezredes, délcegen ül vasderes paripáján. Lépésben jődögél mögötte Bernstein kapitány és Gallensperg hadbíró-főhadnagy, őmögöttük meg az a svadron, valamint három gyalogszázad, akiket egyszer már láttunk Nagybánya felé vonulni. Már elhagyták Tőke-Terebest, már Gilvács felé járnak. Mindjárt a Krasznán is átkel-

nek, s akkor nyakunkon a veszedelem; vitézlő nagyságos uram, az Isten szerelmére, gyorsan hordjunk sáncot a kastély köré földből vagy miből.

Károlyi Sándor azonban csöppet sem ijedt meg. Ő a maga részéről úgy tudta, hogy mindannyian törvény alatt lakunk, s őfelsége a császár katonái szintúgy a törvényt szolgálják fegyvereikkel, miként a nemes vármegye képviselőiként mi magunk is. Márpedig a törvény keblén belül csak vitatkozásnak van helye, háborúnak nincs. Nem is engedte meg, hogy szolgálói sáncot hordassanak a kastély köré, meg aztán idő sem lett volna rá; éppen csak a kaput erősítette meg néhány vasrúddal, és az ablakokba rakatott egy-egy szakállas puskát.

Benkovits Ágoston hangoztatta, hogy ő nem Bihar vármegye főispánjaként, még csak nem is püspöki minőségében van jelen; ő itt nem több és nem kevesebb, mint úgynevezett király embere, vagyis homo regius. Ha tehát sajnálatos eseményekre kerülne sor, azokat ő magánszemélyként fájlálná, hívő keresztényként imádkozni fog a bajbajutottakért; ám a szatmári helyőrséghez fűződő szívélyes viszonyát nem óhajtja kockára tenni.

Oettingen közeledtének hírért Eötvös Miklós hozta meg, aki a vizsgálóbizottság utasítására Krucsay Mártonnal, Szabolcs vármegye másodalispánjával együtt az alperesnél, állítólagos Károlyi Istvánnál járt. Először Diószegen keresték, ahol zajlott a lakodalom, amelyre hivatkozva nem jelent meg a tanúkihallgatáson; ám Diószegen, a félig romba dőlt udvarház előtt egy rongyos, kövér asszony, aki egy döglött ló bordáiból próbált éppen enyvvet főzni, közölte velük, hogy: a nagyságos úr beteggé tette magát a lagziban, és hogy: a nagyságos asszonnyal, valamint az írnokkal együtt áthurcolkodott a másik udvarházba, Felső-Homoródra, majd ott meg tetszenek találni mind a hármat.

Utóbb kiderült, hogy az írnokot Mostani Pista ügyvédje, Gajzágó Dárius fogadta fel, talán atyafiságot is tartott vele, mindenesetre Gajzágó Círusnak hívták. Elsötétített szobában, lábujjhegyre állva suttogott: a nagyságos úr csakugyan beteg. Rátört a harmadnapos hidegletelés, azonkívül a szeme fényét is bántja egy szokatlan, újszerű nyavalya: talán ebagok vagy szőrféreg rágják a szeme fehérjét. Úgyhogy sötétben üldögél, nem pisloghat, s néha fel-felsóhajt. S még ebben a szempillantásban, Gajzágó Círus kijelentésének igazolásaképpen, felhangzott a sötét szoba sarkából egy mélyről magasba szálló, szívből feltörő sóhaj. Ott kuporgott a Szmirnából szabadult ember, Mostani Pista, mint egy görcsös farönk.

Krucsay Márton keményfejű, korlátolt ember volt: mik azok az ebagok vagy szőrféreg? Gajzágó Círus: hát honnan tudjam én azt? Így kérdezett vissza. Elég annyit mondanom, hogy a nagyságos úrnak elapadtak a könnyei; még ha akar-na, sem tudna sírni. Mire Krucsay gúnyosan felkacagott: no, már ez igazán szép dolog! Tíz év gályarabság, tömlőcben rothadás, tetűlegeltetés után az alperesnek nincsenek többé könnyei! Nem sír, nem pityereg, nem itatja az egereket, ha-haha! Ne tessék nevetni rajta, ez nem tréfadolog: nemcsak a bánatunk van könnyből, hanem a szemünk fénye is! Az ember még jókedvében is a könnyein keresztül néz és lát; a látás olyan, akár az asszonyok odaadása: nedvesség nélkül semmire sem jutunk; márpedig a nagyságos úrnak olyan száraz a szeme, akár a tapló!

Így vélekedett a látásról az írnok. De mivel nagy levegőt vett a csekély monda-

nivalóhoz, ezért előrehajolt, és így suttogott a hivatalos látogatók fekete körvonalai felé: ugyanúgy meg vannak fosztva szemei az esőtől és a harmattól, miként Gilboa hegye, ahol Saul király beledőlt a kardjába Sámuel második könyvében!

Erre azonban Krucsay, buzgó katolikus lévén, felkapta a fejét. Ne mondja már kend, hogy Sámuel második könyvében, ha egyszer a Királyok második könyvében van ez a rész! Az írnok azonban erősködött, hogy ő határozottan emlékszik rá, Sámuel második könyve; egyébiránt azt ajánlom az uraknak, térjünk rá disputánk lényegére. Eötvös Miklós pedig, aki a kálvinista felekezethez tartozott, és okos ember hírében állt, oldalba bökte Krucsayt, vállon veregette az írnokot, s végül csak annyit mondott: én is úgy emlékszem, hogy Sámuel második könyve; hát persze, hogy Sámuel!

Ha az olvasó fellapozza a Szentírást, hogy utánanézzon, könnyen lehet, hogy a Saul király haláláról szóló epizóddal csakugyan Sámuel második könyvében találkozik, de az is lehet, hogy a Királyok második könyvében: attól függően, hogy protestáns vagy katolikus bibliafordítást vett-e a kezébe; s mihelyt ez Eötvösnek eszébe jutott, már tudta, miképpen fogjanak hozzá feladatuk végrehajtásához.

Az írnok pedig nagy büszkén kijelentette: az én gazdámtól fel vagyok hatalmazva rá, hogy a személyét képviseljem; tessék, itt a megbízólevél! Úgy képezem, az urak azért jöttek, hogy előkészítsék a megegyezést; és úgy képezem, hogy a dolgok mostani állása mellett a peren kívüli egyezség mindkét félnek érdekében áll. Nosza, egy kis jószándékkal egykettőre tető alá hozzuk, úgy képezem.

Rá kellett azonban döbennie, hogy mindezt rosszul képzei. A látogatókat nem a felperes küldte, hanem a vizsgálóbizottság, és nem azért jöttek, hogy egyezkedjenek, hanem azért, hogy examináljanak, vagyis hogy levizsgáztassák az alperest önmagáról, önmagávali azonosságáról, amely a per folyamán kétes-sé vált, egyszerűen Károlyi István életéről és neveltetéséről. Különben is, miért akar kend a gazdája nevében szólni; miért nem szólal meg ő maga? Hiszen ott szusz mákol a kend háta mögött, a sarokban!

Ebben viszont ők tévedtek, Eötvös és Krucsay. Az a barna tömkeleg, amely mint egy görcsös fatörzs, úgy terpeszkedett a sarokban, s némelykor felsőhajtott, máskor meg csak halkan lihegett, sajnos azért látszott a sötétben görcsös fatörzsnek, mert valóban az volt, görcsös fatörzs. Félig le volt borítva egy olyan paplanhuzattal, amelyet elhasznált női ruhadarabokból, rokolyából, pruszlibból, hálóköntösből, ósanyák szoknyáiból férceltek össze kopott körmű, szorgalmas ujjak. (A régi Magyarországon az volt a vélekedés, hogy csak a lusta leányok metélik le a körmüket, mert aki szorgos, annak úgyis elkopik.) Ezt a fatörzset az erdőről hozták nemrég, s Jósika Juditnak annyira megtetszett, hogy még a kergét sem engedte lehántani, hanem azonmód beállította a szoba sarkába. Sőhajtani pedig azért sóhajtott, mivel a tetején volt egy nagy szakajtó, csaknem színültig tele kovászos kenyéértésztával, amely kelőfélben lévén, egyre nagyobb hólyagokat vetett; s ahogy ezek a hólyagok sziszegve, pöszögve felfakadtak, azt még olyan tapasztalt férfiak is, mint Eötvös és Krucsay, sóhajnak hihették.

Mondták, hogy nem óhajtanak sokáig alkalmatlankodni. Mindösszesen az a kívánságuk, és zezel túl is lennének a vizsgáztatáson, hogy az alperes mondja el a Miatyánkot magyarul és latinul, majd ezt követően olvassa fel vagy mondja el emlékezetből azt a levelet, amelyet a régi Károlyi István írt Barkóczy Krisztiná-

nak 1686 őszén, mielőtt eltűnt volna, és amelynek hiteles másolata nálunk van, tessék. Végül pedig írjon le saját kezűleg, az ő szemük láttára egy olyan értelmű nyilatkozatot, miszerint készen áll megesküdni rá, hogy ő az igazi Károlyi István, vagyis hogy azonos önmagával.

Erre az írnok zavarba jött; jobbra-balra tekergette a nyakát, ropogtatta ujjait. Hogy ő azért van itt, mert ő intézi az uraság levelezését, és egyéb tollforgatásokhoz is, ha lesznek, ő fogja kinyújtani jobb kezének ujjait. Az uraság, mint azt ő, Gajzágó Círus már említette, súlyos beteg: egyrészt nincs abban a helyzetben, hogy írni tudjon, ugyanis a köszvény miatt eleve nem tudja megfogni a tollat, azonkívül gyógykenőcsös kesztyűt is visel, amelyet nem szabad lehúznia. Másrészt jelenleg olvasni sem tud, mert, mint azt ő már említette, sötétben kénytelen tartózkodni, miután ebagok vagy szőrférgesek ráják a szeme fehérjét; hanem hogy mik azok az ebagok vagy szőrférgesek, azt kérdezzék meg az uraságok valaki mástól.

No jól van; ha írni nem tud, olvasni nem tud, azért imádkozni talán még tud egy kicsit! Kiáltotta Krucsay Márton, és Eötvös Miklóssal együtt berontott a szomszédos apró helyiségbe, ahol bizonyos fajta zörejekből arra lehetett következtetni, hogy a ház újdonsült gazdája éppen ott rontja a levegőt. Nem véletlenül, nem is elfogultságból használtuk ezt az epés kifejezést: az ilyen apró helyiségeket hívták történetünk idején kamoraszéknek. Most már biztosak voltak benne, hogy az írnok hazudik; de aztán a kamoraszék ajtajában szinte földbe gyökerezett a lábuk.

Láttak a sötétben, körülbelül a szívük magasságában egy nagy, öblös cserépipát, amelyet az ügyesebb fazekasok az idő tájt már nagy mennyiségben készítettek. Láttak a pipa öblében egy kis izzást, és az olyannak látszott, mint egy kis krakogó, pöfögő vulkánziget az éjszakai tengeren, vagy mint Hérakleitosnál a világtűz: fellobban mértékre, kialszik mértékre. A hideglelés, a hagymáz, a rossz emésztés gőzei az Avernusból felszálló párákra emlékeztettek volna, ha a két jövevény közül Krucsaynak ez a hasonlat jelentett volna bármit is; így egyszerűen csak bűdöset érzett. Fönt a pipa fölött bajusz látszott, szálai közt föl s alá masírozó tetvek, mint valami haramiabanda vagy szabad rablást kezdő katonaság; és az orr fölött kétoldalt a szemek, mintha ki lettek volna faragva kőből. Eötvös Miklós, aki fiatal huszártisztként megjárta Stájerország déli részét, Pettauban látott római szobrokat, azoknak volt ilyen szemük, úgy látta; de az már nagyon régen volt.

Továbbá azt is látták, hogy az írnok annyiban sem hazudott, amennyiben a szabadult ember vastag, ormóttan kesztyűt viselt: mint akinek fázik a keze. Pedig már tavasz vége volt, jó melegek jártak. Olyannak látszottak a sötétben a fehér kesztyűk, mint két ismeretlen élőlény, afféle víziállat, amelyet úgy hívtak a régi magyarok, hogy platajc és habarnyica, meg úgy is, hogy szömöröcsög, bár ez inkább gombaszerűség volt. Lassan, céltalanul mozogtak a vastag, fehér posztóujjak; azt lehetett hinni, hogy az alperes egész teste mindjárt szétesik, és a tagjai szanaszéjjel másznak a sötét, bűdös árnyékszék padlóján. Még a lüktető pipa is lábacsakákat növeszt magából, és kúszni kezd.

Ennyi látszott az első pillanatban. A következő pillanatban valaki letépte az ablakról a vastag függönyt; ez pedig a feleség volt, Jósika Judit. Nyilván az írnok szaladt hozzá segítségért; mert amikor Krucsay és Eötvös érkeztek, az

asszony ki sem jött eléjük, csupán kiüzent, hogy: végezzék dolgukat, amivel meg vannak bízva; őhöz nemrégiben annyi meghívott vendég érkezett, hogy hívatlan vendégekre nem szakíthat időt. Most mégis jött. Nyomában pedig jött a meghívott vendégeknek egy nagyobb csoportja.

Egyetlen szóval sem állítjuk, hogy Eötvösnek és Krucsaynak bántódása esett; még csak azt sem, hogy kárt vagy szégyent vallottak volna. Mindössze azt állítjuk, hogy annyi idő múlva, amennyi alatt a kelőfélben levő kenyértészta kettőt sóhajt és hármat pukkan, kint lelték magukat a kapu előtt, és már fent is ültek a zötykölődő szekéren; ugyanis hivatalos minőségükben szekérral érkeztek. Nem sokat zötykölődtek lefelé a hegyről, mert mindjárt a következő utáni községben, Pácafalván, ahol a Jósika családnak már nem volt semmilyen birtokrésze, beültek a csapszékbe. Kértek egy icce bort, kettő lett belőle; s miközben vöröshagymát falatoztak füstölt sódarrral, szépen komótosan papírra vetettek egy jelentést. Mert ők most már átláttak a szitán, amelyet mások holmi kerek ablakra feszített szúnyoghálónak hisznek! (Furcsa, kerek ablaka volt a pácfalvi csapszéknek, mivel pedig nyár eleje volt, erősen jöttek a szúnyogok, de még inkább a legyek: valamiképpen kívül kellett őket rekeszteni.)

Hogy tehát, nézzük csak: Felső-Homoródon, a mai nap folyamán végrehajtott szemléleti megtekintés alkalmával névbitorlással vádolt egyén az imádságot addig elmondta, hogy sicut in coelo, ám e szavak után elakadt, és azt ígérte, hogy a folytatást majd elmondja a vizsgálóbizottság elnökének. Ezután országról, hatalomról és dicsőségről dünnyögött összefüggéstelen szavakat, és hogy ő nem olvasta Sámuel második könyvét meg a Királyok második könyvét sem: ugyanis nyíltan bevallotta írásban-olvasásban való járatlanságát, ám felesége rögtön szavába vágva bizonygatá, hogy férje mind írni, mind olvasni tudna, csak nem képes, mentségül részint a szoba sötétjét, részint kezeinek tartós kesztyűbe dugottságát hozván fel, melyet aláírásunkkal és kisebbik hivatali pecsétünkkel is megerősítettünk, Eötvös Miklós manu propria, Krucsay Márton saját kezűleg.

No és azt is hallotta kegyelmed, hogy morgott a sötétben?

Én csak azt hallottam, hogy mozgott a sötétben, azt, hogy morgott, azt nem hallottam.

Egy kicsit mozgott is, de közben egy kicsit morgott is. Mármint ugyebár a sötétben.

Hát még majd ősszel, amikor jönni fog a kutyára dér, majd akkor, húha, mekkorákat fog morogni!

Majd amikor csak egy kicsit mozoghat a sötétben, majd akkor nagyokat moroghat a sötétben!

Ezt a jelentést vitték magukkal Nagykárolyba, annak hírével együtt, hogy közeledik az új szatmári parancsnok, Leopold von Oettingen, és a katonaság rövidesen itt lesz. Csakhogy amilyen igaz volt ez a hír, annyira tévesnek bizonyult a hozzá fűződő baljóslat. Oettingen lovagnak eszében sem volt megrohanni a Károlyi család kastélyát, és egyáltalán, ő az égvilágon semmi rosszat nem akart. Az ágyúkat és a gyalogságot, sőt a lovasság nagyobbik részét is otthagya Gilvácsnál, a Kraszna túloldalán, rábízva őket Gallensperg főhadnagyra, akit pökhendisége miatt Károlyi Sándor ki nem állhatott, s ezt Oettingen, úgy látszik, megtudta; ő maga Bernstein kapitánytól s mindössze húsz lovastól kísérve, de-

rült arccal ügetett Nagykároly felé. Ha úgy vette észre, hogy az út széléről integetnek felé, visszaintett, sőt néha nagy vidáman lekapta fejről, és meglengette kócsagtollas kalapját.

Ezt hallva Károlyi Sándor, noha elégszer figyelmeztették, hogy: ne higgy, magyar, a németnek, és hogy: vigyázzon vitézlő nagyságod, mert aligha tőrbe nem lesz csalva, mégis felnyergeltette kedvenc almásderes lovát, a Lepkét vagy Lipkét (amely név, legalábbis a rosszakarók szerint, a Lipót becézett alakja volt), s azzal a három vármegyei hajdúval, aki nem örködött, kilovagolt a magas rangú vendég elé. S ha tíz ilyen esetből kilenc ízben fölöttébb óvatos lett volna, most, hogy tizedszerre óvakodott bizalmatlanságot mutatni, megint csak neki lett igaza; és hát, különben is illik megtisztelni szomszédunkat.

Oettingen lovag éppen a szomszédságot hozta szóba. Hogy ő mint a főispán úr új szomszédja bemutatkozó látogatásra jött.

Hallott róla, hogy a főispán úr és az előző parancsnok viszonya meglehetősen rossz volt; ő ezen változtatni kíván. Az erődítmény iratainak tanulmányozása őt arról győzte meg, hogy a főispán úr éppoly derék és megbízható híve a magyar királynak, mint ő a német-római császárnak; de hiszen a két uralkodó egy és ugyanaz a személy! Akkor azonban szolgálatának célja is egy és ugyanaz, csak módjai különbözők; tehát ő annak örülne, ha az eddigi torzsalkodásokat baráti egyetértés váltaná fel.

Ő a maga részéről tisztában van vele, hogy a császár szolgálja ugyan, de a király országában tartózkodik; és itt mindenki füle hallatára megígéri, hogy ameddig ő a parancsnok, a magyarok törvényei és jogai mindig, szokásaik meg amikor csak lehetséges, tiszteletben lesznek tartva. És most ő, hogy szavainak nyomatékot adjon, főispán uramnak ünnepélyesen átnyújtja mindazokat a mocskos irományokat, rá irányuló méltatlan gyanúsítást, feljelentést, konzignációt és referátumot, amelyekre az irattár tanulmányozása közben rábukkant; és ha további hasonló szennyeket is talál, azokat is eljuttatja majd. Íme, tessék.

Pedig tulajdonképp nem is ő nyújtotta át, hanem Bernstein kapitány. Jókora köteg volt, két kézzel kellett megfogni. Amikor aztán Károlyi Sándor, ahogy ilyenkor illendő volt, kezében az iratköteggel meg akarta fogni a vendég lova kötőfékét, Oettingen lovag maga is leugrott a vasderesről; és egyáltalán, annyira lekötelezően viselkedett, olyan őszinte szívéllyesség áradt egész lényéből, hogy a kastély kapuját már egymásba karolva, jókedvű társalgás közepette lépték át.

Ott azonban egy pillanatra megtorpant a vendég. Áru!d már el nekem, kedves jó barátom, elvégre barátok lettünk egy szempillantás alatt: ugyebár te attól féltél, hogy el akarom ragadni tőled, még hozzá a rendelkezésemre álló erőhatalommal, Kiss Albert kuruc haramiavezért, aki állítólag jelen kastély pincéjében őriztetik; attól féltél, nem igaz? Ugye azért örködik itt ez a sok hajdú; és ugye az előbb még azért kandikált minden ablakból egy-egy szakállas puska, amelyek csak ebben a pillanatban, a te heves integetésed nyomán takarítottak el? (No persze, heves integetésről beszélni túlzás volt: bal kezével Károlyi Sándor a súlyos iratköteget szorongatta, egyszersmind valóságos vagy koholt bűneit is, jobb karját pedig Oettingen lovag tartotta vasmarkában, ám szerencséére háza népe még a szeme hunyorításából is értett.) Mert féltél tőlem, ugye?

De most már, ugye, nem félsz? Mert megnyugodtál, és úgy látod, hogy nincs mitől félned, ugye?

Akkor hát egyetlen apró kívánságomnak tégy eleget, barátom, Sándor. Ne süttess nekem fácánpástétomot, mert arra nincs időnk; nem is kell csapra veretned pincéd legjobb hordó borát a kedvemért, hanem valami egyéb okból hadd menjünk le mégis abba a pincébe. Mégpedig azért, mert jó lenne megbizonyosodnunk róla, hogy abban a gyalázatos rágalomban, amely szerint nem Kiss Albertet, akit futni hagyta, hanem a falu bolondját hurcolta magaddal Kőkényesdről, nincs-e véletlenül egy morzsányinál több igazság; és hogy, Sándorkám, te a fogadótermed alatti boltozatos kamrában a kőkényesdi falu bolondját őrizteted.

Így szólt Leopold von Oettingen lovag, és megcsókolta Károlyi Sándort. Ha tényleg nem félsz tőlem, akkor meg fogod engedni, hogy vessek a te különös foglyodra bár csupán egyetlen pillantást.

Ezek után annyi idő múlva, amennyi alatt a pince legjobb hordó borából vidám beszélgetés mellett három vagy négy pohárnyi felhörpölhető lett volna, megjelent a kapuban Oettingen lovag négy lovaskatonája, természetesen ló nélkül, mert ahonnan ők jöttek, ott egy lónak semmi keresnivalója. Kettesével jöttek; vállukra egy petrencés rúd nehezült, amelyről egy gúzsba kötött emberi test himbálózott jobbra-balra, a fejére pedig zsák volt húzva, hogy ne lehessen látni az arcát.

Mögöttük jött Leopold von Oettingen, de rögtön a kapuban felpattant vasdesres lovára, és még a nyeregben is dörzsölgette kezét. Ezután a menet, mint akik jól végezték dolgukat, átvágott a kíváncsiskodók tömegén, és gyors ütemben elindult visszafelé; de bármennyire siettek is, a petrencés rúdról csüngő hasznos teher miatt csak másnap érkeztek meg a szatmári erődítménybe. Utóbb híre jött, hogy Kiss Bercit az ilyenkor szokásos módon, keményen faggatják; de bármennyire faggatták is, legfeljebb annyit bírtak belőle kiszedni, nem többet, mintha a kőkényesdi falu bolondját faggatták volna. Ezek után a vármegyében, sőt annak határain túl is, mindenki arra számított, hogy Oettingen lovag, aki fiatal korában figyelmesen olvasta Seneca műveit, és tudta, mi a különbség a nagy-lelkűség és az irgalom között, Kiss Bercit rövidesen karóba húzatja.

Csak hogy nem ez történt; mert a sors könyvében a Kiss Albertről szóló bekezdésnek máskor és máshol fog vége szakadni. Az történt ugyanis, már a tanúvallatás után, miután a megidézett személyek javarészt elszéledtek, hogy váratlanul mégiscsak megjelent Nagykarolyban az állítólagos Károlyi István, azzal az ürüggyel, hogy négyszemközt akar mondani egy nagy újságot, melynek édes öcsém uram csakúgy fog örvendeni, miként majom a farkának. Talán bizony az Evangéliumot akarja mondani kend?! Kérdezte, remegve a felindulástól, Károlyi Sándor. Talán bizony el akarja mondani a Miatyánkból azt a részt, ami a „sicut in coelo” után hátravan?! Hanem aztán Károlyi Sándornak a nagy újság helyett azt kellett hallania, hogy: immár megvan az én szerencsém, édes öcsém uram, hosszú dőzsöléssel szépen el is laktuk. Hallhatta kegyelmed, hogy megházasodtam, van énnekem immár mindenem: derék feleségem, szép nagy birtokom, házam, szántóföldem, szolgám, szolgálóleányom, ökröm, szamaram, sőt annyi, hogy adhatok is kegyelmednek, ha kegyelmed kívánja, csak a Károlyi István nevet hagyja rajtam.

Ha pedig nem fogad el a testvérenek édes öcsém uram, úgy hadd vegyem fel az asszonynak a nevét, s legyek Jósika István, vagy a pataknak a nevét, s legyek Homoródi István vagy Szamosközi István, énnekem az mindegy; csak Nagy Gecinek lenni ne kelljen, mert az nem vagyok. Sőt huszonnégy ládája lévén feleségemnek ottan, abban a rossz faluban, a kuruc haramiák elől azt is idehozatnám, csak ezt a mód nélkül való pereskedést hagyja már abba kegyelmed, mivelhogy nemsokára felhorgadt magyar világ lesz megint! Azzal odahajolt Károlyi Sándorhoz, és a fülébe súgott valamit.

Mire Károlyi Sándor hátrahőkölt, és csak annyit mondott vagy inkább ordított és bömbölt, hogy: fogják meg! Itt a jó alkalom.

A tanúkihallgatás tudniillik befejeződött már, ám a vizsgálóbizottság még ott volt Nagykarolyban, s még ott időzött a tanúk egy része is, köztük a Nyalábvárra valósi Nagy Mihály, akinek fia volt a csavargóként és részeges garázda-ként számontartott Nagy Geci. Mármost a névbitorlási perben Károlyi Sándor nemcsak tagadott, hanem állított is valamit, mégpedig tagadta, hogy a Szmirnából szabadult egyén az ő bátyja, a Zentánál hősi halált halt Károlyi István, egyzersmind állította, hogy az illető a Nyalábvárról elszökött Nagy Gergely, vagy inkább csak Nagy Geci.

Róla az derült ki, hogy miután elszökött Nyalábvárról, évekig a környező vármegyékben kóborolt, lopott és rabolt, majd a rá váró jogos megtorlástól félve beállt katonának; utoljára történetünk előtt három esztendővel, a lugosi csatában látták, ahol maga a fővezér, Veterani tábornok is elesett a sokszoros túlerővel szemben, s több százan a mieink közül fogságba estek. Miután pedig azt a Szeged alatti összecsapást is Veterani vezényelte, amelynek során Károlyi István eltűnt, szinte biztosra vehető, hogy Nagy Gergely ismerte, mert az öregebb katonáktól hallotta az eltűnés körülményeit, és a szmirnai rabságban ezzel élt vissza.

Most eljött a jó alkalom, hogy amit Károlyi Sándor állít, azt be is bizonyítsa. Fogják meg az illetőt, állítsák a vizsgálóbizottság elébe, ott mindannyiunk szeme láttára írjon, olvasson és imádkozzék. Utána hívassék ide Nagy Mihály, hogy megismeri-e Nagy Geci nevű fiának lenni az illetőt, s hívassanak ide Nagy Mihály többi fiai: Nagy Péter, Nagy Pál, Nagy Frigyes, Nagy Lajos, Nagy Iván és Nagy József is, ők is mondják el, vajon emlékeznek-e még rá! Végül vetkőzzék le az illető a bizottság előtt anyaszült meztelenre, vagy ha magától nem vetkőzik, úgy vetkőztessék mások, hogy végre lássuk azt a híres kardvágást, azt a nevezetes lándzsaszúrást, és egyáltalán, hogy számot adjon előttünk a testét borító sebhelyekről és hegekről; tehát, egy szóval: fogják meg!

Ezt kiabálta, csakhogy ezúttal hiába kiabált, a szabadult embert nem fogta meg senki. A vizsgálóbizottság elnökének, Benkovits Ágostonnak az volt az álláspontja, hogy a felperes nem foghatja meg az alperest. Utóbbi kétségkívül nem jelent meg a tanúkihallgatáson, ám a távolmaradást jelentős családi esemény indokolta, most pedig, íme, tessék, mégiscsak megjelent, amivel tanújelét adta jószándékának. Meghallgatni már csak azért sem lehetne, mert a tanúkihallgatás annak rendje és módja szerint véget ért, azonkívül nincs is ellene letartóztatási parancs. Ilyen parancsot a vizsgálóbizottság kiadhat a saját hatáskörében is; de miután felvetődött a kérdés, hogy van-e szükség letartóztatási parancsra, a bizottság tagjai hat az egyhez arányban úgy szavaztak, hogy semmi szükség rá.

Így tehát az állítólagos Károlyi István senkitől sem zavartatva, nyugalmasan kocogott vissza Felső-Homoród felé. Nem állta útját senki, csupán az egyik tanú, az imént említett Nagy Mihály. Hallod-e, te Nagy Geci, hát már meg sem ismered a tulajdon édes nemző apádat? Micsoda szégyent hoztál a fejünkre! De már akkor jöttek a többiek, Nagy Péter és Nagy Frigyes, de még egy Nagy Gáspár nevű testvér is előkerült, ő is tanú volt. Hallod-e, te Nagy Geci, szálljál már le a magas lóról, és igyál meg az édestestvéreiddel egy pohár bort! Hiszen hát nem tagadja meg az ember a testvéreit, főleg, ha bajba került! Majd mi kifundáljuk a menekvésedet: egy sziporkát se féljen, aki tényleg Nagy Geci! Közben elállták az útját, és megpróbálták lerántani a földre; Károlyi István azonban sarkantyújával az öreg paripa, a Kerecsen vékonyába dőött, s így egykettőre lerázta őket. Azok meg az öklüket rázták utána: hallod-e, te Nagy Geci, megbánod te még ezt! Ám hiába kiabáltak, mivel Károlyi Sándor testvére, akár ő volt az, akár valaki más, ügetésre fogta paripáját, és eltűnt a csillogó levelű nyárfák mögött.

A magunk részéről azt sem tartjuk kizártnak, hogy Károlyi Sándor nem is a szabadult emberre gondolt, amikor azt kiáltotta, hogy: fogják meg! A hír ugyanis, amelyet hozott az állítólagos Károlyi István, az volt, hogy Kiss Albert megszökött a szatmári erődítményből. El sem tudjuk képzelni, miként kerülhetett erre sor, hiszen Oettingen lovag a foglyot különös gonddal őriztette, s a szatmári erődítménynek egyébként is az volt a híre: ha máshonnan van is menekvés, onnét aztán lehetetlenség megszökni. Tény azonban, hogy Kiss Albertet nem a császár szolgája, Leopold von Oettingen végeztette ki, pedig mindenki erre számított; nem, hanem a kuruc haramiavezért a kuruc fejedelem, Rákóczi fogja kivégeztetni egy háborús rendbontás miatt, körülbelül öt esztendővel történetünk után.

képtelenség

*nem az Isten képére
hacsak nem a bolha is
a bőregér a tulipán a pálma
és persze a seholsincs vasorrú bába is –
nem az Isten képére
hacsak nem a bolha
a bőregér a tulipán a pálma
és persze a seholsincs vasorrú bába is
úgy néz ki mint az ember-emberek
ha úgy nézünk ki jól mi mint a vízesés
mélytengeri polip naspolya borbolya
folyómederben a kavicsbordalék
ha mindenféle kép a minden-féle kép
vagyis a képtelen
képtelen kép maga a zord -telen
ha az az Isten képe úgy talán –
akkor a fosztó is képző
megfoszt a képző a bolhától és
a bőregértől meg a pálmától és
persze a sehol-sincs vasorrú bábától
nem bizony nem az Isten képére
az Isten képe nem
ha fáj ha megvigasztal
az Isten bizony egész: képtelen*

Tücskök az éjszakában

*Felébredtem, és te nem voltál persze velem.
Éjfél múlt, nyáréjszakában a tücskök
holdfénybe szótték lüktető szavuk.
Meg se rezsent a kert, amikor kiléptem az ajtón,
és a sötétlő ószibarackfák közt
megindultam a fűben feléd,
hogy megsimogassam homlokod, halántétkodra*

*csókot tegyek, ahogyan emlékműre virágot:
van, aki emlékszik, és jelezni tudja
a fájdalom zarándokútra szólító ingerét,
magányos rítusát a gyásznak –
megborzong tőle a bőr, felérez a lélek,
visznek a lábak a sötétlő fák között,
és amikor megtorpanok, hiszen merre tovább,
és felnézek az égre – alattuk most is együtt vagyunk –,
talán hallod a tücsköket, mert igaz az álmod,
és a kert aljából megindulsz te is felém.*

GEREVICH ANDRÁS

Angyalok nélkül

*Tablettába szilárdul, ami eleven.
Kérsz még salátát vagy krumplit?
Csak szűrd belém a villát, dobálózz
mazzsolákkal! Aztán mosogass el.*

*Az éjjel beszivárog képzeletünkbe,
összegabalyodik a határ sötét és fény,
ember és állat, test és test között.
Friss illat nyomja el az ételszagot.*

*Belekábulok az ágyba üres fejjel.
Reggel minden mozdulatodtól idegen
lesz a szobám. Fullaszt a levegő, piszkos
a takaró, túl sok a fény, túl eleven.*

Ostromállapot

Éjszaka hideg verejték
csiganyálában csillogok,
mert a zsályateám megint
elfogyott. Elromló tárgyaim
meg, mint ellenséges csapatok
egy várost, úgy vesznek körül.
Például mostanában
minden villanykörtém kiég.
Mi az hogy kiég, kidurran!
Nem győzöm cserélni őket.
És gyakran elnémul a telefonom
az első kicsengés után.
Az ajtóm meg rosszul csukódik,
valami biztos elgörbült a zárban.
És váratlanul lemerül az akku,
mikor indulnom kéne a tárgyalásra.
A meghívókat újabban mindig későn
kapom meg, ha megkapom egyáltalán.
De én se tartok már be semmilyen
határidőt, s ha jönnek a számlák,
bontatlan hajítom ki őket.
mint Bernhard úr tette volt
minden olyan levéllel,
amin csak kicsit is érezte
a hivatalosság szagát.
És minden kicsúszik a kezemből,
török és zúzok, és senkit
se ismerek meg, de tán épp
ezért boldog-boldogtalannak
köszönök. Gyakran ütöm be rosszul
a kódot, és döbbsen hallgatom
a sziréna-vijjogást. De a legszebb az,
mikor a jelszó se jut eszembe.
Még jó, hogy a központ elnéző velem,
hisz jól ismeri zavart dadogásom.
Ez a kor ezernyi láncsal kötöz magához.
Most elég lesz ennyi. Valaki csöngetett,
s én tudni akarom, hogy kit nem engedek be.

Az est után

*Egy könyvedet vittem magammal akkor,
remélve, hogy az est után lesz mód
valahogy közel kerülni hozzád, hogy
megkérhesselek, írd bele néhány jó
szót nekem. És titkon reméltem azt is,
hogy nevem hallatán kissé fölhúzod
szemöldököd, vagy más apró jelét adod
annak, hogy számodra nem vagyok teljesen
ismeretlen. De nem kínálkozott semmi
lehetőség erre, mert néhányan szinte
azonnal körülvettek, s láthatóan nem
voltál ura helyzetednek. Aztán valakit
küldött a gondviselés, és valahogy
kimentett a piránya-rajból. A testek
takartak, de annyit még láttam, hogy
előzékeny mozdulattal enged maga elé
egy ajtónál, amelyre az van kiírva,
hogy belépés csak engedéllyel.*

Pincebánya

Tatár Sándornak

Mottó: „Ó mennyi szén van itt,
lignit, barnaszén, antracit!”

*Hogy jöttem a korhatag lépcsőn lefelé,
a fényből a dohos sötétbe,
hallottam valami furcsa kaparászást,
mit jobb híján, egérke-neszként
értelmezett agyam, közben orromat
megcsapta furcsa szag, alighanem
bogarak lehelete, arcomra meg
pókháló-foszlány ragadt, de én
csak folytattam az ereszkedést.
Aztán, ott lenn, szemeim szivacsként
szívták a fény csöppjeit magukba,*

*és látni engedték, hogy a szénhalom
közepében egy gyémánt trónol,
és onnan bocsátja ki szelíd
és romolhatatlan sugarait.*

Most

*Most sziromszavakat ragasztok
naptól áthevült kátránypapírba.
Meg tollpíhét, madár-rikoltást,
sárga kavicsot, vöröshangyát,
hóesést, gyíkfarkat, morzsát,
rágógumit és kiesett fogtömést.
Körmöm és ujjam nyomát,
a bőrredők rajzával együtt,
és leheletem, az imént fölhajtott
kávé illat-maradványaival.
A fekete ragacs mindent befogad,
és amint gyúrom mindezt belé,
lassacskán kátránypapírból
átalakul valami mássá, aminek
mindjárt nevet kell adnom.*

Megbízható réteg

*Elkenődik a gond a papíron,
mint a házi zsír a száraz kenyéren.
Vékony, de megbízható réteg.
Lepereg róla az írás, a morzsákat
seprűvel kell üldözni az asztal alatt.
Ebből építkezel. Ülsz a fotelban,
és várod az angyalt. Elképzeled
az ízét, hátha van neki.
Nyelved tárt kapukat dőnget.
Ha belekóstol is ebbe-abba,
nem kell félni komolyabb sérüléstől.
A vér nem menekül el a vészkijáraton,
minden a rendszeren belül marad.
Vagy most lesz belsővé, de kíméletesen.*

Clair-obscur

*Valami fény, de merről kapom?
Távoli ablak. Nevetséges az eső,
ahogy csorog le az üvegen,
felhabzik tőle a számban
a szappan: most ezt beszélem.
Lehetne keserűbb is. Más füvet rág,
vagy kaktuszok tüskéivel
helyettesíti nevét a bemutatkozáskor.
„Jó napot, én vagyok az eső.” Nevetséges
a felzavart pocsolya-arc, szétrebben,
mint egy marék lepke,
külön kerül az orr, a fül, a száj,
megszűnik közöttük minden összeköttetés.
A szem helyén egy vaksi rés marad,
lépni át vagy épp esni bele.*

Három álom

A boldogság mértéke

(szekvenciák az álomboldogságról)

Mérhető-e a boldogság? Kalibrálható-e? Vannak-e koordinátái, és ha igen, van-e grafikonjának két boldogságtengelye? Mondhatjuk-e róla, hogy „töméntelen”, ha a boldogságnak nincs tömege? Mondható-e úgy, hogy „mennyei boldogság”, ha tudjuk, hogy minden, ami mennyei, csak vallásbolondéria? Más szóval: hogyan mondhatjuk más szóval, ha csak ez van, és nincs más bolondéria?

Álmomban – noha álomnak ez mindent-beragyogó életálmom volt, és mindvalósággal oly valóságos, hogy a bölcseleti ébrenlét objektív realitása semmi hozzá képest – együtt voltam Zimándhy Zelmával ([Zorával? Zóéval? Zitával?]) Akinek az emléke elől nem menekülhetek:) igen-igen. *Zelmával*, életem egyetlen, igazándi, nagyon-nagy szerelmével. Azzal a szeméttel. (Miért mondom szemétnek? Csak mert a világ annak ítélte? Nem tehet róla. Különben is, már nem él.) De akkor élt. Mind a ketten középfiatalok voltunk (a legszebb korban); együtt voltunk megint, és arra a gondolatra, hogy hátha ezúttal sikerül együvé kerülni és így maradni együtt, engem mennyei boldogság töltött el, ésde akkora, hogy beragyogta az álom mindvalóságos boldogságát az idők végezetéig

Zelma egy nagyon elfogadható, nemesen mértéktartó polgári nagy- (de nem nagyon nagy-) szállónak volt a direktrisze olyan puvoárral, melynek nagyságát választékosan és diszkréten viselte (fél grádussal az *hôtelier* alatt) – mely közép-nagy hotelben én két hétre megszálltam; de a titkos öröm mézelt megszállottságával tudtam, hogy ez a két hét nem a naptári hét, mert ezúttal örökkön-örökre tart és folytatólagos

egy alkalommal abban a boldogságban volt részem, hogy édes kettesben mi ketten oda is betértünk, a nyilvános vizeldébe, éspedig hogy efelől kétségünk ne legyen, ez a vizelde a férfivizelde volt. Amilyen sudár-magas volt teltkarcsú-világéletében, olyan volt álmában is, ahogy Zelma odafordult a piszoárhoz, férfimozdulattal, mintha bögyörös fütyije lett volna (nem-láthatólagosan, de volt), és csendesen végezte a dolgát, bár – jelzem – utolérhetetlen forma-tökély fejével, amilyen elragadó fej csak lehet, ez a zelmai, azzal a hosszú, zelmai fél-nyakkal hátrafordult és rám függesztette üveggömb-tekintetét; de nem csupán a szemtekéit: hanem márvány-sápadt ovalításának egész orca-gömböretét, ami még színeművész-nő-korából maradt neki, ez a színpadias búvölt mosoly: ezt

felém ragyogtatta azzal a mosolyával, amely az elmondhatatlan és a ki-mondhatatlan között van középen

boldogsághullámban úsztam, míg ő alig-hallhatólag begombolkozva vissza-

fordult, és úgy mutatta királynői alakját, mint az EGY POHÁR VÍZBEN, *en face*. Kimentünk, megbeszéltük a továbbiakat, hogy ő, Zelma, holnap szabad-e; meg hogy úgy általában, mikor van szabadnapja, és ha akarja, csinálhat-e magának... Csinálhat: ugye? Hát persze, csacsi. A csacsit is ő mondta, úgy is hangzott, hogy. Pacsi. Ezt tudva mindjárt amolyan rendhagyó randevút beszélünk meg másnap estére, amelynek a beteljesülésig fokozható, burkoltan-ígéretes boldogságát felmérni csupán az üdvözültek tudják (gyakorlatból ismerik), az olyanok, akiknek Zimándhy Zelma másnapra randevút ígér

hogy ezzel ez is megvolt, és azon s ezenfelül még számos számtalanság és bonyodalmas ezer-minden, ami mozgalmas emlékével/előérzetével, ami csak addig volt és ezután léssen történendő, Zimándhy Zelma betöltötte lényem s egész valómat az álomban. Véget ért a két hét, szállodaszámla is volt, fizetni kellett, abban a szállóban, amelynek megadatott a privilégium, hogy Zimándhy Zelma legyen a direktrisze. Édesanyám toppant be, ott ültünk hárman a dohánybarna faburkolatosban, a zöldarany bársonnyal leterített középasztal körül. Jómagam, szerencsére, természetesen, felkészülve a számla kiegyenlítésére, előző nap már bankoltam: kivettem készpénzben nyolcvanöt fontot. Előkerült a számla, felzetén a GRAND HOTEL (lehető legelőnyösebb) távlati képe, alatta lepedőnyi papír, tele kalligrafikus díszcirkalommal, és meglepetésemet palástolva hallom a suttogó bársonyost, hogy a számla százharmincöt font sterlinget tesz ki

száz?-harminc?-öt?!... Borsos ár; de azért vannak ezek az előkelő polgári árak, hogy ez a nagypolgári szálloda megengedhesse Zimándhy Zelmát direktrisznek, az *hôtelier* után teljes másod-puvoárral. A két asszony (Édesanyám és, neki, „Zelmácskám”, ő meg viszont, hogy „Édes Néni”) a szívélyesség és a természetesség minden jelével elhalmozza egymást; oly gyönyörű szavakat váltottak, amelyek csak úgy gyöngyöznek ajkukról („ugye! hogyne! persze! nemde!”), anélkül, hogy eltúlozták volna akár a közvetlenséget, akár a nemes egyszerűséget. Ezalatt én meg azon spekuláltam, hogy, ördögbe is, hogyan oldom meg a különbözetet (amely félszáz fontra rúg). Talán kölcsönkérhetnék Édesanyámtól, aki az útra bizonytalán felkészült, és ridiküljében tele bugyellárisal érkezett. Mire a morfondírozásban odaértem, lekéstem a fizetésről, Édesanyám az asztalra helyezte egy ötvenest és egy százast – bőven fedezte a százharmincötöt.

– Tessék, fiacskám, ez legyen a tied/a magáé – mondta, szája szögletében játszadozó anyai mosollyal Édesanyám, azzal a rá jellemző sajátos zenei-fonemati-kus átfedéssel, amely egyszerre magázó és tegező is, és a nyelvnek álombeli adottsága (amilyen számár az ébrenlét, abban ilyet nem lehet). Összemosolyogtunk. Az életterv. Az örök öröm-élet, az igazi. A véghetetleniségbe vesző mindennapos boldogságmegújulás naponta

a túlboldogság zsöllyeszékében elterpeszkedve, mely a direktrisz dohánybarna faburkolatosában, és mint mindenütt a szállóban, koloniálbútor volt, és ebben a koloniál-hangulatban Zimándhy Zelmával elterveztük életünket az álombóli felébredésen túlra, úgy, hogy ezúttal ne ügyetlenkedjünk el, hanem együtt maradvá és tartva is a távolságot, hogy lássuk is egymást a megölekezésben: ő engedve féltő-vad ostromoknak, és én eltökélve ezt. Hogy összekapcsoljuk ezt a két gyönyörűt, ami a kettőnk egy-élete

és amikor már emlékalbumokban, megsárgult fényképeinken lepréselve, ki-

élveztük az együttlét nagy-nagy örömét – Gyerekeim, hol fogtok lakni? – kérdezte Édesanyám (mint akinek máris van elképzelése); mi pedig ketten, Zimándhy Zelmával kézen fogva, az ezen túli sülve-főve-együttlét nagy-nagy bizalmi meghittségében, éreztük, hogy ünnepélyes aktus következik. Mert ahogy a Prédikátor mondja: mindennek ideje van. Ez is elkövetkezik: itt az ideje. A felébredésnek – – –

.....
Az együttélés: az élet együtt való leélése. A boldogság: a bizonyosság, hogy valakit magunkénak mondhatunk

Azt, hogy boldog vagyok-e, meg se kérdezte. Miért is kérdezte volna? A maga szomorkás boldogságát meg, amely mint túllfátyol-felhőn keresztül, rajta volt már, ott volt az az örök-megtört mosoly: a magáét miért is mutatta volna? Zimándhy Zelma, Édesanyám „Zelmácskája”, az én nagyon-nagy örök-szerelmi Zelmám: beérte azzal, hogy mindhalálig magáénak tudhatott. De hogyan?

Csak úgy, mint a láncon vezetgetett táncos medvét a medvetáncoltató, medvéje orrában a lánckarikával

(álom: 2001. 08. 30.)

Dóra

(álomfeljegyzés; irodalmi vonatkozása nincs)

Bencsi kipróbált, hűséges jóbarát, sok viharzónán keresztül kitartott velem, mellettem, s ez nem az első. Együtt ugrottunk ki a papneveldeből, és hánytuk el a reverendát. Ő a Cosmos Biztosító Világhálózatban helyezkedett el (a világon mindenütt van mentőhálója), én meg csak lófrálok ugyanazon a hálózaton, a világban, cél nélkül, mint akinek se mentő-, se kifogó hálója sehol.

E pillanatban Bencsinél vendégeskedem: hatalmas, reprezentációs lakás, elvárják tőle, kell neki, Bencsinek. A preparandiumban még *Hereziárka* volt a tiszteletbeli gúnyneve, mert kispap létére valósággal az eretnkségtörténet szakértője volt, és valamelyiknél, valamerre elcsábult – ezzel gyúlt meg a baja. Zsoltival, Kiskenezettel. Bencsi most leugrott valahová (pizzáért? italért? nem tudni) – nála vendégeskedem.

Nem unatkozom, válogatott jó társaság kereng, nyüzsög, duruzsol: bugyoláló *susurramentum* körös-körül. A szomszéd szobában, barátom ágyán fiatal nőt találok. Hosszan kinyúlva elhever. Nagy szemet mereszt, meleg tekintet, igen barátságos. Miért is, hogy eddig mindig mindig olyan félnék voltam nőekkel, mit adom az ostobát? Mi volna, ha szakítanék ezzel a félszszegsége alapított közeledéssel, ami eddig a harcmodorom volt, ha már a megfutamodásban nem kereshettem menedéket, és kikezdtem, ki kellett kezdenem egy nővel

mellélők, helyel kínál az ágyon. Melléfekszem. Érzem a testmelegét, hogy szinte süt¹

¹ így van ez álomban: a megismerkedés, a bejegyzett ismeretség és a szorosra fűzött, bensőséges viszony szinkron játszódik le, az érzések átfedésével

már felfeküdtem rá, már rajta vagyok. Széttárja hosszú combsúlyait, a levegőbe rúgja lábait, felkínálja magát. Hogy mikor történt, mikor nem, az *immersio penis* már befejezett tény a méh mélyében, s ahol benne járok, a *corpus cavernosum* labdadurunggá dagad – a fitymám szinte fáj

részenként-egyenként ízelem ízeit, kemény izmait, terjedelmes combját, fenéke csupa izom terebélyét, és ami gyönyörűségével kivált meglep: körülszoros hüvelyének mohó rám tapadását; vaginának olyan vagina, amely „mindenütt van” –

engedelmesen fogadja közeledésemet. Felnyársalom és teljesen belemerülök, az asszonytest végső közepében vagyok. Nagyszerűnek találom, de nem vadulok, inkább „létározom” gyönyörűségeinek sokféleségét. Érett nő, nem liheg, nem harap, nem bomladoz, nem sikoltoz; hanem ő maga is részletekben, egyenként élvezzi az aktust (mintha csak azt mondaná: valamióta élek, mindig is így akartam, ezt akartam, és most helyben vagyunk)

szájam a szájával találkozik, s benne megül. Csókokat váltunk. Kéjtelmesen, nyugodtan csókolódzunk, mintha valami ritka különleges trópusi növényt bonthatnánk

ejakuláció kilövellése? Orgazmus kiremegése? Volt, nem volt? Találkoztam-e fájdalmával? Nem emlékszem²

az aktus után elgondolkozom: rajta, rajtunk. Honnan, honnan nem, azt is tudni vélem róla, hogy Dórának hívják. „Dóra”, ízlelgetem, hogy mi volna, ha eztán így kéne szólongatnom, „dóráznom” életem párját

„Életem párját”?! Iszony-viszony: gondolat átvillan rajtam

megkérjem a kezét? Nem teszem. Hosszan habozom, hogy feladjam-e csak az imént visszanyert szabadságomat. Nyúlánk, testdombora őrzítő elegáns, minden mozdulata kívánatosan kultúrált, és amilyen magas, épp nekem való. Már csak azzal is, hogy *úgy* hívják. Dóra – – –

*

Utána cukrászda

az ajtaja már mögöttem csenget: ódon cukrászdában találom magam. Nincs más megoldás, valami süteményt vagy kuglóf-félét kell vegyek ebben az óriásvárosban, ahol a mai nappal megkezdem magányos életem

meg tán méltányos is volna, ha csomagoltatnék egy szép válogatást a bolt java-süteményeiből, visszamenőlegesen, Dórának. De így van, ha akárhova csöppenjen, külföldi az ember, a pénzüket nem ismeri, a nyelvet töri. Csomagoltatnék, csak épp az idős kisasszony mindent következetesen félreért, és leplezetlenül gunyoros. Míg ő elveszi a pénzt, vagyis hát elviszi pénztárcámat – addig a segédkisasszony csomagol és aranyszállal kötözgeti az aranydobozt –, nem szeretem az ismeretlen országnak ezt a lehetetlen szokását, hogy „udvariasságból” elviszik az ember pénztárcáját, kiveszik belőle a pénzt, és belegyömködik, ami visszajár. Intézményes becsapás – hát ilyen hüvelynek nézésen alapul az ország alkotmánya? Ingerülten sürgetem a vénkisasszonyt, aki vihog és idiótának néz:

² minden jó „tenyészállat” tudja, hogy a sperma kilövellése, illetve a kantárizom gyönyöre jó adag fájdalomérzettel párosul

– Mi lesz a pénzzel, mi van a pénztárcámmal, kérem, meddig várjak még?

Lepereg róla: meg se hallja. Tetteti. Már hozza is, de olyan mozdulattal, mintha hozzám vágná, mosoly-fintorral, szótlanul átnyújtja.

– Mi volna, ha legalább annyit mondana, hogy „tessék”? Ennyit tán megérdemelnék, ha ilyen jámborul hagyom kirabolni magam?! Mi?

Szeretnék erőt venni magamon, de elfut a méreg. Remeg a kezem a dühtől, amíg mellétalálás-nagy-nehezen visszagyűröm tárcámat a zakóm belső zsebébe. A polcok, üvegtálcák mögött a csomagocska már ott vár, hogy elvegyem. Felcsattanok, és rájuk ripakodom:

– Persze, most alig várják, hogy eltakarodjam, és magukból kirobbanjon a röhej, hogy „no iszen, a vén hülyéje, még a csomagját is hátrahagyta!” Nagyon jól tudom. Még ki se teszem a lábomat, és már napokig röhécselnek rajtam!

(két ilyen szemét perszóna! – teszem hozzá gondolatban, de nem mondom).

Amilyen éktelen dühvel kezdtem, olyan szerencsétlenkedve fejezem be: tényleg, mindvalósággal otfelejttem a pulton a csomagot, magamban dörmögve távolodom a kirakatuktól, de már kíváncsi se vagyok rájuk: hogy vajon a csomaggal utánam szaladnak-e, vagy az egyik hétrét görnyed, a másik a térdét csapkodja – úgy gurulnak a röhögéstől, nyerítve, az idegenen, aki sem a nyelvet, sem az ország pénzét nem ismeri. Így hát majd később, este, üres kézzel kell beállítanom: se virágot, se süteményt – mit viszek Dórának?

Megyek a dolgomra. Az óriásváros másik fertályára kell messze sattyogbattyognom, ott lesz ideiglenes szállásom az én cudar életemnek ebben a viharzónájában, amiben minden ideiglenes. Földalattival. De merre, hol? A hegyi útról körülbámulok, akár a bornyú az újkapura – nem ismerem ki magam. Sose látott panoráma. Lemenet találkozom a Hátizsákossal, a Sípládással, az Egyenruhással. Kérdzősködnék, de csak mint aki töri a nyelvet. Pedig milyen készségesek; segítenének és találmra próbálkoznak az én nyelvemen, csak épp maguk is törnek. Mi ez? Talán német, talán francia – Schwitzerdütsch? Rétoromán? Mutogatónyelven, csak annyit, hogy. Se amarra fel, se emerre le. Hanem középente, ott, ahol az a meredek lépcső, ami leindul. Azon, arra le.

– A hordónál?

– Ott, ott, a lámpa alatt, a hordónál.

Az alumínium szeméthordónál, ahol a lépcső-szerpentin lefele indul, a lámpa póznáján fénykép van kiszögezve, szöveggel:

„MA LESZ VÉTLEN ÉDESANYÁM VÉTSÉGI PERE. ÉRDEKLŐDŐKET A TÁRGYALÁSON SZÍVESEN LÁTUNK”. (Fényképpel és névvel. Kíváncsivá tesz a felmentési bizonyítás, de nincs időm)

öt-hat emeletével a szerpentinnek lejjebb, ahol már eltűnnek a lépcsőfokok és minden döngölt salakos csupa-sár. Megkérdezném valakitől, hogy most emerre vagy amarra a földalattihoz. Most látom csak, a kéregvasút szellőzőaknáit ott húzódnak a szélteben hömpölygő hatalmas folyammal párhuzamosan

a Gumicsizmások ráigáztanak a mozgólépcsőre, idevilágít a Földalatti szélesre tátott főbejárata: az óriás U-betű („UNDERGROUND”) lila fénye már amott világo: ismerős, erre mintha már jártam volna. Azon jártatom az eszemet, hogy a szálláson ripsz-ropsz csomagolás, hajnali felkelés, repülés a kora reggeli járat-tal... Egyszerre, boldog rémületemre, de mintha csak lelibbent volna: „hopp, le-

szálltam, itt vagyok.” Dórával találkozom. Magas, teltkarcsú, elegáns, szörnyen nekem való. Megrendülök. Meglepődésünk kölcsönös. Azzal a laba hajával, a feje hátravetve –

Oly tett, amelyet elhatározás soha meg nem előzött, az el-nem-határozást tett követte:

– Hajlandó volna-e, ha én is hajlandó volnék...?!

Így, ilyen hebehurgyán. Mire Dóra:

– És az, hogy nyolcéves gyermekem van, nem akadály?

Gondolkozás nélkül rávágom:

– Sőt. *It's an asset*³ – tesztem hozzá angolul (nem tudni, mért).

S azzal elveszítjük egymást a tömegben. Még utánakiáltanék:

– Melyik házasságából?

– Melyik házasságomból micsoda?

– Hát a fiacskája!

– Ja?! A kislányom? A második, szerencsétlenebbik házasságomból.

– Miért, mi történt veled?

– Mi történt mivel?

– A második férjével.

– Ezt is, meg az elsőt. Máskor –

– Mikor máskor?

– Majd. Apróra elmesélem –

Dóra volt-nincs. Eltűnik. A sokadalomból kiválik a három cimbora. Mint akik mindenütt-örök-külföldiek ebben a világnagy idegenségben, kitörő örömmel:

– Zsolti! Bencsi! Kiskenez!

megörülünk egymásnak, hogy ilyen megrendezetlenül összefutunk, és mindjárt, de mintha csak a tegnapi beszélgetés fonala volna ott, ahol (évekkel ezelőttről) felveszem: barátságos vitát folytatunk a bolgár bogumilokról, a kalábriai patarénusokról, a languedoci kathárokról (valaha, a teológián nyerítve röhécseltünk boldogombáikon), s faggatnak, hogy meddig várok veled, halálom óráján még belebukhatok a gyehenna tűzözünébe, mikorra tartogatom a CONSOLAMENTUMOT... Ilyen és hasonló, heretikológiai ide-oda csapongás kellős közepén, Bencsi, aki Zsolti és Kiskenez mögött, közöttük áll, hirtelen rám kérdez:

– No, és találkoztál Dórával?

Ártatlan-tudatlan péklapát-képet vágok, és hümmögve nézek rá vissza:

– Dóra. Ki az?

– Aglája Fedorovna. Tudod, az orosz muzikológus barátunk, az orgonista, aki nekünk volt. Annak a lánya. Csodálatos jelenség, lényéből árad az a... tudod, *je ne sais quoi*. Megkértem, hogy vigyázzon rád és szórakoztasson, amíg odajárunk.

– Mi az a *je ne sais quoi*, ami kinek a lényéből árad?

– Na végre! Leesik a húszfilléres.

– Nincs húszfilléres. Kivel kellett volna...?

– Nem is beszélte veled?

– Mit?

– Dórával.

³ sőt, előny

– Fedóra? Ilyen csodalény kellett volna, hogy legyen: hol? Nem láttam; a nevét se hallottam –

– A nevét se?

– A nevét se.^{4, 5}

* * *

Mappa Mundi

A világosság reggeli beköszöntése helyett arra ébredtünk, hogy éjszakai sötétség van az utcában. Az ostorlámpák igen, de sehol a csillagvilág. Se nem hajnallott, se nem pitymallott, még csak szürkülni se szürkült; virradni virradtunk ugyan, de nem virradatra. Tudomásul vettük: felhőszakadás utáni éjszakai sötétség van ugyan, de – ez a mi reggelünk, erre a reggelre keltünk, ki-ki mehet a dolgára

dolgunkra menet, már az utcán is voltunk, indultunk-nekilendültünk. Begubózva ácsorogtunk a megállóknál; és talán ennek az éjszakai sötétségnek tulajdonítható – de mi is tulajdonítható minnek, ilyenkor, kora reggel? Kidörzsöltük a szemünket, és akkor láttuk, ami eddig nem tűnt fel. Hogy a székesegyház, ez a mi büszke szomszédságunk, ami a környék rangját megadja, nincs a helyén; helyesebben hűlt helye van. Amin különösebben nem csodálkoztunk, mert megszoktuk, hogy ne csodálkozzunk semmin; annál kevésbé – úgy is mondhatnám, hogy annál is inkább, de mit is mondok, nem csodálkoznék rajta, akármit is mondanék ebben az álomban, ki-ki nagyokat hallgat a megállóknál, idétlenség volna. Én is: tartom a szám –

akkor mit látunk, mit nem. Mint a mesében: u r a m f i a. Látjuk, hogy jön már a székesegyház, jó-jön-jöddögél

a fő sugárúton mozog-mocorog irdatlan tömegeivel, szép arányaival, kőcsipkéivel. Idetart, és máris befordul a sarkon, ahol a mi utcánkra lel, mert ez az ő utcája is, a katedrálisé

anélkül hogy feltenném szakértői szemüvegemet, a kerekeket keresem vagy a görgőket alatta. Valami csupa-görgő roppant talpat, telekinetikus szerkentyűt, mérnöki művet; székesegyház-szállításra méretezett gumitömlős acélváz-talpas rakodóteret vagy sunyi golyókat alatta, hogy legyen min gördüljön (ami kőkolosszusoknál hetekbe telik). De sehol semmi. Ez csak jó-jön-jöddögél szaporán

úszni sem úszik, mert az útja igen göröngyös. Reszket-rázkódik és csörömpöl, meg a tornya gót szkrabbáival az ég magasán, azzal is, ide-oda, kicsit. Meg-megkalimpál

már befarolt egészen, s a célegyenesbe ért – és akkor látjuk, a szoborfülkéi itt-ott kiüresedtek, pinnákulumi össze-vissza dűledeznek/helyükre billennek, de bizony van, ahol a támíve, ami alatta volt, nincs már; az úton lehullt, hol-merre, ki tudja

⁴ lehet odáig fokozni a hazudós nyomatékot, hogy magad is elhiszed: igazándi csengése van

⁵ TANULSÁG. Míg az ember nemileg aktív, fiatal korban a hüvelybe-behelyezés és behatolás pillanatában a koitusz-álomból azonnal felébred, s ami maradt belőle: az ébrenlét haszontalan merevedését rendszeren nincs hova tenni

aggastyánkorban, amikor a nemi ösztön alábbhagy vagy kihagy, végigálmodod a koituszt az utolsó pillanatig, s olykor annyira kiélvezed, mint a valóságban semmikor, sehogya.

*katedrális-generálózást vállal jutányos áron katedrális-javító szakértő
párkányszegés, ólomtető-felújítás, katalinkerék-ablakrózsa. Kápolnakoszorú mérték után*

– láttunk ilyen kézírásos reklámcédulát valahol is, a fákra tűzve? Nem láttunk. Katedrálisjavító műhelyről soha nem hallottunk. Úgy látszik, a főprépost úrék rátaláltak, odavitték vagy odavitték ők maguk... De hogy lehet, hogy amíg generálózta, nem vettük észre, hogy hiányzik? Hiányát eltakarták a templomkert, a fák, a magas lombkoronák? Mindegy, a fő, hogy itt van, vissza van

már majdnem közel, a régi helyén, ahova nyolcszáz éve tették – amikor aggodni kezdünk

mennyi titkos belső omlás indulhat benne majd, amikor a helyére zökken, amennyit az úton zötyögött, s amit ott ki- és alápotyogtathatott; mert hogy egyik-másik vonóvas kilazulhatott, s akkor annak a boltozatnak ott rossz, azt megsúgja a szakértő balsejtelem.

Már a helyén van, ott terpeszkedik, ahol szokott; oszlopnyaláb a talpára, cölöp dugó a cölöplyukba belezökkent; de ha minden jel arra mutat, amire – akkor akár újrakezdhetnék a generálózást

a közepe táján a tetőzet magos gerincvonala lenyaklik, innen-onnan mérművek-ablakívek, szobrostul konzolcskák, repülőkapitelek pattognak-potyognak (tompá dördüldözéssel)... No, hála a papnak: most, hogy megállapodott és áll, mint a parancsolat, újra a helyén a pompás épületóriás, és ha háborúk tépázta nyolc évszázadot kibírt, ezt az egy-két reggeli órácskát hogy ne bírná?! Nincs olyan

szerető, rideg szakértő-aggodalommal, egy-két környékbeli társammal, az utcából ismerjük egymást, látásból, és reggeli összekészítő viszonyban vagyunk, összeverődünk. Megindulunk, hogy közelebről nézzük, elhaladunk az oldala mellett

a sekrestye oldalkapu-gádoorán lelép az egyházfi, ő a kusztódius meg ha kell, harangozó; nyakán, elől golyvája, nyakszirtjén be-nem-gyógyuló nyílt sebe van (szerény rátartiséggel, de nem mutatja). Ismerjük, tudjuk, megszoktuk már a karthauzi, néma panaszkodást

fut-szalad
megelőz

amott kapaszkodik, fel-fel, valami mészfehér szeméthalomra, magasra bukdácsol a fekete plasztikbatyuk között. A szemétkupac tetején megáll. A reggeli koromsötétben nem látni, mit művel. Lábtörlőt csapkod a mihez? Szőnyeget porol a mivel? Vagy talán csak a szemetjüket vitte ki? De miféle szemetet: ott ki termel olyat, egy lakatlan székesegyházban? Egy katedrálisban, amit épp most generálózta, és ilyenkor amúgy is, inasok, illendőképp kiporszívózzák, és a kriptafolyósótól a harangtoronyig tisztára seprik, minekelőtte visszabocsátják...?!

Odavágódni, ajánlkozni, ez a tisztesség. Ha kell szakember, kéznél vagyok, itt vagyok én is: egy nyájból.

De ő: arra se méltat, hogy gyanút fogjon. Szigorú keresztülnézéssel, mint aki gazsuláló buzgalmat tudomásul veszi azzal, hogy rám se hederít. Az egyházfi – félretartott nyakkal, golyváját himbálva – indul vissza, haza. A hátsó kis sekrestyés-kapuzat feljárója előtt megint elkapjuk, és kérdőleg nézünk rá:

– Mi van...?!

– Mi volna?! – veti vissza mogorván. – Baj: az van.

– Soha nagyobb baj ne legyen – próbáljuk vigasztalni; de érezzük, hogy igyekeznek ez milyen suta. Hiszen elegendő, ha csak felnézünk a kövek behemót tömegére, és ha nem is halljuk, mert hallani nem hallunk semmit, elég az, amit látunk. Hogy befele, tömegében/önnönmagában még mindig morzsolódik, percen-reccsen, zúzódik a romladék

az eresztékek lazulnak, a bordázat szerteszaladó hajszálban reped
ripeg-ropog

visszanézünk a házbeliekkel, akiket csak látásból is alig, meg akikkel csak összeköszönő viszonyban vagyunk

látjuk ám, hogy az oldalhajó, ami mellett az imént idáig eljöttünk, kipuporodik, és erősen veszedelmes. Ha megindul. Mert hogy megindul, idő kérdése csupán

ki tudja, ha arrafele találnánk visszamenni, tán az ablak vagy a fal kerestül kibuggyan és lezúdul ránk, mint a kövek szökőárja, az egész

és akkor mi lesz azzal is, ami ennek a mi katedrálisunknak féltve mutogatott kincse volt? a klenódiuma, ami volt?!

a MAPPA MUNDI még ezerháromszázegynehányból való, golyóbiztos üveg alatt őriztük bazi nagy szekrényben, arany kötélkorlát mögött, mert közelmen-ni tilos:

a MAPPA MUNDI

nemrég egy amerikai nagy felekezeti egyház, presbiteriánusok? mormonok? a jópálfenéje tudja, tán maroniták, hiszen a fajtájából tengerentúl annyi van s amilyen piszkos gazdagok, milliókat ígértek azért a MAPPA MUNDIÉrt, és mi nem adtuk. Mondják, ha elérvereznék, akkora aranyhegyet adnának érte, hogy abból, felújított kövekből újraépíthetnénk, kicserélve minden alapfalát-szegelletét, bordázatát-lábazatát:

felújíthatnánk nyolcszáz éves újdонат-újnak a mi katedrálisunkat

most merre induljunk vissza, hogy be ne temessen amúgy istenigazában?

mert mellette elmenni nem bátorságos; de még rá-, fel-, visszapislogni se nagyon, ebben a ránk szakadó reggeli vaksötétben

libasorban, nagy vargabetűvel – megkerülve a szemétheget, s körülmászva rajta, de vissza-visszasandítva – még mindegyre nézzük

keressük szakadozott, behorpadt körvonalait a sötétlő magasban, ahol volt, amíg volt, és megszoktuk büszke szomszédságát. A mi székesegyházunk! Hogy megvan-e még; és mi magunk is, hogy élünk-e, vagyunk-e még mindvalóságosan, másutt is, és nem csak ebben az álomban...?!

(álom: 2001. 10. 16.)

Valami kísértet

*Dédmama a konyhából csinált
mindent: fürdőszobát, hálót,
nappalit. A vasporral fényesített
sparhelt mellett állt a lavórtartó,
házi áldás lógott az ágy fölött,
az ablaknál olyan hosszú volt
a lóca, hogy elérték rajta mind
a halott és az élő szomszédok.
A tisztaszobába, mint egy
szentélybe, évente csak egyszer,
disznótorkor lehetett belépni.*

*Nagymama, dédmamával
ellentétben, mindenből konyhát
csinált: a fürdőből, az előszobából,
a kemence mögötti cipőraktárból.
Addig tologatta a sparheltet, amíg
felriasztotta a falvédőre hímzett
házigalambokat. Konyha lett
az eperfa aljából és a kisszobából,
ahol a fia bennégett.
Az egész házból, az egész udvarból...
Pedig egyre ritkábban süített-főzött.*

*A falvédő galambjai mindenhonnét
hazataláltak, de a sparhelt
azóta sem találja a helyét.
Hol itt, hol ott tűnik fel.
Fehéren, mint valami kísértet.*

Vízöntő

*Ez a lavór visszavezet a házig,
hová nem volt bevezetve a víz,
a nagyapám ásta kúttól
ezerszáz fényévyire, a Vízöntőig,*

*lyukas lavórok alján felejtett
arcokig, betemetett kutakban
tovább kongó léptekig, szétfoszlott
törülközőkre váró üres szögekig,*

*a ruhaszáritó kötél meridiánjától
az udvari nagymosás vízözönéig...
Ütött-kopott lavórok bukkannak elő,
mint kútásáskor az avarkori csontok.*

Mintha kiáshatnánk, mi végleg beomlott.

Jelenlét

*Macska voltam,
zsákmányállat és ragadozó.*

*Hét életem
eljátszott hét pakli:
zsineg akasztott, fémhorog,
méreg emésztett, víz,
puffadt kobakom leszakadt,
partra vetve bulldogok
hordták el mancsom,
gépkocsik kerekei alatt
pörögtem, s végül
éhen döglöttem egy
katrocban, amit úgy
hívnak: test.*

*Álom hajtott,
ösztön-korbács,
egerek cicáztak
szemgolyómmal,
fogaimat elhullattam,
„Én, Én” – erről mit
sem tudtam, de
vernyákoltam:
„Jelenlét, Jelenlét.”*

*Gazdáim voltatok
mindannyian,
bár nem volt bennem
sem gyűlölet, sem szeretet.*

Csak egy út

Annyi minden van, amit még el kellene mondanom. Csak a hangom, azt nem találom hozzá. Meg ez az örökös küzdelem, hogy ne gyútsak rá, hát lehetetlenné tesz. Elfelejttem a mondatokat. Számolom a csikkeket, láthatsz nálam néhány akkora dekket a hamutartóban, amiért a vonat is megáll. Ilyen lettem, hogy beláttam, nagyon jó élni. Nem mintha nem szerettem volna mindig is, erről nincs szó. Csak valahogy annyira elkezdtem szeretni a célt, annyira megtanultam, hogy a *célt szeretni kell*, hogy túl sok mindenben egyeztem ki a mindennapok tájékán. Miközben semmiben, de értsd jól, semmiben sem. Csak kialakult bennem ez a kettőség, hogy lakom, ahol, de élni majd azután fogok. A lemondás fikarcnyi gondot nem jelentett. Egészen a védekező vidékiesség pozíciójáig jutottam. Bocsánatot, ha kell, kérek bárkitől ezért a városért, hogy oda tartozik, ahova. Egymagában. Hányszor nyerhetjük vissza, amit elveszítettünk, merthogy megint ez fog történni, afelől kétségem nem volt semmi.

De közben meguntam. Ezt a tehetetlen szuszmozgást. Az épületeket, az utcákat, az embereket. Majd belakom a várost, az enyém lesz. Ez volt a célom, amit megszerettem, nagyon. Mert elég távoli volt, gondolom, azért. Aztán, hogy pillanatokra, s ne feledjük a feltételezést: *az örökkévalóság az a pillanat, amelyben csodálatos módon egyesülnek ezek a különféle idők*, nem a mi mércéinkkel mérhető idők, de mindegy, mindegy, most nem akarok letérni, azért említem, hogy hangsúlyozhassam, a pillanat is vehető komolyan, hogy pillanatokra forradalmár lettem, nem *szabadságmanőken*, aki vitázni képes a forradalmat meghatározó kérdéseken, sőt. Annyira az lettem, hogy még arról se: forradalomban voltam-e egyáltalán forradalmár. Forradalmárnő. Vagy csak valami szennyvesztésben. *Hogy az ország is szennyest vált csak, ha a szerelem hazug.*

De nem akarom túlhangsúlyozni ezt az állapotot, csak azért mondom, mert éppen jókor. A tömeget nem kedvelem, hát a nyakamba, ha lihegnek, idegen szaglások a közelemben, attól iszonyodom, vagy hozzám ha érnek, löknek, tolakodnak. De akkor jó volt, mégha egyfolytában arra gondoltam is, megint egy lépéssel közelebb az újabb elvesztéshez, ahogy visszanyerjük, már meg is kezdődött. Mégse számított. Annyira nem, hogy hajlandó voltam elfelejtani a kérdést, miért csak most. Miért nem kilenc éve, amikor egyetemistát lőttek agyon. Nem akarok szigorú lenni, azért kérdelem ezt. Ha az akarnék lenni, tán ostrom alá vett városokat említek. Mivel ilyen lány vagyok, hát azt gondolom, ha a sajátjait lövik, fiatalokat, tán ideges lesz az ember. De elfelejtettem a kérdést, nem számított, bevallom. Egymás nyakába szagultunk, ez volt a forradalom. Hogy miért nem öt éve, amikor rekedtre sípolták magukat. Ezt is hajlandó voltam elfelejtani, hát nem akarok szigorú lenni, a forradalomban kell egy kis engedékenység.

És hát mit tagadjam, tényleg úgy éreztem, nem hiába. Meg aztán a gyerek is

elindult iskolába, ember lesz lassan, gondoltam, ideje, hogy ne csak lakjunk, de éljünk is. És vitt a lábam minden este. Aztán, hogy vége lett, október 5-én este a börtön épülete előtt, hogy pontos legyek, már másfelé gondolkodtam, hogy akkor végre annyi év után először nyugodtan elutazhatok holnap. Pécsre készültem, s az, hogy nyugodtan, nem jelent mást, mint annak a kínossá váló érzésnek a megszűnését, hogy élni ugyan jó, de azért a mindennapok kettősségének is múló a hitele. Még majd sajnálni kezdenek, amit nem tűrhetek. S hát azt az utat nem felejttem, a trieszti Darwill-boltban kapható limonádé szakértőjével vágunk az útnak, hogy beszéljen hozzám, egy hét nem alvás után jobb úgy a vezetés. Valami azért motoszkált a fejemben a szennyessváltásról, de gondoltam, ez csak az útvonal miatt van. Hogy Pécsre menni október 6-án úgy, hogy nem kéri a határon a kilépési illetéket, nem kéri, pedig a törvény még hatályos, Pécsre utazni, annak jelentősége van, tartogathat még egy találkozást, még egy ugyanolyan szótlán találkozást, amilyent már megélhettem Szabadkán, politikusok közt egy író, lehajtott fejjel, fekete ingben, istenem, olyan kevés férfin áll igazán jól a fekete ing, ez jutott eszembe, nem akartam ebből jelet, csak adta magát a gondolat, *sőt még a háború vége is odasodort a bolgárok foglyaként...*

Hogy akkor vége-e a háborúnak, tán erre kerestem volna a csendbe behajoló választ, s visszatérhetni a tájhoz, úgy vetközni. S hogy tetszik nekem a fekete színű ing. Ebben biztos voltam, minden más a szagulás lázában égett még bennem, hogy nem tudod elrejtetni az érzéseidet, fájdalmat is okozhat még neked, ezt írta néhány nappal később pécsi találkozásunkról tanárom, akit tíz év után ott láttam viszont.

Hogy elérkezik-e lassan, ha nem is a kiengesztelődés ideje, de a kiszolgáltatottság fokának csökkenése. Bocsánatot, ha kell, kérek bárkitől, védekező vidékiességben, de megmaradt városomért, s hagyom, *vetköztessen a táj*. Tanulom. Így gondoltam Pécs felé kanyarogva, hogy nekünk dolgozik az idő szakadatlan, mert ebben a bocsánatkérésben nem csak a nosztalgikus rátartiság, de az ott-honteremtés is benne, tartogattam magamban ezt a fordulatot, annyit mondtam csak, *nem erőltettem, hogy elmenjünk a kikötőbe*, s aztán másfelé kanyarítottam a beszédet, meg annyit mondtam csak, *a zöld zsalugátereken megtört a fény*, s másfelé vettem az irányt, néhány nappal azután, hogy Pécsről hazajöttem.

Pedig akkor már a hűtlenségről gondolkodtam, akkor már hirtelen unni kezdtem a várost, *de e nélkül a hűtlenség nélkül az öbölnek sincs értelme, távlata*. Ezt elhallgattam, ezt a kicetlizett mondatot félreraktam, hogy majd később. Mert azt mégse tudhatjuk, mennyivel jár előttünk a lélek.

Arról, hogy mikor lesz később, semmi elképzelésem nem volt, úgy hittem, megérezem. Annyi minden van, amit még el kellene mondanom, csak a hangom nem találom hozzá. Valami történetet, ha úgy tetszik. A cikkek közben zsugorodnak mellettem, ezekért aztán egy vonat se fékezne, így tisztul ki az emberből a drekk? Jó volna legalább erről valami bizonyos tudást szerezni.

Tavasszal még nem éreztem, hogy később volna, viszont kiderült, hogy a valóság éppen olyan kegyetlen, mint egynémely születésnap szöveg, kerekítettem a szemem, de nem jelent meg előttem más, csak az a fekete ing, a lehajtott fejjel. A beszélgetések ereje megcsappanhat, eltűnhet, mintha ez így működne. De éppen így működik, tudom jól, hát ezt a szót pont ezért találták ki, hogy el

lehesen mondani vele az életből való kimúlás folyamatát. Akinek csak tehettem, elmondtam, kevésnek tehettem, elég is volt.

Azt akarnám pontosítani, mikor untam meg a várost, utcáit, embereit, miközben belakni akartam volna rendesen. Hogy hány lépéssel jár előttünk a lélek, azt nem tudhatjuk. Így nem is pontosíthatom, csak sejdíthetem, hogy akkortájt, amikor leírtam ugyan, de félreraktam a cetlit, amely szerint a visszatérés ízét is jelenti az öböl. *Az öbölnek, amely arra való, hogy kedvet csináljon a hűtlenséghez és ízét adja a visszatérésnek.*

Vagy csak nem fogható minden egyszerre össze, kicsi hozzá a tehetség, vagy nem is kell mindent egyszerre, vagy a nosztalgiával szemben bizonyos fokú kímeletlenség, pontosság, amelyben megengedő a szigorúság.

Vagy mindez máshol kezdődött és másról szól.

Miközben meguntam a várost, arra készültem, hogy vetköztessen a táj.

De, hogy így van, csak a nyár közepén tudtam meg.

*

Türelmetlen vagyok és nyugtalan, azt se tudni, hol tartom a mondatokban az állítmányt, annyira sietnék kifelé a szavak közül. Nem a hallgatás a megoldás, tán nem várható el egy nőtől, hogy csöndben legyen; ne kiabáljon, vagy legalábbis halkán tegye, ezt elfogadom. De az állítmány biztosan ott van valahol, azt hiszem, emiatt nem fordulok vissza, nem fejem föl a pont utáni percnyi nyugalmam. Mert annyi minden van, amit még el kell mondanom. Ahogy rendesebben tavasz lett, kisebb-nagyobb botlásokkal és egyensúlyozásokkal, de úgy tűnt, mégiscsak váltás történt, tehát elkezdhetek élni ott, ahol eddig laktam, így hát lassú mozdulatokkal, mérésekkel és töprenkedésekkel, de kibontottuk a ház egyik oldalát, úgy éltem hónapokon át, nyitott fal mellett, lassan emelkedő újabb falak között, ha este leeresztettem a fenekem valamelyik állást tartó létra fokára, megghatódva bámultam a holdat, a fenyők koronáját, mindent, ami körülött, szimatoltam, szagoltam: ez az életem.

És akkor kezdtem érezni a mindennapok kivételességét, a kettősség boldogító hiányát. Az van, ami. És aludtam a nyitott fal, a megnyitott kerítés mögött, akárha ennél természetesebb semmi nem lehetne. A redőnyt se eresztettem le, eszembe se jutott, ami pedig évtizeden át az első dolgom volt a lámpagyújtás után. Mulatságos is lett volna. Világoltak hát nyitott ablakaim, falam. Akkor, abban a nagy bizalmasságban jutott eszembe, hogy otthon vagyok ott, ahol. S hogy megint nagyon eltoltam valamit, mert szenvedés helyett építem az életem. Kicsivel tágasabb falakat emelek köré, árulójává váltam megint *ennek* a létezésnek, éppen úgy, mint amikor – állítólag – *lokálpatrióta-kozmopolita* lettem. Mert szerettem a célt, hogy majd belakom a várost. Akkor még nem untam, s nem vágytam arra, hogy vetköztessen a táj. Megelégedtem az épületeivel, utcáival, embereivel. Jól eltoltam megint, erre gondoltam tehát, hogy nem éreztem semmi kiszolgáltatottságot és félelmet a nyitott fal mögött.

Eszembe se jutott az öbölről félrerakott cetli. De aztán el kellett mennem az asztalozóhoz, hogy ablak kerüljön az új falba. Boszniából került a Kertvárosba az asztalos, ezt rögtön tudtam, ahogy beszédbe elegyedtünk (csakis környékbeli

jöhetett számításba, az ablakok méretessége akadályt jelentett volna szállításkor), mert éppen annyira nem érttem hadaró beszédét, mint a fiam karate-edzőjének. Azt, hogy pontosan honnan jött, jöttek, nem tudtam, de a valamikori kalaposboltban nyújtózó könyvesboltban elmagyarázta egykori munkatársam, a szarajevói tévés újságíró. Szóval nem volt egyszerű megértetnem az asztalossal, merre és hogyan nyíljanak az ablakok, pergett a nyelve, forgott kezében a ceruza, bukjon és táruljon, ezt akartam. A megértés reményével hagytam rá. Egy kevés ideig azért elmerengtem azon, hogyan is van, hogy kitört ablakok, szétlőtt házfalak közül jött, és most legalább egy hétig azért fog dolgozni, mert én ott akarok élni, ahol lakom, s ezzel ő sincs másként, ő is ott akar élni, ahol lakom, egy kicsit tehát mégis másképpen van, de nekem jó, mert meg tudom fizetni, ugyanolyan jó, mint az edző, akinek a fiam egyetlen szavát se érti, viszont az iskola tornatermében tartja az edzéseket, tehát közel. De róluk most csak ennyit.

Izgatottan vártam az ablakaimat, de két nappal későbbre kellett halasztani beépítésüket, mert a fővárosban akadt dolgom, amit azért említek, mert egy ot-tani beszélgetés juttatta eszembe a félrerakott cetlit. A forradalmárnő nem keserű, ilyesmi hanzzott el, pedig ott, ahonnan én jövök, ez természetes is volna. Elakadt a lélegzetem, hogy fölmerült a forradalom, még ha viccesen is, éppen építem az életem, mondtam, mert most már ott fogok élni, ahol eddig csak laktam, s hát nagyon jó élni, nyitott fal mögött elaludni, jól nyitódó ablakokra várni. És akkor untam meg a várost, de még nem értem el oda, hogy vágyjam: vetkőztes-sen a táj. *S Pécsben éppen ezt szerettem mindig: a nyitott ablakait. Azt, hogy öböl tud lenni; küld és visszahív.*

Meguntam, mert több lettem, valami hódító kedvvel, gyarmatosító hévvel gyarapodtam tavaly október óta, ha helyükre kerülnek az ablakok, s kedvemre nyitogathatom, kitarhatom őket, ezt azonnal megírom, így terveztem, ezzel kell folytatnom a csukott, zöld zsalugáterekeket, a meg nem nézett öblöt, megírom, hogy több van már a Via del Corso sétáinál, egy úttal, a végre megemlíthető fekete inggel, a háború végével.

Vagy mégsem.

És kinek mi jut, ki jut eszébe a fekete ingról? *Tegnapi és holnapi romok* közt építgetni az életet? Ha megtapasztaltad a kiszolgáltatottságot, másokéiban is megremegsz. Áldozatok és hősök nincsenek. Statiszták és statisztikai hibalehetőségek vannak, előbbi jó: a forradalmárok is oda tartoznak. *akiknek még gyilokjuk sincs, csak az, hogy maradni tudnak ott, ahol a halál kedves, ők előzik a forradalmárokat, hiányos tudásommal hibázni nem szeretnék, de a forradalmak mindig halottakon gázolnak.* Még a sétálás, a korzói sétákban nyertes, szagulós forradalmak is.

Annyi minden van, amit még el kellene mondanom. Azt is, hogy ilyen egyszerűen és tisztán nem láttam ezt. De ugyan mit is tehetni ellene? Amikor már telítődött emésztőgödörre szaglik a lélek, tán kérdéseket tegyen fel? Hogy miért nem előbb? Hiszen a mindannapokban rejtőzött kettősségnek éppen ez volt a lényege. Jól esett végre nem kérdezni, menni, bele az egymást szaguló emberek tömegébe, nem kérdezni.

A nyár közepén magamat láttam a szélesen nyíló ablakok tükrében, a csu-pasz, dunai homoktól illatozó falak között, és bár jóval előbb tudtam, hogy kérdést egyet se tehetnék fel, valami nyugalom mégiscsak volt bennem, de okát

még nem mondtam: amikor a fővárosban egy kevésbé elegáns helyen ittam a kávé, ahol akkora melle volt a pincérnőnek, hogy miközben felvette a rendelést, teljesen betakarta beszélgetőtársam arcát, elmondtam megint, hogy egynémely születésnap szöveget kegyetlennek érzek, s hogy így van-e, ez érdekelt engem, figyeltem nagyon, mintha a jövőm függne a válaszatól. Változik-e a szeretet a kiszolgáltatottság függvényében? A betegség jelentette kiszolgáltatottságában, amit a beteg, ki volt már ilyen közelében, tudja, nem érez. De ezt nem kérdeztem, csak elmondtam, mennyire nehezen viselem, hogy ez így működik, az életből való kimúlást ilyképpen rögzítik. És a válasz szép volt, az egyetlen volt, ami számomra jelentőséggel bír. Amit nem tudtam rögtön, mert azt, hogy hány lépéssel jár előttünk a lelkünk, mégsem tudhatjuk. Csak feszengtem a bár-széken, és figyeltem nagyon, de titokban arra gondoltam, annak az október 6-i pécsi utazásnak mégis volt jelentősége, jel-értéke. És kérdésem nem lett volna, mert az az út volt a válasz, de azt azért reméltem, hogy egyetlen pillanatig, olyanig, amiben az örökkévaló idők egyesülnek, hát egyetlen olyan pillanatig még láthatom a *tömörítőt*, akiben a szigorúság nem hidegséggel méredzkedik, akit a táj úgy vetkőztet, hogy nincs benne sértettség, szorongásérzés.

„A trieszti irodalom és művelődés tévedhetetlen biztonsággal talált rá a freudi nézet és módszer adaptálásnak módjára, s egyszerre honosított meg egy korszerűnek mondható pszichológiai eljárást és érzékeltette a nyelvi-kulturális válság érzését, a nyelvi-kulturális kiegyenlítő szerep útjába került morális-nemzeti-nemzetiségi gátak hirtelen tudatosult felmagasodását.” Itt tartottam, hogy visszajöttem Pécsről, elfedve a szagulós forradalom résztvevőjének statisztaszerepét, de kitakarva a városnak azt a másságát, amiért bocsánatot, ha kell, bárkitől kérek. Még Kosztolányi korcsolyázott a befagyott Ludasi-tavon, még zavarban voltam attól a védekező vidékiességtől, amit örömmel találtam fel nála: *tudja, én vidéki maradok örökké, s szeretek magam köré valami vidéki színt imitálni*, és még nagyon szerettem a célt, hogy belakom a várost. Nekem elég volt annyi, hogy a célt nagyon kell szeretni. Azért is tettem félre az öböl-cetlijét. Van még arra időm, mintha bármikor is rendelkezhetnénk efelől.

A tavaszban, hogy élni kezdtem ott, ahol lakom, csak annyira futotta, hogy némely születésnap szöveg kapcsán eszembe jusson a pécsi út, a lebontott fal mögött is érzett biztonságban az idő állhatatosságát éreztem, tán még olyasmi is eszembe jutott, hogy *mit csinálsz te azzal a sok évvel, ami mögötted van (...), kivel vagy mivel osztod meg azokat az éveket?* És egy kicsit tán meg is rémültem, hogy ha véletlenül nekem szegeződik egy ilyen kérdés, én is olyan leszek, akár a főkönyvelő, s valami frontról, forradalomról kezdek beszélni. Bár ez se rossz, igazából nagyon is jó megoldás, éreztem magamban a lökést, csípőmben az erőt, hogy visszakerestem a mondatokat, érted most már, miért a csikkek említése (*s a fotelben egy zöld zománcos cigarettacsavaró dóznit, pedig egész idő alatt nem dohányzott*), másként nem tudtam megfogalmazni, csak ezzel a nem is utalással, hogy szélesebb érzések, magammal törődő érzések kezdtek hullámozni bennem, hogy letudhattam végre a külső időt, ami mindenemet meghatározta, bensőmben is kettősséggel törve a mindennapokat, kompromisszum, mintha lenne, pedig nem, értsd jól: ez a tavasz *már nem a régi*. Ilyesmi járkált bennem, de hogyan érthettem volna, mennyivel jár előttem a lelkem, úgy tudtam, csak az a hiányzó fal, a redőnytelenül világító ablakok áradnak

szét bennem. Az után persze, hogy miért nem a *nyitott ablakokkal* foglalkozom, az-
zal, hogy *öböl tud lenni* egy város, nem kutakodtam. Mindig is így olvastam, össze-
visszaságban. S tán némely születésnap írás okozta zavarommal magyaráztam,
hogy azt nem tudom elfogadni, mit tudom
én.

A nagy mellű pincérnő, hogy lekerült a beszélgetőtársam arcáról, s ennek
megörültem, tán jelezhetett volna. Vagy lökést még nem éreztem? Ha mégis,
nem törődtem vele, lefoglalt annak megmagyarázása, miért is nem vagyok ke-
serű, hogyan van ez.

De hogyan is?

Akartam foglalkozni ezzel, ha megoldom végre a Trieszti-öböl problémáját, a
zárt-zöld zsalugáterekeket, amelyek helyébe nyitott ablakok, s valóban: saját nyitott
ablakaim is kerültek, de ahhoz még látni akartam volna, csak egy pillanatra akár,
megpillantani. Abból akartam volna megtanulni tán, hogyan lehet vetkőztető a táj.

A nyár közepén, amikor hirtelen pedig várhatóan megértettem, hogy meg
már nem pillanthatom, az előszobában szedtem fel a járólapokat. Vésővel és ka-
lapáccsal dolgoztam, nyitott ajtó előtt, szakadó verítékben vertem föl a trieszti
lapokat, drága-vörös köveket, szikrát vetett a cserép a véső nyomán. Indulatnak
különben nyoma se volt bennem. A döntés ereje ilyen. Tudattalanul józan. De
ugyan miben döntöttem volna akkor éjjel, a nyitott ajtó előtt, kezemben egy vé-
sővel meg egy kalapáccsal, csatakos hajjal, július utolsó hetében, a világító, de
meg is üresedett, nyitott ablakok közelében. Amihez akkora volt az erőm, hogy
szikrát vetettek a trieszti cserepek. Nem először végeztem ezt a munkát, a für-
dőszobában is azonos anyagú csempék borították a falat, jobban is ragadtak,
megse csiholódott belőlük, belőlem semmi.

Vagy mi van.

Előkotortam a kupacokba rakott könyvek közül azt, amelyikben írja, *mit csinál*
sz azzal a sok évvel. Abban volt a cetli is. És leültem valamelyik cementeszsák-
ra, és sírtam, a tágra nyitott ablakokban sokszorozódott arcom, hangom.

Hogy hát mit is csinállok. Mit az évekkel, amikhez ez a cetli is tartozik, magam
raktam oda az öbölre és az ablakokra vonatkozó idézet után a bejegyzéssel: fekete
ingben Szabadkán, lehajtott fejjel a politikusok között kilenc évvel ezelőtt.

És nekem a fekete ingről semmi más nem jut eszembe, csak annyi, hogy iga-
zán kevés férfinak áll jól. Hiányos, csempe, kusza a tudatom. Így fókuszál, ha
erről van szó.

Nem éreztem újra, hogy statiszta lettem volna, nevetséges kis figura a szagu-
lós forradalomban, amelynek kezdési idejéről, késéséről nem szólok. Csak azt
éreztem, hogy teljesen kimúlt belőlem a mindennapok évtizeden át halmozódó
kettőssége, és jó volt, hogy hirtelenül meguntam a várost, utcáit és embereit,
mert nem volt már célom, akkor, abban a pillanatban múlt el a gyerekkor, a ce-
menteszsákon ülve, hogy kiszűnt belőlem a város, úgy volt csak jelentősége,
ahogyan bármelyik másiknak lehet.

Erre visszatérek.

Mert egyszerűen történt ugyan, akkor kezdődött, hogy október 6-án elindul-
tam Pécsre, annyi érzéssel: az otthontalanság érzése nélkül, de a védekező vidé-
kiesség, a feszengés, szorongásérzés olvasmányélményeivel, egyszerre a *Pacsir-*

ta és a *Sértődöttek* hangulatával, a legfeljebb őrizhető hagyomány súlyával, amit fedett nosztalgiával hívtam elő a jelszóval: Trieszt, ugyanakkor valami más is volt bennem, az út hatásának tudtam be, hogy Pécsre érkezem egy háború végéből, nagyzoljam, maszatozom így, ezt is olvastam, de még korai volna szólni bármit is, hát ültem nyugtalan érzéseimmel egy ablakmélyedésben: valami más van bennem, alig is tudtam a fenekemen maradni, ha ennyire nem tudod elrejtteni érzéseidet, az még fájhat is, így valahogy szólt néhány nappal később a levél, és tudtam, hogy nagyon így van: ha ellenkezőleg, akkor is.

Hogy haza kell rögtön indulnom, csak ezt tudtam mondani, hogy kérdezték. Mintha ellenőrizni akarnám, megvan-e még, vagy ezek az új, ismeretlenül feszítő érzések kimosták belőlem. Az otthonosságban rejlik az az otthontalanság, amit mindig is kerestem: *igazában nem vagyok otthon sehol*. Addig ezt nem tudtam fesztelenül elgondolni. Inkább görcsösen. A célt szeretve, nagyon megtanulva szeretni a célt.

Csak később értettem meg, a cementeszsákon ülve, hogy nem az én döntésem volt, hogy élni fogok ott, ahol lakom. S ebben nem a sértődött könyveim segítettek. Annak, hogy felemelt fejfel léphettem át a határon, attól való feszengés nélkül, hogy még majd sajnálni kezdenek, s hogy az első utam éppen Pécsre vezetett, bennem van jelentősége, egyébként csak egy véletlen. Hogy a július végén, a könyvvel együtt előkotort cetlit csak néztem, egészen tegnap estig csak figyelgettem, hogy-tam heverni a párnámhoz legközelebbi polcon, most már rendben érzem.

Most térek vissza. Ellenőrizni akartam, gondolom, csak így történhetett, a pécsi ablakokat. Egy nappal előbb, de ugyanazon az úton mentem. S ha nyitva találok csak egyetlen ablakot, hát rendben van, akkor a nekem elfogadható városfogalom az lesz, hogy: *kiüld és visszahív*. Az persze eszembe se jutott, hogy magam fogok ablakot nyitni. Kiszálljon a cigaretta füstje, azért. Kicsit kínlódva a halmozódó csikkek láttán, kevesebbet kellene, mondtam, az ablakkilincset szorongatva.

Gavrilót kellene megírni, ezzel folytattam tán, vagy ha nem, akkor biztosan ezzel fogom folytatni, mert egy idő óta jól tudom, nem veszhetnek el a mondatok. A szerelmes forradalmárt, aki mielőtt lelőtte a trónörökösöt, egy szál rózsát rejtve hosszú kabátjába felment szerelméhez, az alacsony kis forradalmár, reménykedve, hátha. A szerelme unokája Szabadkán él, így tudhattam meg ezt az intim részletet. A magas és büszke nő kedves volt, de visszautasító. Hiába: *az ország is szennyest vált csak, ha a szerelem hazug*. Arra gondoltam, ha Gavrilónak köszönhetően (vagy nem) a Balkán feltolódott – most nem fontos, meddig, bevállalok ebből valamennyit, hasonulok hozzá, a magam módján persze, terjeszkedni fogok Isztriától a Quarneróig, de tovább is, a zadari aranyművesekig, akikről a *Zadarski zlatari* című szövegben az áll, hogy *a zadari aranyműves művészet nem lehetett izolált vidékeink más tájaitól, mert Senjen, Zágrábon át Budáig és Pécestől Jajcéig és Bihacig évszázadokon át vándoroltak a boszniai...* így fogok visszaérkezni Pécsre, vagy máshová, akárhová, mert minden városban jó. Ha az. Ezt viszont mégsem hittem el azért, mert így olvastam. Meg kellett tapasztalnom. De most már, hogy ebben az otthontalanságban leltem otthonomra, s vissza odahagyott szövegeimhez (az asztaloshoz és az edzőhöz is, jól eltoltam megint), megtalált hangomhoz, egy dologban biztos vagyok: lakni ezután csakis ott fogok, ahol élni is. Több forradalomra nincs időm. Azt akarom, hogy különböző városokban vetkőztessen a táj.

Csantavéri Orlandó

Karácsonyi Petra (neve természetesen álnév, a szülők kérésének tettem eleget ezzel) 1966-ban született Szabadkán. Az általános iskolát Csantavéren, a középiskolát Szabadkán végezte. Az Újvidéki Bölcsészettudományi Karon diplomázott 1991-ben, majd az ELTÉ-n hallgatott néprajzot. 1999 tavaszán autószerencsétlenség áldozata lett. Diplomamunkáját (*Csantavéri népi emlékezet*) és a két, fekete fedeles füzetet az édesapja küldte el e sorok írójának. A füzetek érdekessége, hogy történeteinek többsége eredetileg is a versbeszéd technikáját követi. A címet, *Csantavéri Orlandó*, magam adtam. (A közreadó: Bozsik Péter)

*Még a csingágósi iskolába jártam
(alias dózsa iskola)
ma egyik osztálytársam szörpgyárat csinált ott
kóperálva a hollandusokkal
mikor a dankó tanító néni (azóta meghalt tüdőrákban
a cigarettától olyan hangja volt mint janis joplinnak)
elküldött bennünket hogy érdeklődjük meg a legidősebb
lakosoktól honnan kapta a falu ezen része a csingágó csúfnevet
(a hivatalos neve dózsa telep innen volt az iskola neve is)
én akkor még friss ugyanakkor tiszteletbeli csingágósi
hiszen öregapámék ott éltek így elég sok időt töltöttem ott
hétéves korom előtt is mielőtt odaköltöztünk volna
elmentem öreganyámhoz de ő nem tudta honnan a név
az átalszomszéd maris néni viszont
elmesélt egy történetet
hogy amiké egy rosszmájú ember gyűtt a falubú
házafelé a csendőrök megkérdezték tőle hova mén
ú meg aszonta hogy csingágóba
oszt így lett a neve csingágó
mondanom sem kell semmit nem értettem a történetből
legjobban a rosszmájú idegesített
sehogyan sem értettem a rossz májnak mi köze
lehet a névadáshoz
talán sokat ivott
az ivás és a máj kapcsolatáról már
gyerekkoromban is sokat hallottam
később kialakítottam a saját verziómat
csingágó volt a falu legszegényebb része
nem véletlen hogy a legtöbb ifjúkommunista onnét került ki*

*bizonyosan az egyik gyűlésre igyekvő frissen beszervezett tag
akarta ugratni a csendőröket
hogy ő bizony nem máshova megy mint chicagóba
(a nagy kivándorlási hullám még elevenen élhetett az emlékezetben)
hogy aztán a csendőrök értették félre chicago nevét
vagy a férfi már eleve rosszul mondta
azt sohasem fogom megtudni.*

*

*Az apám tehénkének becézett
mert kis dundi lány voltam
amikor megnyúltam
kicsinek
sehogyan se tudta elviselni
hogy nem olyan vagyok
amilyennek ő szeretne
mindezt csak annak a szőke
fiúnak mondhattam el
akihez le kellett hajolnom
ha meg akartam csókolni
nem feküdtem le vele sokszor
talán kétszer-háromszor
másnapra semmi sem maradt meg az
estéből ám a pillanat izgalma
mindig csodálatos volt
mint egy koktélnél
melynek zamata egy tucatnyi alkotórész
vegyítésétől függ
amelyek külön-külön ízetlenek
őutána kezdtem szőrteleníteni magam
„amiért talán sokan megszóltak”
rendszeresen
mikor megmarkolta szinte a fájdalomig
a fenekem
majdnem elélveztem
ma sem értem miért nem szóltam neki
hogy szorítsa tovább
az volt az érzésem
megijedt tőlem
én is tőle
így lettünk néhány éjszakás
alig sikerült kaland.*

*Anyai nagyapám volt az öreg utasi
kedvenc mondása*

kapsz egy pofont hogy sederegsz
aztán azé' hogy sederegsz
de sose vert meg
anyám szerint nem sokon múltott
hogy nem vette el a nagymamát
mert berúgott az eljegyzésen
vissza akarta adni a jegygyűrűt
és zárdába vonulni
de a dédszüleim lebeszéltek
az öreg utasi meg
miután tanyáról a faluba költöztek
szép lassan kezdte elinni az eszit
mindig a diákmisére ment
hogy ne kelljen öreganyámmal mennie a templomba
nem emlékszem hogy a vasárnapi ebédnél józan lett volna valaha is
apám szerint napi egy liter pálinkát ivott meg
a sarki zugkocsmában
még hozzá fáradt cefréből készült zsírszódával
(ez nem tudom micsoda sav-e vagy lúg
szappanfőzéshez és öngyilkossághoz használják csantavéren)
megerősített pálinkát ivott
érdekes mód nem a mája vagy a gyomra vitte el
hanem a szíve
ott halt meg a zugkocsmá előtt
rosszul vagyok mondta állítólag hazamegyek
kiment az utcára
aztán a járdáról az árokba dőlt
ott az árokban állapította meg az orvos
a halál beálltát csak utána szállították haza
akkor még nem volt siralomház csantavéren.

*

Így emlékszem
arra a lányra, akit az apjának köszönhettem.
Mérhetetlen apakomplexusa volt. Nem tudom,
másnak is ennyit mesélt-e az öregjéről, de én éreztem,
ez az egyetlen esélyem, ha azt akarom,
hogy keféljen velem. Hosszú, unalmas novellafüzér volt az élete,
melyet az apjához való viszonya határozott meg teljes egészében.
Vagy legalábbis én ezt ismertem meg belőle.
Ám bármennyire is igyekeztem másra terelni a szót,
neki mindig a papa jutott az eszébe,
mint Mórickenak abban az ostoba viccben.
E történetek nagy részét elfelejtettem, hál' istennek.
Rá aztán érvényes volt az,

hogy a nő a vagina meghosszabbított része,
akivel időnként el kell beszélgetni,
hogy a feleségemet idézzem.
De a nőre nagyon is emlékszem.
Legalább tíz centivel volt magasabb nálam,
ami egy kicsit idegesített, de túltettem magam rajta.
Gyönyörű, vállig érő, gesztenyebarna haja, akár a selyem.
Ahogy a múlt századi költők mondanák.
Hosszú, inkább vékony combok, formás vádliban,
karcsú bokában és keskeny, kissé ragadozószerű
lábujjokban végződve. Szóval, ahogy a nagykönyvben
meg nagyon írva. Soha nem nyaltam ki,
amit ma nagyon bánok.
(Hogy mért nem, azt majd máshol kifejtem.)
Szeretett fölül lenni. Mikor először csináltuk így,
megmarkoltam formás fenekét egészen a vájatnál,
és megrémültem, de csak egy pillanatra,
végig szőrös volt a segge! Gyorsan elkaptam a kezem,
és szép mellével kezdtem el foglalkozni.
Így emlékezem.

I. Hettita dal, sirály dal

(W. S. mester hamvain túl ez élet csak az hogy dúl – s fúl)

*Annyira tényleg várlak
És ki jön meg veled
Szatyrod sporttáskád igazolványod neved
Előrejelzései egy választásnak
A púpaszfalti bokabiccenés
Az emelkedő karalábéarak
 Kevés egy hettitának
 Kevés akármilyen sirálynak*

*A hettita azt hiheti
Hogy minden csak hettitaság
De a sirályok szívei
Nem érzik sirálynak aki
Ne is folytassuk a sirályt
A hettitát
Egyik se érzi magát
Az egyiknek mindenki az ami ő
A másiknak senki se megfelelő*

*Siráltságához hettitasághoz
Én is kevés vagyok akárra vársz
Akár hettitát ha sirály
Akár sirályt ha hettitább
Hagyjuk is ez van legalább
Ha siráltságra ha hettitaságra
 Zárova ez az ára jaj istenem
 Én istenem én is te nem te is nem én
Jaj én te sirály hettitája te napi heti havi árva*

II. Hettitaságért, siráltságért

(Minden befűl – de a történet harcai folytatódnak e hősök)

*Siráltságom egy hettitáért
Legyűnk már végre ugyanaz
De csak az jött el aki ráért
Úgy jött el mint aki szavaz
Tavalyi hó idei hó
Szóra se érdeemes
Bármije érdekes
Az is csak szavazó*

*Hettitaságom egy sirályért
Ami ugye nagy képtelenség
Amit a hettitaság rám mért
Jobb viselnem mint bal szerencsét
Hó vagy eső
Ez s ez sem ő
Illúzió
Hogy hettita helyett pont sirály volna jó*

*Visszamegyűnk van még helyűnk
Padlóhoz szögezzűk a varázslatos szőnyegűnk
Nyelűnk nyekegűnk vágatunk vánszorogva
A hettita feje a sirály orma
A sirály lába után kapkod két kéz hun van
Sirályfos végigfoly hettita arcon
Egy lövés a sirály kipurcan
Még egy lövés – és elestem ebben a harcban*

KÉT VESSZŐ EGYKETTŐ MEGTEREMTÉL TEREMTŐ

III. Igények Bevezetések: Egyed

(Kb. W. S.: Énishegyteishegy nekünkugyanegyremegy)

*Bevezették a karalábétét
Az énishegyteishegyet
Valami lehet mindezek megett
De közte minden arra hogy szétlőpjék*

Nincs hogy megyek
Még egy hegyet
Onnét csupán a karalábétévék
A köztest a hegyek már mind lelépték
A végtelen az hogy végképp

A lépés két hegy között a lépték
A térkép egy hegytől mindig kétrét
Csak karalábétévéd ível át
Csak álmaid mímelnék át

Bét cét Lelépik az ábécét
A szinuszt koszinuszt hogy mást ne mondjak
A kosz ragyog a színlelés
Karalábéképernyőn szín-lelés

Bevezeted igényed bejelented
Igénybevezetést bevezetik
Bejelentésigény megmímelik
Karalábétévé aki megmíveli

Az énishegyteishegy közt tegyed
Lapulj szinuszkoszinuszban – ennyi hegyed egyed

IV. Alfény felfény

„Hamu vén férfiruhán” (T. S. Eliot)

Míntha csak egy nadrágon alfény lenne
Amit tettél csak ülepkoptató
Bemérték volna az lett volna jó
Hogy' felfénylene

De neked csak az ilyen kaptató
Hegyed
Két hegy között egyed
Sok egyed közt jobbik szóra se jó

Nem mérték be nem mérték
Erre nincs szabómérték
Maradt csak az ülepfénylés
Ami csillagfény nem és kész

Csillagfénynek születhetett
Ragyogtatja ülepedet
Az egész leülepedett
Nem vagytok már ezzel többé érdekesekek

Megyek fűért hajolgotok
Égnek fénylek egy kaptatót
Nadrágom eligazgatom
Már csak el ne fogyjak nagyon

Már csak el ne hízzak nagyon
Alfény felfény ilyeneken gondolkodom

V. „Pepita hehitta pepita sirály”

„Pepita hehitta pepita sirály”
Duruzsol a dal szava mint a gépi papagáj
Magánköz közmagány összepepitázva
Természetes papagáj várhatsz kint elázva
Várd csak míg az eső eláll
Természetes papagáj

Messze szoktat mind a szép szó
Bármiféle tarkaságtól
Megszavalja mi a méltó
Azt se tedd ő máris rád szól
Ő esőzik várja elállj
Természetes papagáj

Elszoktatnak ily játéktól
Papagájozni nem méltó
Hettitázni pepitázni
Sirályozni bőrig ázni
Le ne menjen a festék
Az kell hogy ezt még meg azt még

„Pepita hehitta pepita sirály”
Az ilyen égalján csak a gépi papagáj
Természetes papagáj tarkán odébbállhat
Kereshet más égaljat a rátermett állat
Magánköz közmagán
Marad pepitának

FÜGELLÉK

Jót ne ha

Jót ne halljak róla,
értelmét ne lássam:
vénenber csalódná
már-oly-hí világban?
Titi-ta, hettita,
rá-rá-rá-hajrá, sirály.

Ami kívül, ami ennen,
mind kirekesztőleges,
kebelemre és el innen,
azonos lesz, sose lesz.
Titi-ta stb.

Hagyjatok meg vakhitemben,
hogy a világ hülyeség,
vagy ha nem, ne ily ütemben!
Kevés lesz így az elég.
Titi-ta stb.

Szabály formába megtértem,
interpunktot rakodok,
sír nem lesz más én-helyemben,
erre majd még áldozok.
Titi-ta stb.

Fű fejennél, fű tövemnél,
fejtől lábig dús aszály;
hűsebb lehetnék-e ennél?
Csak akkor tedd, ha muszáj.
Titi-ta stb.

Okulj példámból, te, vándor,
ne élj, ne csinálj ilyet,
ehhez hát, s ha föld gyomrából,
kapard ki szüleidet.
Ti-ti, tu-ti, tatuka,
mamuka, nincs hamuka,
hamut mamunak se mondom,
együtt nem lesz vél' tek gondom.
Megunta a Kertet,
kívüle vett telket.

Kereskedő Alexandriából. Fordítás-próbák

Sir Archibald Blacksmith révén, görögből

I.

*Jó drágán sóztam el porrá rohadt
Árpámat itt. Rómában úr a pénz –
Ma bármit megfizetnek könnyyedén.
Tejeltek ám a teljes készletért!*

*Mért fejjem őket hasztalan tovább?
Elég nekem... Letelt a terminus:
Távozni késztet megszabott időm.
Elillanok, mert újra sürget április –*

*Elöttem tánczol épp, s vadul szemembe fú,
Mint uczczanő, veszett fejérszemély,
Ha kurta kéjre túl csekély a baksis.*

*Mit vesztegessenem el magam potomra? Még
Ma indulok... Habár a tengerár
Magasra hág, akár az árpa ára!*

II.

*A tenger mintha kissé háborogna –
Mozgékonyasága mégis tűrhető...
S föltornyosult, zord fellegtorlaszok
Mögött sötétbe burkolódzva bújdosik*

*A fényadó Nap... Eh, mit féljek én,
Kit sziklapartok sem rettentenek meg?
Szirénlő szirtek, sanda zátonyok
Csak rücskösebb kagylóhéjak szememben –*

*Ebéd után, a tálban szerteszórtan...
Számomra most a nyugtalan, dühödtt vizek
S a partra törtető tömör hullámfalak*

*Úgy tetszenek – nem többek sík mezőknél,
S pihentetőek, mint vidéki birtokom
Körött a boldog árpaföldek végtelenje...*

III.

*Nem félek én, ha ferde szélroham süvölt,
Szakad, s lezúg rézsútos záporokkal!
Nem reszketek viharzó égi véstől –
S hajótöréstől sem tojok be. Viszszavár*

*Alexandria tágasan, vigan morajló
Utczáival – s ép bőrrel lát viszont,
Ha ezt megúsztam... Hé, vigyázz, legénység!
Figyelmesebben fogd a kétfülűt!*

*A bortartók – e karcsú, lyányos amphorák
Törékenyebbek, mint a szép fiúk... Nyakuk
Ne szegd, s ne nyald, ha megrepeszted! Óh, pimasz*

*Pofátlan az, ki dézsmál, s már előre
Dőzsölni dőlne!... Majd csak átkelés után
Bontunk ki némi számoszít – s murit csapunk!*

Kezdetben egy, egyetlenegy szonett vala. Blacksmith-nek adta Alexandriában egy liverpooli kedves ismeretség, kivel nemrég Londonban is találkozott, s ki évek óta már megint „egyiptomi”, s mi több: itt törzsökös, tisztos görög kereskedő vagy pénztárnok vagy más ilyesmi, szóval: fontos ember itt, a kis görög colóniában, és finom, kiművelt. Nevére nézvést John. Vagy George? Nem is tudom. Családnevét meg nem jegyezhetém, mert elhadarta Blacksmith, ám lehet, hogy meg sem említette még nekem. A jó görög két díszes röp-lapot hozott tehát ajándokul: egy majdnem rímtelen, aligha csak renyhén rimelgető görög szonettet, illetőleg annak angol nyelvű fordítását. A fordítást a Sir jó ismerőse készítette – de a tulajdonképpeni verset, amint közölte volt a férfiú: legkisebb testvéröcsce írta, ki híres, bár visszahúzódó, hellén poéta helyileg, Alexandriában. Az eredeti szonett túl száraznak, túl dísztelennek tűnt, habár elég feszes volt – ez kétségtelen. Blacksmith Kairóban adta át nekem, s nevetve mondta, hogy fordítsam át magyarra, mert az ügyis képzelenség. Hát persze: az! Hiába. Egy görög szonettet oly nehéz kibogzani! Inkább háromba vágtam én, Alexandrosz, Memphiszben, 1897 júliusában.

La primavera

(Japán rajzok Julimnak)

1901. április 12-én:

*Ne sírj, te szép, ha
Téli blúzod elszakadt.
Ne bánd, szerelmem –
Tiéd a kerti fák friss
Tavaszi gard' róbja is.*

1901. április 17-én:

*Nézd csak a meggyfát!
Mint pihe-könnyed báli
Ruhád, Julikám – csupa
Csipke, szírom, szél,
Zizegés, susogás! Fény
Fodrozgatja szegélyét!*

1901. április 19-én:

*Száll kalapom! Szél
Rúgdossa feléd... Kedves,
Kapt fel – s emelj föl
Engem is! Szeress, szoríts
Szívedre – vad tavasz fúj!*

1901. április 21-én:

*Kalapomat szél
Viszi! Sárba gurítja.
De szívemet te
Viszed! Elgurigázgatsz
Véle tavasztól
Őszig – vidám verandán
Karmos kisczicza
Játszik gombolyagával.
Összekuszálja
Szálát, messzepofozza –
Mígnem hirtelen elfogy.*

1901. április 25-én:

*Vén kalapom szél
Kapja le, földhöz vágja,
Kaczag, s toványargal az
Illatos estben –
Jaj, hova futsz, te suhancz
Szerelem, Fiatalság?!*

(Mindeme japáni formákra vett variációkat, vázlatos rajzolatokat afféle tavaszi naplóként Neked írtam hátul a kerti lugasban a pergola árnyán, Maros-Vásárhelyt 1901 áprilisában nagy szerelemben – Sándorod s. k.)

„AKKOR IS, HA ABBAHAGYOM.”

Bertók László szonettköltészete

Az itt közreadott tanulmány egy nagyobb dolgozat része, amely kísérletet tesz Bertók László szonettköltészetének vizsgálatára. Bertók 1986 és 1994 között a szonetten kívül gyakorlatilag nem írt más formában verset. A pálya legnagyobb szeletének tűnő korszak az eddigi életmű kronológiai középpontja és kiemelkedő költői teljesítménye, melyet az 1995-ben megjelent, 243 szonettet tartalmazó *Három az ötödiken* című kötetre¹ való hivatkozással vizsgálunk.

Tanulmányom itt nem közölt része elemzi a Bertók-szonettek formai jegyeit, a hozzájuk kapcsolódó szokatlan számszimbolikát, valamint a versnyelv és a költői alakzatok sajátosságait, arra a következtetésre jutva, hogy a szonetteket mindegyik vizsgált szinten jellemzi a csonkaság, a töredékesség valamilyen formája. A nyelvi-retorikai analízis után a következőkben megvizsgáljuk, mi végre ez a töredékesség, mi a nyelv sajátos, Bertókra oly jellemző csonkaságának a tétje.

A nyelvhez és a világhoz való esztétikai viszonyulás tekintetében Bertók László költészete szokatlan ívet járt be. Ez minden bizonnyal azzal is magyarázható, hogy a pálya megkésve indult. A személyes sors, Bertók *kényszerpályára* állítása is közrejátszott abban, hogy mire 1972-ben első önálló kötete, a *Fák felvonulása* megjelent, addigra a költő végérvényesen kívül került a „nemzedéki hullámokban érkező költőalakzatokon”. (Berkes, 66. o.) Lírájában már a kezdetektől jellemző mozzanat a megkésetttség érzése: „Annyi mindentről lemaradva, / hogy lassacskán belenyugodva / hagyatkozom a pillanatra” („Kocakövek 1.”, in: *Tárgyak ideje*).

Bertók népi szürrealista indulását (Csűrös, 1980.) a múlthoz, a nemzeti hagyományokhoz, a vidékhez való kötődés minden „hamis pátosztól, akáclombos nosztalgia-tól” mentes felmutatása jellemezte (Parti Nagy, 1986, 22. o.). Pályakezdésének jellegzetes darabja például a *Vaskorszak*, az *Ádám, kapun kívül*, *Az ember* vagy a meditatív hangú *Savászana*, s e korszak összegző, lezáró hosszúverse a *Tárgyak ideje*-kötetben, a *Dédapám, március*.

Bertók indulásakor a költészetnek ahhoz a vonulatához tartozott, amelyet Margócsy Istvánnal a szó poétikájának nevezhetünk, azonban fokozatosan eltávolodott gyökereitől (Margócsy, 1995.). Margócsy szerint az 50-es, 60-as évek költészete a szó bűvöletében telt. Pilinszky, Juhász Ferenc, Nagy László, Illyés Gyula, Weöres Sándor költészetében más-más módon, de mégis valamiféle nagy, rejtett igazság, egy költészetten túli szubsztancia felmutatása volt a cél. Egy titok megnevezése, egy közös jelentés feltételezése és keresése, az igaz szó segítségével. Ezzel szemben a 60-as évek végén a szó poétikáját felváltotta a mondatpoétika. E mögött – részben – az a posztmodern, de többnyire Wittgensteintől eredeztetett nyelvelméleti-filozófiai elgondolás áll, melynek lényege, hogy a szavaknak nincsen jelentése, csak használata, s hogy nem létezik végső jelentés, csak jelentéstulajdonítás. A magyar költészetben az újszerű nyelvkritikai attitűd úgy jelentkezik, hogy a költő „a szavak jelentésének elkopásával és elértéktelenedésével szembesülván a

¹ Bertók László: *Három az ötödiken*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1995.

szavak önálló poétikai szerepét fogja korlátozni, s a szavak körülírására, egymás közötti összefüggéseire, kontextusára, azaz a mondatokra fog koncentrálni". (Margócsy, 1995, 18–19. o.) Bertók költészete a hetvenes évek végétől kezdődően fokozatosan megújult, a szerző ártérmezte a nyelvhez, a költészethez való viszonyát, ezáltal csatlakozott a 70-es években kibontakozó poétikai-nyelvkritikai fordulathoz (Margócsy, Nagy B.).

A nyelvi-világképi változást a kritikások-tanulmányírók különféleképp értékelik. Akár egyetlen elemző munkásságán belül is tanulságos lehet a recepciótörténet: Varga Lajos Márton 1982-ben a 70-es, 80-as évek irodalmi műveinek nyitottságát, sokféle értelmezési lehetőségét az úttalanság egyik jelének tartva a líra hígulása, súlytalanná válása közepette Bertókot a felelős, hagyományosan szerepvállaló költészet egyik utolsó letéteményeseként dicséri. (Varga, 1982.) Ugyanő tíz év múlva, az első szonettkötet kapcsán és nagyobb irodalomtörténeti távlatból tekintve már kénytelen megállapítani, hogy Bertókot megérintette a viszonylagosság élménye, azonban úgy véli, hogy továbbra is valamiféle megnyugtató erő és bizonyosság árad verseiből (Varga, 1994). Bizonytalanság és bizonyosság együtt van jelen Bertóknál más szerzők szerint is (Ágh, Kis Pintér). Lengyel Balázs Bertókot Baka Istvánval, Takáts Gyulával és Orbán Ottóval együtt a hagyományosabb verszlésű költők vonulatához sorolja, akik többé-kevésbé fenntartották a vers kötöttségeit, s azon belül igyekeztek megújulni (Lengyel).

A bertóki poétika változása vitathatatlan. Azonban nyelvi-nyelvtani sajátosságokat felvonultató szonettköltészete egészen más természetű, mint a Margócsy által leírt nyelvkritika szerzőinél. Bertók László költészetében a formai-retorikai jegyeket tekintve jelentős változás nem hozott a világképben gyökeres, a régít maradéktalanul felváltó fordulatot. Inkább amolyan *átrendeződés* volt ez. Bertóknál ugyanis a háttérben továbbra is megtalálható valamiféle nagy és közös rendezőelv, ha másként nem, hát indirekt bizonyítással. A lényeg nála „Mindig az, ami kimarad” (78).² Bertók „újra és újra hinni tud, s minden pátoz nélkül, jó okkal hisz abban a valamben, aminek nincs neve, csak megnevezései, ami ugyan reménytelen, de *nem mindegy*.” (Parti Nagy, 1991. 88. o.) Költészete köztes állapotot képvisel szópoétika és mondatpoétika között. Számára fontos lenne a kimondás gesztusa, amely azonban már nem lehetséges:

*azt is ahogy kimondanám
mintha a szél süvöltene
de a fele mégis zene
de a vége mindig talán*

(48)

A Bertók-szonettek nyelvközpontú átrendeződése eltér a posztmodern nyelvkritikai attitűdtől. A Bertók-vers nyelvi hiányai, szokatlan szó- és mondatrörzői, helytelen grammatikája gyökeresen különböző esztétikai nézeteket takarnak, mint amelyek a nyelvkritikai fordulat egyik legfontosabb dokumentumának, az *Egy talált tárgy megtisztítása* című Tandori-kötetnek a háttérét adják. Mivel célunk annak bizonyítása, hogy Bertóknál lényegében nem valósul meg a posztmodern nyelvkritika, ezért a következőkben nem a „szonettíró Bertók” és a „szonettíró Tandori” egyébként szintén nagyon termékenyek látszó összevetését kíséreljük meg, hanem a bertóki nyelvi jelenségek nyelvkritikai attitűdtől különböző természetét mutatjuk be az *Egy talált tárgy...-ra* való hivatkozással.

Tandori az *Egy talált tárgy megtisztítása*-kötetben a töredék nyelvi eszközökkel történő megépítésére törekedett. Bertóknál azonban a töredékesség a világ csorbultságának kifejeződése: „mintha mikor átélhető, / s nyilvánvaló, hogy elveszett.” (170) Míg Tandorira a *töredék teljessége* jellemző, addig Bertókra a *teljesség töredékessége*, és az előlött érzett szo-

² A versidézetek után zárójelben álló, pont nélküli számok a szonettek sorszámát jelölik.

moróság, kiúttalanság: „hogy akkor mihez, ha se már” (237). Tandorinál a töredék minden ismeret és megismerhetőség, amivel rendelkezünk, Bertók azonban olykor mintha elhallgatna bizonyos dolgokat, amelyekről azonban lenne tudása: „inkább nyelné, mint ejtené, / s úgy is csak félig mondja ki.” (126) Bertók a szó költőihez hasonló módon tudja a nagy, rejtett igazságot, de velük ellentétben már nem tudja vagy nem akarja a régi módon kimondani: „mintha tudná, hogy hogyan, / de amit tesz, torzója csak.” (92)

Tandorinak éltetője, *lételeme* a viszonylagosság, Bertók azonban pályája során fokozatosan jutott el ahhoz a megrendítő élményhez, hogy *létének eleme* a viszonylagosság. Nála a biztos referenciapontok elvesztése szükségszerűen vállalt, de sohasem pozitív jelenség: „Nevet a hülyeségein. / Belepusztul, hogy viszonyul.” (238) A viszonylagosság, az értékrelativizálódás egyszerre megrázó erejű és poétikailag megtermékenyítő élménye ugyanakkor némely bizonyosság és evidencia eltűnése miatt sajnálatos értékvesztés is. Kis Pintér Imre szavaival: „leszámolása a tradicionális szerepekkel (...) számára mindvégig önsebző fájdalom”. (Kis Pintér, 978. o.)

Bertók és Tandori költészetének különbségét jól jellemzi a nyelvi hiátusok természete – hogy mi az, amit kiejtenek a nyelvből, s mit tartanak meg. Tandori az *Egy talált tárgy megtisztítása*-kötetben módszeresen kiiktatja a tartalmas szavakat, s csak a szintaktikai kötőelemeket tartja meg, hogy ezzel is a viszonyokra s a jelentés relativitására irányítsa a figyelmet: „A leg, a legbb – nincs / de a leg, legbb sincs.” (*Változatok homokórára*) A melléknév nélküli melléknév fokozás azt látatja, hogy a szuperlatívusz csak az alapfokú – s ezáltal alaposan *lefokozott* – melléknévhez képest az, ami. Ugyanezt a relativitást fejezik ki az ige nélküli igeragok: „Mindig / nünk kell valami / iránt, nehogy / hessünk valami iránt.” (*Lépcsők se föl, se le*) Tandori másutt például a szófajt jelöli meg: „Kérdőszó; jelző (határozószó).” (*Az innenső és a túlsó part*)

Egészen másképp szelektál Bertók, aki szintén a tartalmas szavakat iktatja ki, de nála jellemző módon nem a szintaktikai kötőelemek, nem a viszonyiszavak és nyelvtani kategóriák, hanem sokkal inkább a *névmások* maradnak meg.³ A névmások, amelyek természetük szerint referenciái valaminek, s amelyek mindig utalnak valami szövegen kívülre. Valamire, amiről már beszéltünk, ami már szerepelt, amiről már tudnunk kell: „s hogy mindig ott, mire oda” (168); „Mennyi önjelölt utótag. / Mennyi így meg úgy, ha hogyha.” (152) Jellemzően az *az, ott, oda, így, úgy* mutató- (valamire mutató!) névmások szerepelnek nála. Hasonlóan funkcióvesztettek a mellékmondat utalószavai, amelyek mögött egy mellékmondatnak kellene állnia, de többnyire nincs ott semmi: levált, letörött, ami értelmet ad az egésznek: „Talán ez az egy út, ami. / Habár ezt is csak úgy, ahogy.” (124)

A nyelvi hiátusok segítségével Bertók a Tandoriétól egészen különböző tartalmak elmondására vállalkozik. Azok mögött a nyelvi jelek mögött, amelyeknek megkegyelmez, mindig valami létező, tartalmas dolog áll:

Szavakat? Most? Arra? Ami?
Amikor folyton leesik?
S azzal telik, hogy keresik?
S hogy nem lehet kimondani?

(120)

Amiről beszélünk, már csak névmásokban, mellékmondati utalószókból, de mégis csak létezik. Míg tehát Tandorinál a *behelyettesítés* gesztusa, addig Bertóknál a valamin *túlra utalás* a lényeges.

³ Természetesen Tandorinál is vannak névmások, de ezek inkább „névugyanazok”, hiszen éppen a nyelvi jelek behelyettesíthetőségét fejezik ki. Ezért nála éppen az *ugyan-* kezdetű névmások a gyakoriak: „Ugyanaz fellebbenti, elfedi” (*Lépcsők se föl, se le*); „Csak ugyanoda érdemes. / Ha ugyanott nem is” (*Az estély*) és legfőképpen: *Ugyanez elmondható bármiről*.

A költő-szubjektum szereplehetőségei

Bertók a szonettjeiben a bizonytalanságot, a viszonylagosságot verséli, azt, hogy „legjobb rím a talán” (146). Ugyanakkor a nyelvi-filozófiai elbizonytalanodás nála a leghatározottabb költői kiútkereséssel párosul, még akkor is, ha a hagyományos szerepvállalás érvényessége megkérdőjeleződik egy relativista korban. Az *Ez a semmi két semmi közt* verse is ezt példázza.

*Ez a tekerccsek, huzalok,
tocsogó szövetek, gyökök,
a folyton beleakadok,
ez a lehettem volna több*

(183)

– így indul a szonett, a gyökökkel, azaz a lenyesett, csonkolt szavakkal (szótövekkel) való operálással. Mindez a zárlatban mégis a végső célt igenlő, nagy feladatokra hivatottság kifejezésébe fut: „ez a remegés, ami köt, / ez a mind, amit mozgatok”.

A szonettkönyv körkörösén, újra meg újra bejárja ugyanazt az utat: a szerepvállalás akarását a szerepvesztés korában. Felbukkan egyfajta elszánt megváltani akarás, mely olykor sértettséggel is párosul: „a fél évszázada nyelem / a tükröt tartok mint a kút” (71). Ennek létjogosultsága azonban rögtön megkérdőjeleződik: „Hogy behalt, az hova visz? / Meddig ér a saját pokol?” (87) A nagy szerepek korának lejártát Bertók leginkább önkínzó szarkazmussal éli meg: „Mekkora súly? Merre sodor? / Mért képzelem, hogy rajtam áll?” (138) Másutt az önirónia felhőtlenebb, megadóbb hangján fogadja el: „én nem vagyok hős! Hacsak. / Csak előbb tizig számolok.” (100)

Bertók egyhelyütt ugyanezt a célt így jelöli meg: „A senkit sem váltani meg. / Az élni menthetetlenül.” (140), de valójában ennél többet akar. A bertóki *mégis* lényege, hogy ha nem is lángoszlopként, tűzön-vízen át, de valamiféle különleges képességek birtokosaként mégis törekedni kell a világ egyben tartására. A felelősség azonban most már kizárólag személyes ügy, az elszámolás privát természetű. Egyik nyilatkozata is ezt sugallja: „Én a világ megváltásáról már régen lemondtam, de azoknak az ingereknek a révén, melyek érnek (...) valami fontosnak, hatalmasnak a részese vagyok. Ha ezt-azt ki tudok dadogni belőle, talán azt teszem, amiért megszülettem.” (Csuhai, 7. o.)

Bertók hittel és bizakodással igyekszik elhárítani a széthullást, amelynek legnyilvánvalóbb eszköze épp ez a monumentális szonettkötet, melyben egy „nemesen konzervatív értékrenddel élő költő személyének (...) elvesztése és keresése lesz (...) a költészet terepe és tárgya”. (Margócsy, 1993.) Helytálló meglátás, hogy Bertókot a szonettekben egyszerre jellemzi disszemináció és defenzivitás, és ez a költészet a centrumokban gondolkozás lejártával „kísérletet tesz a szavatoló abszolútum visszalapására”. (Oláh, 72. o.) A szerep, a feladat végső soron adott Bertók számára: „a mindenségért felel, / de csak magának tartozik” (28).

A bertóki nyelvi rontottság mögött tehát nem a nyelvi relativizálódás, a szavak használati értékének degradálódása, a nyelv anyagszerűségének kifejezési szándéka áll, hanem épphogy a szavak erejébe vetett hit, amelyek segítségével esetleg elmondható valami az elmondhatatlanról, ha ez mégoly nehéz is (v. ö.: „bújnak előlem a szavak” [139]). Az elharapott szavak, a bennszakadt félmondatok az ismeretlen elmondásával való küzdelem megnyilatkozásai:

*A véletlen, hogy sikerül.
A mondat, amit keresek.
A kimondani, hogy legyűr.
A fölfogni, hogy vele egy.*

(140)

A szavak, mondatok megcsonkítása úgy is értelmezhető mint ámulat és fegyverletétel a nyelv lehetőségei előtt, hiszen Bertók pályája során végig, ha nem is töretlenül, de megőrződik a költői szóba vetett hit. Sőt Bertók mindent a nyelvből vezet le. „A nyelv van benne legalul” (224) – szól a szinte nyelvészociológiai vallomás, máshol: „Jár mint a nyelvben a világ” (51). Bertók a nyelvnek nem másodlagos szerepet juttat, nem a gondolatok kifejezési eszközének tartja, hanem fordítva: a gondolatokat és a világlátást egyként meghatározó alapvetésként határozza meg. A nyelv általi meghatározottság azonban nem determináció, hanem rendezettség: „és senki sincsen a helyén / csak a szótárban a szavak” (23). Bertók számára a szó, ez a megtépzott, bomló szöveget mégis csoda és felelősség is egyben: „csak megtalálnám azt a szót / csupa szappan és csupa vér” (69).

Tandorinál és Bertóknál is központi probléma a „hiányzó szó”. Ez Tandorinál jellemzően „*”, azaz bármi lehet, Bertóknál azonban csak egyvalami. Tandori azt írja: „el / -gat-getek” (*Horror*), Bertók pedig: „ország bukhat el egy ragon” (17). A Tandori-féle maximális, mindent a költészetbe emelő, mindent költészetté tevő létmód és személyesség, illetve a bertóki közösségi dimenzióban való gondolkodás különbségét is megvilágítja ez az idézetpár. Tandori „személyiségkultusza” távol áll a szemérmesen rejtőzködő Bertóktól. Ugyanakkor az alanyiség 60-as, 70-es évekbeli, romantikus, kinyilatkoztató költői vonulata – Bella István, Utassy József, Veress Miklós egykor intuitív, lázas versbeszéde – szintén idegen a kortárs Bertóktól.

Bertóknál nyoma sincs a gyakori játékoságnak, a nyelvvel való babrálás Tandori-féle bájának. A Bertók-vers grammatikai, szintaktikai töredékessége, szemantikai hiányai, elliptikus szerkesztettsége távol áll attól, hogy egy posztmodern vers szövegszerűségével hasson. Sokkal inkább amolyan „archaikus Apolló-torzó”-k⁴ ezek a csonka szavak, sorok, a költészet fekete-fehér imperatívuszai.

A szóköltészet legtöbbször feltételezi egy közösség létét, melynek képviselője, szószólója a poéta, míg a mondat költője előtt fel sem merül effajta szerepvállalás, előtérbe kerül a költészet alanyisága. Minden egyszeri és egyedi. Tandorival szólva: „hiszen a dolgok állásáról / személyemen kívül / nem sok elképzelésem / lehet nem tudom kimondva mi, hol, mit jelent” (*Egy vers vágóasztala*). Bertók pályája során oda jut, hogy a szonettek jelentős hányadában már „a biztos talánban a szép”-et verseli (230). Ha nem is lehet egy közösség hagyományos értelemben vett képviselője, de ez a *talán* még lehet egy utolsó közös nevező. Szomorkás és ingatag közösség, amelyik ezen nyugszik, de a világ tökéletlensége ellenére mégis valami kis melegséget nyújt: „Mintha nem hogy tökéletes, / csak együtt döcögjön tovább” (236).

Az életmű változatlan eleme, hogy a költészet és az emberi pálya tétje Bertóknál a szép mellett a jó. Széles Klára szerint Bertókot a „domináns etikai érzékenység” jellemzi (Széles, 128.). Számára talán nem is az az igazi, nagy kérdés, hogy az értékek relativizmusában létezik-e még jó-ság. Hiszen egyértelműen létezik, és a költő valóban „Hajlamos rá, hogy csak a jót.” (110) Kérdése inkább az, mit lehet kezdeni ezzel a csapongó, egyszerre áhított és félelmetes, bizonyosságot jelentő és letaglózó jóval: „félhetek futhatok a jó / ordíthatok hogy mire föl” (173) – vallja, és másutt is hasonlóan: „ösztönösen futni a jó” (239). Milyen névutó vagy rag hiányzik a lecsapott sorok végéről? Futni a jó után, miatt, -ért, esetleg elöl, netán előtt? Egyik sem kizárólagos, de odaérhető mindegyik. Bertók László költészete nincsen „túl jón s rosszon”, de személyes fájdalom, hogy nincsen azon *innen* sem. Bertók költészetének kijelentő, *állító* jellegét a szonettek idejére fokozatosan a dialogikus, *kérdő* megközelítés váltja fel, ez a kérdezés azonban, úgy tűnik, valójában *felszólító* jellegű.

⁴ Kéziratomban lezárása után jelent meg Prágai Tamás tanulmánya, melyben ő is él ezzel a metaforával (Ld.: Hivatkozott irodalom).

A létérzékelés formái: kétség és között-állapot

A következőkben a szonettekben kirajzolódó világképet mutatjuk be, s közben rávilágítunk Bertók egész költészetének esztétikai-filozófiai összetevőire.

Bertók László költészetével kapcsolatban több kritikus említi a *hiány* fogalmát: Margócsy István elsősorban nyelvi bizonyítékokra támaszkodva megállapítja, hogy Bertók szonettköltészetének kulcsa a hiánymorféma, Széles Klára pedig már Bertók korábbi versei kapcsán is „létté vált hiányról” beszél, s kimerítő elemzését adja a bertóki hiánymotivikának (Margócsy, 1995., Széles, 1995.).

Bertók költészetének, különösen a szonetteknek, a nyelvi kifejezés, a költői képek, valamint a tartalom, a kirajzolódó gondolati, világképi rendszer minden aspektusában központi szervezőeleme a hiány. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a hiány *per definitionem* nem egyszerűen nem-lét, hanem a helye valaminek, ami ott volt vagy ott kellene lennie – tátongó úr időben, térben. Ahogy Bertók falat építő kőműveseivel mondatja, Isten abban van, hogy az építés során a következő kőnek mindig megvan a helye, s amíg nincs ott, addig hiányzik. (*Dongó a szobában*, 103.)⁵ A költő-szubjektum is ilyen remegő tisztelettel „áll a hiányzó szó előtt” a *Mikor már költő lenni nem* című szonettben (82). Számára az isteniből való részesedést nem a kő, hanem a következő szó megtalálása jelenti. A szó kimondását megelőző, kimerevített pillanat megragadása a szonett, mikor „minden múlandó egy helyen”. A zárlatban a feloldozást a keresett szó, a legnagyobb evidencia kimondása hozza: „amikor kisüt hirtelen / s elkiáltja hogy kisütött.”

A hiány tehát nem *semmi*, hanem alakot öltő, körvonallal rendelkező *semmi*. Negatív lenyomat. Bertóknál különösen lényeges ez, hiszen nála az úr mindig kitöltésre kívánczik, a kicsorbult elemek teljességre vágnak.

A Bertók lírájában oly sokszor megjelenő kétség, és az ezzel összefüggő motívum, a kettősség végső soron mindig az áhított egységbe törekszik. Bertók gyönyörű paradoxonokba, fordított logikájú, de sohasem illogikus hasonlatokba, metaforákba foglalja a világot:

„Képzeltetek el egy hajót, / mikor a tenger süllyed el.” (147)

„viszi a mozdonyt a vonat / fától fáig érnek a fák” (61)

„Ki zárja el a tejutat, / ha az egész plafon csöpög?” (93)

A *Micsoda bugyrok elhaló* című szonett a feje tetejére állított világkép foglalata: „Mint a függönyben a roló (...) Mint hidak fölött a folyó (...) Mintha most jönne, ami megy, / s ami se nem megy, lenne jó” (198). Ez a vers a költő-szubjektum szerepét is egy ellentmondásban összegzi. A nagyra hivatott, de már senkinek sem kellő tárgyhoz hasonlítja, amely épp azáltal veszítette el funkcióját, hogy betöltötte azt: „Mint aki beérkezett / Mint az üres trójai ló”.

E költészet jellegzetes motívumai a kettősség, a kétirányúság, a széttartó erők és az ezeket összerántani igyekvő tudat: „engem az mozzgat ami fog / az tart vissza hogy röppülök” (74). A lírai szubjektum gyakran megosztott, megkettőződött, s mindez összefügg az identitással, s a végső önazonosság fellelhetőségének lehetetlenségével. Bertók ezt néhol ironikusan-játékosan fogalmazza meg: „Bocsásson meg hogy ismerős. / De én nem ismerem magam.” (114), gyakrabban, tragikus felhanggal: „Órült malomkövek, ha most. / Két önmagam között, ha én.” (118), „Húzódj összebb ő is magát / keresi benned ki-be jár / (...) / nem hajtja semmi csak a vágy / s belepusztul ha megtalál” (37).

Ez a kettősség azonban mindig az egyhez viszonyul:

*Nekem annyi volt, ami egy,
hogy viszonyítsam magamat,*

⁵ A *Dongó a szobában*-kötetre a továbbiakban *Dongó...* formában utalok, az oldalszámot jelölve.

*sejtről-sejtre ha lehetek,
milyen az egész, ha szabad.*

*Én nem akartam képzetet,
csak éreztem, hogy szétszakad* (175)

Az önmegismerés és a világ megismerése tehát elválaszthatatlan: a „minden egész eltörött” egyszerre jelenti a közös beszédalapok elvesztését és a szubjektum menthetetlen világba vetettségét. Ez Bertóknál jellemzően a *szakadás* képében jut kifejezésre: nem eltörött, hanem szakad a minden. „Mint mindenkiben az az egy. / Távolsodik és kireped” (197), „Ki tartja össze hogyha szét?” (136)

Bertók a költészetbe vetett bizakodással próbálja a világ testén nyílt, egyre táguló rést összerántani: „Ragasztok, foltozok, kötök.” (176) Máskor viszont a vállalkozás kudarcra ítéltettségét, az emberi közösség végső szétszakadását éli meg. A *Mindig az elején szakad* című szonettben például az „Adj király katonát!” gyermekjáték szakítás-jelenetéből deriválódik az általánosabb érvényű szakadás-képzet (27). Majd – szó szerint – *kibomlik* az eredmény, a végső, József Attila-i vizes sík hideglelés magánya: „most mondhatná hogy ő a nagy, / de egész testében vacog”.

Világ és egyén szakadása sajátosan centripetális bertóki képben összegződik: a szétszakadás Bertóknál nemegyszer *beszakadás*. Már az *Ágakból gyökér*-kötetben is megjelenik az erőteljes kép, hogy „beszakadnak a lassú tölgyesek” (*Megírjuk a szép régi verseket*). Ez az irányultság, a kívülről befelé zuhanás, összekapcsolva a fa-motívummal, a szonettek minden bizonnyal egyik legszebb képében is visszatér:

*Mint mellemben a nyírfaág,
megfeszül a csillagos ég,
ha most egyet sóhajtának,
belém szakadna a világ.*

(232)

A kettősség, a megosztottság mellett Bertók alapvető élménye a között-állapot. Éppen az előtt és után, fent és lent, örök és mulandó, ismert és ismeretlen, valódi és igaz, valami és semmi határán mozog ez a líra, azon a „kis sávon”. (Budai, 4. o.)

*S hogy a között között a köz,
s mindenütt a mellékesek,
s hogy napról napra keskenyebb,
s hogy csak a széle örökös,*

(177)

Csak az élet két végpontja, születés és halál előtti és utáni lét az, ami örökös, közte meg ott az élet, „a köz”, a mellékesek birodalma, ami az idő előrehaladtával folyamatosan keskenyedik. A szélső pólusok közti vibrálás mégis maga a mozgás, az élet, az életben maradás. Ezért „egyetlen hely van a között.” (10) A polarizált világban különös jelentősége van választásainknak: „összeér a sok kis esély / világgá dermed a között” (29). A sok kis esély megannyi megvalósulatlan vagy elszalasztott lehetőséget is takar. Bertók tudja, hogy minden választás valaminek az elvesztése is, minden *igen* sok-sok *nemet* is jelent, ezért állandó magatartás költészetében a választások közötti őrlődés:

*Itt és most és én, ugyebár,
beszorulva két ha közé,
vagy mi közé, mint a madár
kifeszített szárnya közé...*

(117)

A között-lét áthidalásának lehetősége rejlik a *Jár mint a nyelvben a világ* című versben (51), mely a szonettkönyv minden bizonynal legszebb hitvallása nyelvről, költészetről:⁶

*Kicsorbulnak a pocsolyák
csupán a költészet örök
nézi az égboltban magát
lebeg az ég és föld között*

*símogatja hogy eltörött
viheti aki többet át
alul a hullámzó körök
fölül a védtelen csodák*

*csak egy sugár hidalja át
nem is tudja hogy összeköt
jár mint a nyelvben a világ
ül mint a résekben a köd*

*de mindig az egész fölött
mindig valami tisztaság*

Itt nem annyira a töredékesség, inkább a kötőszavak hiánya és főleg az alany bizonytalansága teszi talányossá a verset. Miközben az egész Bertók-életmű alapja a kettősség, az ambivalencia megélése, az a tapasztalat, hogy a lét az ellentétek között vergődik, addig ebben az áhítatos, kitisztult percben minden a helyére kerül: ég és föld, mulandó és örök, „hullámzó körök” és „védtelen csodák” között úgy jelenik meg a költészet mint az egyetlen közvetítő, az áthidaló sugár. Éppen a költészet az az alany, ami a vers sorai között rejtőzködik, amely maga a rendezőelv.

Kulcsár Szabó Ernő az absztrakt tárgyiasság lírikusairól tett megállapítása jellemzi ezt a verset is: a „beszéd utáni szavak költészete”. (Kulcsár Szabó, 16. o.) A pocsolyában tükröződés pedig, ahogy „nézi az égboltban magát”, akár hódolat is lehetne Nemes Nagy Ágnes *Közöttjének* záróképe előtt. Ott szintén a vízből tekint vissza az ég, összetalálkozik mélység és magasság:

*Egy sáv fekete nád a pusztaszélen,
két sorba írva, tóban égen,
két sötét tábla jelrendszerei,
csillagok ékezetei –
Az ég s az ég között.*

(Között)

A világegész-filozófia és a költő-médium

Az áthidalás tehát lehetséges, és Bertók költészete nem is akar mást, mint megvalósítani ezt az áthidalást. A szonett az, „amin keresztül bepillantok a tények s a jelenségek által elfedett világba, s kitapogatok, kihúzok valamit az ismeretlenből, ami attól kezdve már beletartozik az ésszel felfogható világba is. Tehát teremtek. Mint egy médium, mint a fű, mint a hangya” – állítja a költő. (Budai, 7. o.)

⁶ A Bertók-szonettek jellegzetessége, hogy sokszor egyetlen sor, félsor, egyetlen költői kép súlyos tömbből kifaragott alapzatán nyugszanak. Ezek a részek önmagukban is megállják a helyüket, amire bizonyíték minden Bertók-tanulmány – beleértve jelen dolgozatunkat is. Az 51-es szonett (több más között) olyan ellenpélda, amelynek nem lehetne egyetlen részletét a felépítmény megsértése nélkül kiragadni.

Bertók szerint a kétség, az ellentmondások, a kérdőjelek között egy kegyelemteljes pillanatban megragadható valami a nem-tudottból, az ismeretlenből. Olyan momentum ez, olyan szerencsés együttállás, amikor a szakadás különös módon nem részeket, hanem az egészet eredményezi, azaz amikor „egy pontra szakad a világ” (236). Ennek a pillanatnak, mely az egység belátásszerű átélését teszi lehetővé, kitüntetett szerep jut Bertók lírájában. Termékeny pillanat ez, „mikor már nem kérdezi, / csak hirtelen megértene” (126).

*a világgá nőtt pillanat
mikor úgy érzem meghalok
s a sejtjeimben a savak
a leláncolt galaxisok*

(8)

Bertók így foglalta össze a pillanat jelentőségét: „Akkor lehet jó verset írni, ha minden ismeret, tudás, amit összegyűjtöttem és megtanultam, s az az évezredek információ-mennyisége, amit a génjeimben, a sejtjeimben az őseim rám hagyományoztak, s minden titokzatos inger, kozmikus kisugárzás, ami a világűrben felém irányul, egyszerre együtt van bennem.” (Nagy I., 1995, 136. o.) T. S. Eliot is hasonlóan határozza meg a költő-médiум feladatát: a különféle érzések és benyomások sokaságának összegyűjtésével és elraktározásával új, váratlan minőséget kell létrehozni, a tradíció ismeretében. Eliot kémiailag folyamathoz hasonlítja a költemény születését, melyben az adott elemekből a költő mint katalizátor segítségével új vegyület születik. (Eliot, 61–72. o.)

A belátás, a dolgok mögé tekintés lehetősége Bertóknál valamiféle felfokozott, intuitív, szinte misztikus, transzcendens állapot, mely általában a természettel, az őselemekkel is kapcsolatba hozható.

*S van, hogy naprendszer, és hogy el.
Mint mikor a templomi kar,
s valaki külön énekel.*

*Nehézkedik és viszi fel.
És se a tető, se a fal.
Valami kristály, köpely.
S hogy előbb-utóbb belehal.*

(143)

Egyetértünk Nagy Imrével abban, hogy ez az „átfordulás [amikor az észlelő alany médium-szerepbe öltözik] a Bertók-líra domináns, folyamatosan ismétlődő eseménye”. (Nagy I., 2000, 326. o.) A médium-költészet első darabja, a *Savászana* című meditáció-vers az első Bertók-kötetben, a *Fák felvonulásában* jelent meg.

*Közöttem ménes porzik át,
zene szól alig hallhatón.
És összeérnek fenn a fák.*

A pillanat természetéhez hozzátartozik az öntörvényűség és az illékonyság: „Mindig akkor veszteni el, / ha az egészet fogja már.” (171) Bertók azt a pillanatot is nagy költőiséggel tudja megragadni, amikor éppen ki akar siklani a kezéből a minden. Az utániség érzése ez, a megkésettisége, amikor nem a világ tengelyében áll a befogadó szubjektum, hanem egy kicsit már kezd elhajlani tőle: „Ahogy csúszik alóla ki, / s fogja a semmit odafönt” (167).

Miközben gyorsan leszögezzük, hogy a szuverén költészet semmiféle konkrét filozófiai támogatásra nem szorul, ebben a látó pillanatban mégis adódik a kérdés, vajon milyen gondolatrendszer, miféle világrkép áll Bertók költészetének háttérében? Bertók szövegvilágát

nem jellemzi a tételes filozófiai ismeretek jelenléte, inkább szétszórt bölcséleti és műveltség-elemek fedezhetők fel nála. Olyan misztikus-panteisztikus világkép körvonalazódik, amely leginkább Várkonyi Nándor, Weöres Sándor, Hamvas Béla hatását mutatja.⁷

Az az *ős-egész* áll a Bertók-líra központjában, mintegy indirekt bizonyítással, amelynek létreéppen a költészetében tátongó üregek és hiányok, a fájó csorbulások utalnak. Emögött ugyanis a világ egységének és végső rendezettségének a feltételezése áll. Egy olyan világré, melyben mindennek megvan a maga helye, melyben különös szerepe van a tárgyaknak, sokattudóak a természeti képződmények, a „lüktető csillagok” (183) és legfőképpen a növények. Ahol „fától fáig érnek a fák” (61) és „csak az a biztos, ami nő” (49).

Bertók már első kötetében, a *Fák felvonulásában* is hódolattal adózik a természet csodáinak. De ott inkább az egyszeri és egyedi helytállás képe – amolyan dunántúli mandulafa – volt például az *Áprilisi fa*.⁸ A szonettekben viszont sokkal inkább a nagy körforgás, a mindenség rezdüléseinek letéteményesei a növények: „Írják a kövek a jövőt / olvassák a múltat a fák” (79). Szerencsés pillanatokban a médiumként értelmezett költő-szubjektum, átadva magát a kozmosz hívásának, maga is megtapasztalhatja a végtelent:

*Én azelőtt fák és füvek,
végtelen voltam, kapcsolat,
ahol a fény és a meleg,
világá szédül az anyag.*

(175)

Bertók László lírája összefügg az *ősök* és a szülőföld, apák és nagyapák természetközeli világával, melyben az ember „fűvel, fával, mennydörgéssel” bizalmas viszonyban állt (*Dongó...*). Költészetének és saját bevallása szerint személyiségének van egy olyan része, amelyet ő „parazti én”-ként szeret említeni. A *Curriculum vitae*-ben írja: „Mindig több, de mindig legalább két ember lakozott bennem. Az egyik az a paraszt, aki reggel fölneáz az égre, s fogja a kaszát, a kapát vagy a metszőollót, mert ma éppen olyan idő van, s aki a kulcsot mindig ugyanabba a zsebébe teszi. (...) A másik meg, aki tesz erre az egészre, mert tudja, hogy a világ egy, s hogy mindegy, hogy a kulcs hol van, megvan-e, mert mindenképpen benne van a kupacban, és kapálni holnap is lehet.” (Bertók: „Itt, ahol ülök.”, 1995. 70. o.)

Bertók világképét mélyen áthatja a platonikus filozófia, mondhatnánk azt is, hogy költészete *emlékszik* Platónra. Kétszintű világa valóság és ideák, ismert és ismeretlen terénümára oszlik. A lényegét a látszatvilágon túli tartományba utalja, de feltételezi, hogy az ismeretlen nyomokban megtalálható az anyagi világban is: „Ha csak azt, hogy egy pillanat, / az egésznek csak a helye.” (169) A lírikus alany ismeretlenről való tudása tartalmazza a platóni *visszaemlékezés* mozzanatát: az emléknymok érzékeny letapogatásával, teremtő, termékeny pillanatokban ez a tudás előhívható.

*S mintha létezne pillanat,
s abban is, hogy innen oda,
mérete, határa, foka,
címekeket ad a mozinak.*

*Fölkel. Lenyugszik. Játszanak.
De örökké csak a nyoma*

(135)

⁷ Várkonyi életművéhez Bertók bibliográfiát is készített. A költő 1977-től 1982-ig a Pécsi Városi Könyvtár igazgatója volt, majd miután lemondott, tudományos főmunkatárs lett. Ez idő alatt több bibliográfiát is összeállított, Várkonyi után még Pákolitz István, Bárdosi Németh János, Szederkényi Ervin, valamint Csorba Győző munkásságáról.

⁸ „az egyszeri, a sose látott, / zöld ujjhegyeivel fölborítja, / helyrebillenti a világot” (*Áprilisi fa*)

Bertók nem filozófus-költő: gondolatiság és pragmatizmus sajátosan elegyedik nála (Jász). Fontos, számvetésszerű versében, *A kettészakadt villamos*-kötetben olvasható, hogy „Platón benéz az ablakon / kezében ásó és kapa” (*Platón benéz az ablakon*). Az ideák világa és a földszagú lét kapcsolódik össze ebben a képben. Platónnál a művészet kétszere-sen is eltávolodik az ideáktól, hiszen csak az árnyékvilág árnyéka, egy másolat másolata. Bertóknál azonban a földműves Platón alakja jól szemlélteti, hogy az ideák nincsenek elérhetetlen távolra, sokszor ott kopogtatnak ablakunkon: „ami árnyékból költemény, / a valóságban egyszeregy”.

A minden mindennel összefügg kiszélesedik a világszintekre is: „össze van kötözve a való és a képzelt világ. Ha az egyikhez nyúlsz, érinted a másikat is, ha egy szálat kihúzol, az egészen végigfut az áram” (*Dongó...*, 53.) Épp ezért Bertók a művészetnek nagyon fontos szerepet tulajdonít: a költő feladata, ha töredékesen, csak félszavakban is, az anyagba ágyazottság nehézkedési erejének ellenében is: a nem-tudotról mondani valamit.

A megismerés útja és korlátai

A valami, amiről nincsenek pontos információink, sokszor a *semmiként* neveződik meg Bertóknál: „Újra meg újra megpróbálom, talán sikerül elkapnom a nagy semmi szárnyát vagy a lábát, s akkor már le tudom húzni a magasságból” (Csuhai). Ugyanezt foglalja emlékezetes képbe a dalszerű szonett, a *Furkálja a semmit a szó*, mely 1989-ben Graves-díjat kapott, vagyis az év legszebb versének találatot. Nemes Nagy Ágnes, a díj átadója Bertók „kesernyés fegyelmézettségét dicsérte”. (Nagy I., 193. o.)

*Mint a giliszták a talajt
furkálja a semmit a szó
ami egyik percben bazalt
a másokban fölszántható*

(36)

Mindig nekiveselkedni, újra körbejárni, más oldalról megszemlélni ugyanazt, vállalva azt is, hogy a siker változó – akárcsak maguknak a szonetteknek a minősége. A szonettkönyv, ez a monumentális vállalkozás számol azzal, hogy nem lehet mindig minden próbálkozás sikeres. A kudarc is bele van kódolva a versekbe. Bertók szonettírói vállalkozásának lényege, hogy nem csak akkor ír, amikor úgy érzi, felszántható a talaj. Ennek következménye, hogy olykor magasan szárnyalnak, máskor csak kúsznak a szonettek. „A tizennégy sor néha sok, néha kevés”, olykor „szállong” benne a mondanivaló, máskor viszont „túlcsordul” az adott kereten, állapítja meg Tarján Tamás. (Tarján, 528. o.)

A szonettgépezet lényege, hogy szinte a tudatvesztésig szuggesztív módon mindig továbblendül a kerék: „jaj annak, aki befejez” (236). Valami láthatatlan középpont felé tart e líra, amelyet azonban sohasem ér el:

*Ki tartja össze, hogyha szét?
Mint a tölcsérben a golyó,
hajtja a saját kerekét,
és egyre mélyebben a szó*

(136)

A vers zárlata szerint az egyetlen megoldás ennek az állapotnak az elfogadása: „S mert vissza nem fordítható, / körről körre ez is elég.” S bár nincs kimondva, hogy tulajdonképpen *miccsoda* elég, de feltesszük, hogy a *keringés* maga.

Bertók legfontosabb verse azt fogalmazza meg, hogy minden igyekezet ellenére a megismerés sohasem lehet teljes:

*Tartani a semmit a nagy.
Nem enni, nem inni, nem ü.
Mint hiányzó szót a betű.
Mint az eget tartja a nap.*

*Tudni, hogy amit tartanak,
csak étel, ital meg ürü.
Ami magától, az a mű.
Ami miért nem, az a csak.*

*Mint a küszöbön a csomag.
Mint az ürüléken a fű.
Ha megérti behühlyü.
Ha belenyugszik, úgy marad.*

*Nevetni, milyen ingatag.
Sírni, hogy milyen egyszerű*

(163)

Mély lélegzetvétellel induló nekilódulások ezek, amelyeknek fegyelmezetten le kell záródniuk a sor végére. Érdeemes megfigyelni az írásjel-használatot: Bertók az első szonettekben nem használ semmilyen írásjelet, aztán a kérdőjelek következnek, melyek alkalmazása a *Ha van a világon tető*-kötetben éri el csúcspontját,⁹ végül pedig eljön a sorvégi pontok ideje. Olyan pontoké, amelyek félbeszakított, befejezetlen gondolatok végén állnak, s mögöttük nem a bizonyosság, sokkal inkább a bizonyosság akarása áll. Bertók ebben a versben is szinte kényszerítő erővel teszi ki a pontot minden sor végére, noha a lezárt mondatok grammatikai értelemben korántsem befejezettek. Enni, inni, ürítkezni, sírni, nevetni – ezek az alapigék adják a vers gerincét, melyek főnévi igenévi alakja is az általános érvényűséget hangsúlyozza.

A világ végső kérdéseit kutató verseinek talán legszebbike ez. Nagy, mítoszteremtő szándék érződik benne. A semmivel, az őskáossal kezdődik, és ebből kell létrehoznia a művet. Ehhez először, mint a sötétséget a világosságtól, elválasztja a lényegtelenről a lényegest: „Tartani a semmit a nagy. / Nem enni, nem inni, nem ü.” Utána már a lényegesre figyel, azt akarja megfejtetni, kikutatni. Bertók szerint „csak végső kérdésekről illene vitatkozni. Föltenni újra meg újra a babits-i kérdést, hogy »mért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?«” (Budai, 6. o.)

Az ember számára nincs mindenre magyarázat: „Ami miért nem, az a csak.” A küszöbre tett csomag talán az ismeretlen világ metaforája: „Mint a küszöbön a csomag.” A titkok megismerésének izgalma, a kibontás minden várakozásteljes szépsége benne rejlik ebben a csomagban.¹⁰ De egymásba csúsztatott végtelen dobozok zárják magukba a végső kérdéseket, amelyek megválaszolhatatlanok és minden értelmet meghaladnak: „Ha megérti behühlyü.” Ha viszont nem tesszük fel a nagy kérdéseket, akkor semmi nem változik: „Ha belenyugszik, úgy marad.” – egzisztenciális patthelyzet ez.

Bertók – nyilatkozataiban, versben, prózában – többször is megfogalmazta, hogy „nincsen cél csak lendület” (59), azaz hogy a megismerés sohasem maradéktalan, mindig maga a folyamat a világ működésének az alapja: „Úton lenni: és nem ott! Ez fájdalmas, de egyszersmind az emberiség történetének a mozgatója.” (Budai, 7. o.) „Az öröme, a bánata, a megtartó ereje, a lényege nem az eredményben, hanem a működésben van. Az

⁹ Pl. 85, 87, 91, 93, 95, 108, 115, 129 stb.

¹⁰ A „várakozás csomagja” egy Bertók-csírában is megjelenik:

„Mint egy otflatejtett csomag. / Senki se még, hogy benne mi. / Magától kezd el bomlani.” (Nagy I., 198. o.)

eredmény felé vezető útban, a mozgásban, a küzdelemben, ahogy egyik láb a másik után, egyik szívdobbanásra a másik (...) Jaj, ha eléred, amit akartál" (*Dongó...*, 113). Ez az élmény már a Csontváry-képre írott *Villanyvilágított fák Jajcében* című versben is föl-bukkan, melyet Csűrös Miklós mint „az érkezés drámáját” elemzett (Csűrös, 1976.).

Egy jellegzetes szonett-alakzat

Említettük már: Bertók költészetében egyszerre igaz a platóni tézis, hogy az események elfedik a lényegét, valamint a misztikus-panteisztikus nézet, hogy minden a nagy egész része. Ennek megfelelően egyszerre fontosak számára a mindennapok eseményei, s egyszerre tökéletesen lényegtelenek is. Ez a kétféle szemlélet hol simulékonyan, hol recse-ve-ropogva ízesül egymáshoz.

A mindennapok eseményeinek és a lényegvilágnak a kapcsolódása sokszor úgy jelenik meg, hogy Bertók apró, hétköznapi eseményekből, helyzetekből, hangulatokból, a közéleti szonettekben esetleg hírekből indítja szonettjét. Ezekből a „helyzetszonettek-ből” eljut valahová, ami már túlmutat a mindennapokon. A szonettkönyv állítása, hogy a legapróbb pontból kiindulva is felfejthető a végtelen, a legközönségesebb elemek is egyformán elvezethetnek a mindenséghez.

A *Mintha a levegő velem* című vers kiindulópontja például a légzés egyszerű és mégis csodálatos művelete: „Beszívni és benn tartani”, s ebből bomlik ki, „efféle a végtelen” (142). Szemészeti diagnózissal indul a 234. szonett: „Tehát a bal szemem a jobb”, ebből jut el a költői módszer megvallásához, és szépen *láttatja* a művészi és optikai látás különbségét: „Mintha attól homályosod, / hogy önmagát nézem vele.”. Máskor kávéfőzés közben lepi meg a szonett, és a világ nem-tudását foglalja versbe humorosan úgy, hogy a gőz szóval játszik el: „Jobb a kávé? Több a gőzöm?” (158) Unokája születése is alkalmat ad egy szonett megírására: „Volt, nincs. Semmi a semmihez. / Két sejt átjutott a falán.” (146)

A közéleti-társadalmi alaphelyzetből kibontakozó „helyzetszonettek” legjellemzőbb darabja a *Szöszög a szélén mint a pók* (86). Ennek nyitánya: „Hát kimentek az oroszok.” Ez a politikai esemény, mely mégis ünnep, nagy távlatokat kap a szonettben: remény, félelem és a szabadság fonódik össze a kirekesztettség visszavonhatatlan érzésével: „Mire fölfogja a csodát, / csak azt, hogy mennyi-mennyi folt. // Szöszög a szélén mint a pók.” (86) Török András szerint néhány verse alapján Bertók szinte „az átmenet Petrije”, a *Szöszög a szélén...* pedig úgy kerülhetne az iskoláskönyvekbe, „mint az átmenet tömör képe”. (Margócsy, 1993. 56. o.)

Annak a költői módszernek-technikának, amikor egy pontból rajzolódik meg a végtelenbe mutató egyenes, megvannak a veszélyei is. Azokban a ciklusokban, ahol a társadalmiság, a közvetlen politikum a szervező tematikai középpont (*Semmi baj uram, semmi, csak; Most hogy vége a diktatúr*), a szonettek kohéziója meg-megbomlik, fura módon aktuálpolitikai események felmondásává válik a nagyobb terheket megbíró szerkezet. Nem tudunk egyet érteni Gróh Gáspárral, aki szerint még a közéleti versekben is mindig lírai távlatot kapnak a napi események.

Ezek az áttetszőbb versek nem előzmény nélkül valók: az *Ágaktól gyökér*-kötetben *Az idegenvezető szövegeiből*-ciklus is ilyen kevésbé sűrű szövésű írásokat tartalmaz. Ezek talán arra is tanulságul szolgálhatnak, hogy *nem lehet* minden pontból eljutni a végtelenbe.

Egy motívum genezise és megnövelése

Bertók az elemzett pályaszakaszban csak szonettformában írt verset, közben azonban megjelentek a *Priusz* és a *Dongó a szobában* prózafeljegyzései. Ezek a könyvek fontos tanulságokkal szolgálnak a szonett-világhoz is. Tehát a személyes életút ezen dokumentumait a lírikusi pályára fogjuk vonatkoztatni.

A Bertók-versekben megszólaló lírikus alany a szonettek idejére absztrahálódik. A nyelvi redukálódás együtt jár a személyesség visszavonásával is. A vallomásosság felől a reflexivitás felé tart Bertók költészete (Bedecs, Márkus). Bertók indulása alapján várható lett volna a későbbiekben a személyiség lírai felnövesztése, s a tragikus hang felerősödése, mivel a „személyiségközpontú világvélemény utolsó és immár föladhatatlan hídfőállása a pusztá integritás, a lételem fontosságának tudata” (Kis Pintér, 1974. o.). Bertóknál ez nem következett be: a lírai személyiség szerepe nem nő, hanem csökken, szinte megszűnik. Bizonyos tárgyasulástól beszélhetünk a hetvenes évek közepétől-végétől, amely a *Tárgyak ideje*-kötet verseiben jelenik meg először.

Személyesség és absztrakció viszonya jól megmutatkozik a félelem mint létélmény és motívum alakulásának vizsgálata során. A félelem és ezzel összefüggésben a hatalom visszatérő téma Bertóknál, és a személyes sors eseményeiből származik, de általánosabb érvényűvé távol. Bertók éppen a szonettekkel párhuzamosan, a *Priusz* című dokumentumregényben írta le meghurcoltatásának történetét. Az 1955-ös letartóztatást, a kihallgatást az ávó kaposvári pincéjében, és elítélését, melynek alapja néhány értelmetlen vers és tevékenysége egy irodalmi diákkörben, azaz „demokrácia elleni izgatás” volt. Bertókot „csak” nyolc hónapra ítélték el, és munkaszolgálatos is csak ’56 októberéig volt, de a priusz egész életén kitörölhetetlen nyomokat hagyott. A történelem távlatából talán aprócska történet megjelenését Esterházy Péter irodalmi szenzációnak, „kelet-európai metatörténetnek” nevezte, mondván, Bertók „mond minket, a szenvedéseinket, pörlekedéseinket, vádjainkat, elégtétel-keresésünket. (...) Nincs elégtétel. Nincs, aki bocsánatot kérjen, nincs, aki adjon.” (Esterházy, 23. o.)

Az egyéni sors megvállása, a frusztráció okainak leleplezése fontos pillanat Bertók életében. Miközben a kiszolgáltatottság, a fenyegetettség történetét írja, szinte bocsánatkérőn indítva minden bekezdést („Kérem, én...”), aközben a félelem élménye általánosabb érvényű léttapasztalattá válik. „Valaki büzlik rajtam át? (...) / Tényleg, mitől félek? Ki lát?” (95) „Mindenki tudja, merre járt. (...) Hát egyik sem várja kitért. / És továbbra is figyelik.” (102) A félelem külső fenyegetettségéből belső szorongássá állandósul, mindenre kiterjed. „Jobban rettegni a saját, / mint attól, ami tudható” (239). Az életmű tragikumuma, hogy a lírikus alany állandó kétségei között a kevés bizonyosságok egyike éppen ez a félelem. Menetrendszerűen jelentkező ősbizonyosság, hogy „a félelem délután jön” (*Dongó...*, 66.).

A félelemmel összefügg a bűntudat problematikája is. Az ártatlanul elszenvedett büntetés a bűnt kereső erkölcsi vezekléssé válik a *Mert nem meri bevallani* című szonettben:

*Mint aki maga keresi,
mert bűntudat nélkül sehogy,
mert így is, úgy is benne volt,
mert nem lehet, hogy nincs neki.*

*Ha nem ő, a testvérei,
az anyja, apja, akkor, ott,
szegények, csak, hogy neki jobb,
hazudott, csalt, őlt valaki.*

*Pontosan nem is, csak ami.
Momentán elég annyi, hogy,
hogy, hogy nehezebben forog,
s bizonyára a bűnei.*

*S mert nem meri bevallani,
hazudik, csal, és ölni fog.*

(94)

Büntetés, bűntudat és bűn kölcsönösen egymástól függő viszonyát mutatja be a vers. Akit megbüntetnek, annak előbb-utóbb valóban bűntudata lesz, elkezd kutatni bűnei után, magában, a múltjában. Ki ne találna ott valamit („nem lehet hogy nincs neki”), ami vagy megtörtént, vagy elgondolható, bűnt, aminek még ha más követte is el, végső soron maga volt az okozója: „szegények, csak, hogy neki jobb”. Így hát a lírai alanyra, akár fikatív, akár valós, de hetediziglen visszaszáll a bűn, s íróként immár nemcsak vezekel miattuk, mert „nehezebben forog” a tolla, de tehetetlenségében, s „mert nem meri bevallani”, végül tényleg „hazudik, csal, és ölni fog”. A kör ezzel bezárul: azzal, hogy leírta, papíron már el is követte a bűnt.

A versek és a *Dongó a szobában* kapcsolódásai

A szonettekkel párhuzamosan születtek meg a *Dongó*-feljegyzések, 1983 és 1996 között. A *Dongó a szobában* alcíme szerint *Közelítések*et tartalmaz. Nem Szabó Lőrinc *Vers és valóság* című könyvéhez hasonló, a művek keletkezéstörténetét magyarázó-leleplező könyv ez, de azért mindenképp olvasható egyfajta lábjegyzetként a Bertók-versekhez. Bár a könyv egészét tekintve igaz, hogy „a költő Bertók (...) radikálisan meghaladta a prózaíró Bertók elmélkedő horizontját” (Nagy I., 2000.), azonban a Bertók-pálya középső szakaszát vizsgálva helye van a prózák és a szonettek intertextuális olvasatának.

A versek és a feljegyzések közös genezise már a prózakönyv szerkezetében is tetten érhető, hiszen ez is szigorúan a számmágia¹¹ törvényeinek engedelmeskedik. Három részből áll, minden részben kilenc írás található, s minden írás kilenc számozott bekezdésből „közelít”. Nagy Imre úgy magyarázza ezt a háromsztatúságot, hogy szerinte az első ciklus az írással, a kifejezés nehézségével foglalkozik, a második fókusza a bölcelet, a harmadiké az elmúlás, az öregedés, és ennek megfelelően esztétika, filozófia és morál hármassága adja a könyv ívét (Nagy I., 2000.).

A rendezés alapja inkább a kronológia lehetett, mely mutat bizonyos egybeeséseket a szonettekkel is. Az első ciklus (*Két csiga lüktet át az úton*) 1983 és 1992 közötti jegyzeteket tartalmaz, vagyis a *Ha van a világon tető*-kötetig bezárólag keletkezett. A következő időszak sem „marad ki” a jegyzetek szempontjából: a szonettek ki- vagy beteljesítésének idején ('94-ig megszületett az összes szonett) megjelenik a *Priusz*, melynek második része (*Mintha örökké élnél*) szintén feljegyzéseket tartalmaz. A *Dongó*-jegyzetek második része (*Homlokához az üres poharat*) 1994–95 között íródott, s ekkor, 1995-ben jelent meg a szonettkönyv is. A jegyzetek harmadik ciklusa (*A lassú dob, ami úgy tűnik*) már a szonettek után keletkezett, 1995–96-ból való.

A prózanyelv is párhuzamot mutat a szonettekkel. Bertók a *Dongó*...-ban is alkalmazza a szentencia-jellegű, rövid megfogalmazásokat. Másrészt pedig néműn használ barokkosan hosszú, akár húsz soron át ívelő, szigorúan megszerkesztett mondatokat (pl. 139.). Ezek, akárcsak az olykor egyetlen többszörösen összetett mondatból álló szonettek, szintén csattanóra, fordulatra futnak ki.

Anekdoták Nagy Lászlóról, Csontváryról, hétköznapi események, költőtársakkal, elődökkel való beszélgetések tarkítják a könyvet. Bertók a *Dongó*...-ban bepillantást enged műhelyébe, eljátszva egy-egy címlehetőséggel, sorral, félsorral, melyek köré rímeket

¹¹ A szonettekhez korántsem magától értetődő számszimbolika kapcsolódik. Horváth Iván már a *Ha van a világon tető* 3x22 szonettje kapcsán megjegyezte, mennyire kínálkozna-kívánczozna a klasszikus tökéletesség ismeretében, hogy 3x33 vers adja ki a kötetet (Margócsy, 1993. 59. o.). A bertóki számmisztika azonban szokatlan természetű: a felszínen értelmezhetetlenek, csonkának tűnő 243-as szám a hatványozás műveletének eredménye, és áttételes módon rejti magában a misztikus teljességet. Az is fontos gesztus, hogy magától a költőtől kapunk használati utasítást arra nézve, milyen logika szerint kerek ez a szám.

is kanyarít, de végül meghagyja őket csírának. Szonettkönyv és a próza összeér olyan sorokban, mint például „kimentek az oroszok”, de a prózában leírt érzelm jóval árnyaltabban fogalmazódik meg a 86. szonettben.

Bertók Wordsworth-öt idéző módon vallja egy helyütt könyvében: „A vers nem kicsordulás, nem túlfolyás, hanem világosság, tiszta fej, együtt-lét, egyszerre látás” (19. o.)¹² A *Dongó...* viszont, mely műfaját tekintve inkább jegyzet, épphogy a túlsordulások terepe. A világ egyszerre vonzó és félelmes sokfélesége és a versekből már ismert tudathasadás-szerű állapot explicitté válik a vívódásokban, tépelődésekben. „Az lenne az érdekes, a publikus, az vonná magára a figyelmet, amit magáról a tevékenységről, a gondolatmenetről mondasz... A készülődés, a nyavalygás, a nem-tudom-képes-vagyok-e-megcsinálni féle szerencsétlenkedés magánügy” (33. o.) – határozza meg a könyv elméleti célját, amihez azonban csak részben tartja magát. Jegyzetei kettős természetűek: eredetük szerint hallatlanul intimek, ugyanakkor magukon viselik a kirakatba-állítottság jegyeit.

Az önkeresés, akár a szonettekben, a *Dongó...*-kötetben is meghatározó probléma. A prózában konstruálódó beszélőben, mint a lírai alanyban is, egyszerre két személy lakozik. Az egyik vágya befolyásolni világot, társadalmat, ura lenni a történeseknek, tevékeny része az egésznek. A másik én meg „nyüszít, tehetetlenkedik, úgy érzi, bűnös és tétova” (59. o.). A referenciavesztéssel, a nagy elbeszélések elmúltával Bertók élménye e könyv tanúsága szerint is a szerep-elbizonytalanodás: „az egész lemondott rólad, a részekről meg nem tudod, hogyan és melyik menthetne meg.” (75. o.) De hiszi, hogy valamiféle szerep mégis várja. Rég nem a vátesz bizonyossága ez, hanem a szonettekben is megfogalmazott „aprócska hit” (6). „Lüktetés az egész,¹³ s most éppen széttart (...) De eddig (...) volt valami, volt a világmindenség, ahol azért így-úgy megtörténtek a dolgok (...) Most csak az van, hogy kételkedem benne.” Igaz, hiú remény, de mint igény azért megmarad a heroizmus, hogy „innen kezdődik majd a visszafelé, s hogy megfeszítem magam és megáll.” (64. o.) Kantot is felidéző képpel állítja: „Mivelhogy kellenek a viszonyítási pontok, kiáll a csillagos ég alá, kiválasztja a legfényesebb csillagot.” (84. o.)

Az előbbi három idézet más szempontból is tanulságos. Az önmeghatározás ezen sorai ugyanis jól szemléltetik, hogy a bertóki beszélő alany pozíciója bizonytalan. Az első idézet második személyben szól: nem tudod, melyik menthetne meg. A következő első személyű: kételkedem benne, megfeszítem magam. Az utolsó pedig harmadik személyű beszédmód: kiáll, kiválasztja a csillagot. Én, te, ő – Bertóknál mindegyik grammatikai személy az önmegszólítás eszköze.

S hogy nemcsak a prózában, de a szonettekben is így van ez, ahhoz elég egy gyors pillantást vetni a szonettek címsoraira. Gyakori, hogy a lírai alany első személyben beszél önmagáról: *Ha összekötök annyi fényt; Én tudom, hogy a számon át; Érzem, hogy valaki figyel stb.*

Előfordul a második személyű önmegszólítás: *Ha benned van már az egész; Ahogy a verset mondanád; Ahogyan rád szakad a ház.*

És sűrűn megesik, hogy a lírikus alany harmadik személyben, eltávolítva beszél, miközben világos, hogy „saját magát írja”. Kicsit archaizáló, a reneszánsz költők címadását idéző sorok születnek ebből: *Mert nem meri bevallani; Mennyire szégyellte ha félt; Már föl is áldozza magát; Most, hogy kapott annyi időt stb.*

Érdekes megfigyelni, hogy a *Három az ötödiken* előtt keletkezett szonetteknek még volt egy sajátos „mi”-tudata is. Az *Ágakból gyökér*-kötetben olvashatók a szinte nosztalgikusnak ható sorok: *Éltük a szép, boldog jövőt; Megírjuk a szép, régi verseket; Amikor Bárdosi Németh Jánost eltemettük.* A többes szám első személyű beszédmód azonban teljesen eltűnt Bertók verseiből.

Ha már annyit „tandoriztunk” Bertók nyelvi-esztétikai nézetei kapcsán, akkor idézzük fel a költőtárs Bertók-tanulmányának fontos gondolatát. Tandori a *Tárgyak ideje* kap-

¹² Ebben a fejezetben a *Dongó...*-ből idézett szövegrészek helyét a zárójeles oldalszám jelöli. A szonettek sorszáma továbbra is pont nélküli.

¹³ A *lüktetés* Bertóknál a világ menetét-mozgását jellemző, sokszor felbukkanó kulcsszó.

csán jegyzi meg: „A *többség* szavát, újabb időkben, ritkán éreztem ennyire hitelesnek.” (Tandori, 204. o.) Úgy véljük, hogy ha a többszám a grammatika szintjén el is tűnt Bertók költészetéből, azonban nem tűnt el világlátásából, magatartásából. Ma is érvényes a húsz éve kimondott igazság: „Bertók azért tartozik a legjobb (...) költőink sorába, mert valahogy úgy emberileg is jobban megvagyunk (...) általa.” (Tandori, 204. o.)

Bertók érdekes kijelentéseket tesz a művészetéről általában, és jóval érdekesebb reflexiókat saját művészetéről, munkamódszeréről. „Minden irányból, mindig egyetlen pont felé indulok el (...) valami kielégüléshez, kiegyenlítődéshöz, beteljesüléshez.” (36. o.) Ezt különösen jól bizonyítják a szonettek, amelyek nem egyforma sikerrel, de ugyanannak a dolognak körüljárásai. Az írás egyrészt mint elkerülhetetlen szenvedés, kereszt manifestálódik, de úgy is, mint szemlélődés és pepecselés, s ez legalább annyira jellemezi Bertókot. Célja „egyetlen ügyel babrálni-foglalatoskodni”, azt minden oldalról körbejárni (17. o.). „Nézegeted”, „kézbe veszed” (19. o.) – pontosan ezt a technikát követi legjobb szonettjeiben. Egyik legszebb allegóriája erről a varrás felfejtésének művelete: „Mint mikor bontja a ruhát, szedegeti ki a cérnát az anyagból. Nem gondol rá, hogy mi volt, mi lesz belőle, az ujjja közötti világra figyel. Bedugja az ollót, a bontótűt a cérna alá, elvágja, megfogja kihúzza.” (94. o.) Bertók, mint láttuk, szonettjeiben több helyen vallja, hogy a világ testén esett rést összevarrja-foldozza, ugyanakkor, éppolyan odafigyeléssel, el is bontja ezt a varrást. Varr és bont – ez az ambivalencia költészetének lényege.

A szonettből kivezető utak

Amilyen nagyszabású és tervszerű vállalkozás a szonettkönyv, éppolyan tudatos a lezárása. Az *Egy hajszál a pillanaton* a kötet utolsó verse:

*Jó, három az ötödiken.
Akkor is, ha abbahagyom.
Kétszáznegyvenhárom igen,
és ugyanannyi nem tudom.*

*Egy hajszál a pillanaton.
S kilenc éve, hogy leveszem.
A mozdulatban a viszony,
az eredményben a sosem.*

*A mind benne a többiben.
Az ahány, annyi alkalom.
Az újra s újra a kezem,
mint valami után a nyom.*

*Ahogy hasad az atom,
s odaragad a végtelen*

Bertók misztifikálja a kerek számhatvány beteljesülését, úgy jeleníti meg, mint valami rajta kívül álló folyamatot: „Az újra s újra a kezem, / mint valami után a nyom.” Egy interjúban – és a hátsó könyvborítón is, mintegy búcsúzóul – szintén befolyásán kívüli tartományba utalja a könyv megírását és a befejezést: „Úgy látszik, ennyi volt bennem ebből az egy-egy lélegzetvételnél, s persze nemcsak a rímekre, szótagszámokra, szakaszolásra meg a tizen négy sorra gondolok, hanem ami ezek között van. Verseim csak vele együtt azok, amik.” (Osztoivits, 19. o.) Bertók ugyanakkor tudatosan, tervszerűen haladt könyvének végpontja felé, s maga döntött úgy: „Jó, három az ötödiken. / Akkor is, ha abbahagyom.” A szonettek tere egyszerűen engedelmessé válik tehát a transzcendencia és a szabad akarat törvényeinek.

Már csak a könyvben elfoglalt pozíciója miatt is illő volna, hogy ez a vers a szonettkönyv kikerekítője legyen – a teljesség meghódítása, a nagy mű bevégezése. Erről azonban szó sincs. Nem mondhatnánk, hogy Bertók ezen a ponton fellélegzik és befejezi, lezárja a szonettírást, annak tudatában, hogy sikerült a kizökent időt helyrebillentenie. Sokkal inkább, ahogy a szövegben is áll, egyszerűen *abbahagyja* a szonetteket. Egy nagyívű *lezárás* helyett *becsukogatja* a szonett messzire tekintő ablakait. Az utolsó vers is csak egy – kétszáznegyvenhárom közül, újabb – s nem is hibátlan – kísérlet, mely magában foglal minden előzőt, s maga is benne foglaltatik az egészben. „A mind benne a többiben. / Az ahány, annyi alkalom.” Finom homokrajzokként tűnnek át egymásba ezek a szonettek; a kéz, amely megrajzolja, majd el is simítja őket. „Kétszáznegyvenhárom igen, / és ugyanannyi nem tudom.” – Bertóknál a kiindulópont mindig az *igen*, s mivel a *nem tudom* sohasem olyan súlyos, mint a *nem*, ezért a szonettek végső mérlege egy *hajszálnyival* az *igenek* javára billen. A hajszál levétele, a pillanatnyi és mégis örök állandóságba szétterített mozdulat, lírai hitvallás a szonettekről.

A szonettkorszak után Bertók másfél évig nem írt verset; ezalatt a *Dongó*-jegyzeteken dolgozott. Miután levette a „bőrévé vált és bőrévé keményedett” szonettformát – ahogy Parti Nagy Lajos nevezi az új könyv fülszövegében –, egészen más alakban jelentkezett a *Deszkatavasz*, majd pedig a *Februári kés* verseiben.

A *Deszkatavasz* Bertók költői megújulásának dokumentuma. Két versforma jellemzi leginkább: az élőbeszédhez közelítő, éles áthajlásokkal tördelt prózavers, valamint a 8-12 szótagos rímelő sorparókból épülő vers. Ezek között mindössze négy szonett kapott helyet. Három szinte menekülés a korábbi szonettektől: a *Kerülővel menjünk ma, kedvesem* egy Babi-verse rímeire, a *Még kiderül, hogy te, hogy te meg én* pedig egy József Attila-sorra íródott.

Az alcíme szerint ótörök-finnugor könyörgés, az *Ongúriú csitáti* pedig veretes hangzású halandzsavers. A *Most akkor melyik fala döng* című szonett az egyetlen, mely kérdéseivel, kétségeivel, talányosságával beleillik a korábbi szonettkönyv ívébe:

*Most akkor melyik fala döng?
Honnan a percben a harang?
Ha porból vétetett a föld,
minek a lélekbe a hant?*

De talán nem is a szonettforma az, amelyben leginkább tetten érhető a szonettkorszakból kilépve a folytonosság vagy a változás. Egyetlen, a pályát mindvégig elkísérő motívum jelenlétét és átértékelődését szeretnénk bemutatni: ez a fa motívuma.

Bertókot a *Deszkatavasz*ban is jellemzi az erőteljes képalakítás, de most rideg, agresszív képeket használ: vasreszeléket, fejszét, bádogot, üvegcserepet, fecskendőtűt, oxigénpalackot – éles, szúró fémtárgyakat. A „fémízű” kötetben a *Kerülőgeted* című vers az egyetlen, amelynek főszereplője a fa. Ebből a versből való a kötet címmé emelkedett szóalkotás: a *deszkatavasz*. A fa régről, Bertók indulásától jelenlévő motívuma, és ebben az új pályaszakaszban is – immár sokadszor – átértékelődik: most a halál megjelenítője lesz. Rövid, montázsszerűen felvillantott képekkel, éles áthajlásokkal indít a vers:

*Deszkatavasz. Meztelen fenékű
gyerek les be a lyukon. Egy nő
ruhákat tereget. Nyitott
koporsóban viszik a halottat. Görög-
keleti papok a mandulafák. Sír a
fakád. Valahol verik az asztalt.*

Megannyi feldolgozott, megmunkált fa, tárgygyá vált fa adja a vers szimbólumrendszerét, amelyek mind a halálról mesélnek: a lyukas kerítés, a síró fakád, koporsó, melyre később rászegezik a tetejét, az asztal, amit vernek, a meglazult karó és a láda, amibe kövek kerülnek. Még a halálesetről hírt adó újság, a papír is halott fa. Az egyetlen fa, amely a körforrást, a megújulást biztosíthatná: „A facsemete, amit / ősszel ültettél, elment a télel” – nincs

körforgás, csak egyirányúság, minden fa ugyanoda mutat. A természet, ami Bertóknál korábban a mindenség letéteményese volt, most egyetlen nagy gyászszertartás, melyben „Görög- / keleti papok a mandulafák” és „Mint a / koporsószegek, sárgállanak a nárciszok”. A tavasz, az újjáéledés ősi toposza fordul itt visszájára: rügyező élet helyett *deszkatavasz* lesz.

Bertók, aki azt írja a szonettekben: „Mint mellemben a nyírfaág, / megfeszül a csillagos ég” (232), a *Deszkatavaszban* így szól: „Zavaromat nem tudom lepezni, / egy rododendron / bóklászik bennem.” (*Rhododendron*) Különleges, egzotikus virág és „bóklászás” váltja fel a természet elemibb növényeit, a fület, a fát és a „megfeszülést”. Bertók most nem lecsonkítja, hanem barokkosan továbbírja a szavakat, olyanokat alkotva, mint például „gombostúraktár” vagy „idegolvasás” (*Két nő; Idegolvasás*). „Zsúfolt és egyenletes” könyv a *Deszkatavasz*. (Nádasdy, 37. o.) Az a beláthatatlan távlatú megújulás, amiről Szilágyi Márton a kötet kapcsán szolt, kiteljesedik és letisztul a *Februári kés* oldalain.

A *Februári kés* kötetkompozíciójával Bertók visszatér a geometrikus szerkesztettséghez és a számmisztikához. Három ciklusba rendezi verseit, minden ciklusban 18 vers található. Visszafogadja költészetébe az egyszer már elvetett szonettformát is. A könyv közepén, a *Például* ciklus fele, azaz kilenc darabja szonett. Ráadásul olyan elrendezésben, hogy három szonett után valamilyen más versforma található, majd megint három szonett, más versek, és megint három szonett. Vagyis 3x3 szonett kapott helyet a legújabb kötetben.

A számbűvölet nem ér véget a szonettekkel. Bertók rátalált egy új formára, a haikura, s most ezzel kísérletezik. A haiku is zárt, kötött, nagy műgondot igénylő kisforma, akár a szonett. A haiku szerepe a kelet irodalmában a szonett szerepéhez hasonlítható Európában. (Tarján, 530. o.) Bertók a haikut is átszabja: a rímtelen forma első és harmadik sorát összecsengeti. A *Februári kés* harmadik ciklusában, a *Ablakban*, a 18 vers fele, azaz 9 vers egy-egy haiku-füzér. Minden füzérben 9 haiku található, vagyis összesen $9 \times 9 = 81$ darab. Épp ennyi szonett volt a *Kő a tollpíhén* című kötetben. Elképzelhető, hogy Bertók három az ötödiken számú haiku megírását fontolgatja? Lehetséges. De ha nem tervezné a haiku-sorozat továbbírását, akkor is, már ebben a kötetben, nagyon ismerős módon kerekedik a haikuk számmisztikája. Mivel 81 haiku található a kötetben és a haiku 3 sorból áll, ezért összesen 81×3 haiku-sorunk van. Ez pedig éppen 3^5 , vagyis: 243 sornyi haiku...

A *Februári késben* és a *Deszkatavaszban* is jellemző az új versszerkezet: az erőteljes képpel indító, majd elméledő hangvételbe forduló struktúra. Kifejtőbbé, magyarázóbbá válik a vers; mintha a kimondhatatlan sejtetését arra cserélné föl, hogy elmondja: a kimondhatatlan nem kimondható: „A lényeg / kilencven százaléka hiány. A többi / kapcsolat.” (*Előbb-utóbb*); „Két szó között / nincs legrövidebb út. Az érkezés / kimondhatatlan.” (*Fémízű*). Ezzel szemben a legutóbbi kötetben visszatérő szonett, úgy tűnik, továbbra is az elhallgatások terepe marad: „Tudod az egész mondatot, / de a felétől lenyeled” (*Mint röntgenképen a halott*).

Új és régi versnyelv összegző értékű darabja az *Egy mosollyal pótolható*:

Nézel kifelé a trafó.
Idegesen alszol, eszel.
Ha tovább csökkented a szó,
előbb-utóbb szétvet a hely.

Az egészet kéne emel,
de nem találni fogható.
S íme egymást kapcsolja fel.
És minden eltűnik a jó.

Legalább mondd, hogy látható.
És hogy benned hová, kivel.

*Hogy amíg körbér az ő,
a pillanat ne vesszen el.*

*A nyugalom olyan közel,
egy mosollyal pótolható.*

A három szakaszban sűrítve megtalálhatók a *Három az ötödiken*-kötetből ismert motívumok: a „csökkentett”, csonkolt szavak, az alany nélkülség, a „szétvetés”, szétszakadás érzése, az egész megragadásának lehetetlensége, a jó, a tünékeny pillanat. Ugyanakkor a „trafóval”, ezzel a furcsa, technicista hangzású szóval való indítás már jellegzetesen az új korszak terméke. A zárlat fordulata kétszeres csavar: attól csattanó, hogy nem csattan.¹⁴ A szonettkönyv paradoxikus, nyitott, provokatív, dinamikus zárószóiraival szemben ez a vers sztoikus, megbékélő lezárást kap.

Bertók kiterjeszti immár klasszicizálódott szonett-világának határait, ugyanakkor mindkét újabb kötete a szonettek emlékével való küzdelem is. Ennek dokumentumai jellemzően *nem* szonett formájú versek: például az *Azt monddod, hold, azt mondják véged*, vagy a prózavers formájú *Pacni*. Nemcsak a poszt-szonett állapot nehézségének, de Bertók egész költészetének iránytűje az itt megfogalmazott gondolat:

*(...) mindent
elmondott már, s minden a
legelső szavak folytonos
ismételtetése-rakosgatása,
elvesztése-találgatása,
s a pontos jelentésükre való
visszaemlékezés sajgó kísérlete
volt csak (...)*

Költészetének állandó poétikai megújulása-átrendeződése ellenére Bertók versei mindig ilyen sajgó kísérletek voltak és maradtak a szavak „pontos jelentésének” felidezésére.

¹⁴ A szonett-korszak idején a Bertók-versek zárata a klasszikus retorika szabályainak megfelelő fordulat, csattanó, mely új megvilágításba helyezi a verset. Ebben az időszakban jellemzően egy paradoxont sűrít a záró sorpár:

„Mikor lejjebb már nem lehet, / minden test fölfelé esik.” (85)

„Nyilván, hogy tágul a világ, / de hát miért kisebb a hely” (190)

„vagy feküdnék csak súlytalan / s kelnék fel mozdulatlanul?” (9)

Hivatkozott irodalom

Ágh István: „Higgadt arcú nyugtalan. Bertók László: Tárgyak ideje”, in: *Jelenkor*, 1981/11, 1046–1049. o.

Bedecs László: „A szonettig és tovább. Bertók László *Válogatott versei*”, in: *Tiszatáj*, 1999/12, 92–99. o.

Berkes Erzsébet: „Álmoktól az emlékekig”, in: *Mozgó Világ*, 1992/11, 65–69. o.

Bertók László: „Itt, ahol ülök. Curriculum vitae”, in: *Kortárs*, 1995/1, 63–73. o.

Budai Katalin: „»az a kis sáv«. Beszélgetés Bertók Lászlóval”, in: *Magyar Napló*, 1993/17 (aug. 20.), 4–8. o.

Csuhai István: „Elkapni a nagy semmi szárnyát. Beszélgetés Bertók Lászlóval”, in: *Élet és Irodalom*, 1999/14, (ápr. 9.), 6–7. o.

Csűrös Mikós, 1976: „Az érkezés drámája. Bertók László: Villanyvilágított fák Jajcéban”,

- in: *Jelenkor*, 1976/4, 313–318. o. és uő.: *Színképelemzés*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1984, 340–352. o.
- Csűrös Mikós, 1980: „Bertók Lászlóról”, in: *Dunatáj*, 1980/2, 8–12. o. és uő.: *Színképelemzés*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1984, 210–219. o.
- Eliot, T. S.: *Káosz a rendben*, Gondolat, Budapest, 1981.
- Esterházy Péter: „Egy irodalmi szenzáció. Bertók László: Priusz”, in: *Hitel*, 1990/16, 23. o.
- Gróh Gáspár: „...a köztés úr a gondolat...». Bertók László: Három az ötödiken”, in: *Kortárs*, 1995/12, 94–98. o.
- Jász Attila: „Egy beszédmód és a hozzá tartozó forma. Bertók László: Három az ötödiken”, in: *Műhely*, 1997/1, 37–40. o.
- Kis Pintér Imre: „Még akkor is ha dől a fal”, in: *Jelenkor*, 1984/11, 973–979. o.
- Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum Kiadó, Budapest, 1993.
- Lengyel Balázs: „A vers mai klasszikusai”, in: *Életünk*, 1991/7, 659–666. o. és uő.: *Két Róma*, Balassi Kiadó, Budapest, 1995, 82–91. o.
- Margócsy István, 1993: „Bertók László: Ha van a világon tető”, in: *2000*, 1993/11, 55–60. o. (Barabás András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Szilágyi Ákos, Török András marginális megjegyzéseivel) és uő.: *Nagyon komoly játékok*, Pesti Szalon, 1996, 20–26. o.
- Margócsy István, 1995: „»névszón ige«”, in: *Jelenkor*, 1995/1, 18–30. o. és uő.: *Nagyon komoly játékok*, Pesti Szalon, 1996, 259–281. o.
- Márkus Béla: „Ahogy összeáll aki vagy. Bertók László: Három az ötödiken”, in: *Kortárs*, 1995/12, 99–106. o.
- Nádasdy Ádám: „Bertók László: Deszkatavas”, in: *Kritika*, 1999/1, 37–38. o.
- Nagy Boglárka: „»S hogy folytatódik s hogy így határtalan«. Bertók László: Deszkatavas”, in: *Jelenkor*, 1998/10, 1072–1076. o.
- Nagy Imre, 1995: *Bertók László. Beszélgetés és tanulmány*, Pannónia Könyvek, Pécs, 1995.
- Nagy Imre, 2000: „A papír színeváltozása. Bertók László: Dongó a szobában”, in: *Jelenkor*, 2000/3, 322–327. o.
- Oláh Szabolcs: „»És semmit sem akar csak át«. Bertók László: Ha van a világon tető, in: *Alföld*, 1994/4, 70–75. o.
- Osztovits Ágnes: „»Amit csinálok, szeretem jól csinálni«. Interjú Bertók Lászlóval”, in: *Magyar Nemzet*, 1995/83 (ápr. 8.), 19. o.
- Parti Nagy Lajos, 1986: „»A protestáló pillanat«. Bertók László: Hóból a lábnyom”, in: *Kritika*, 1986/9, 22–23. o.
- Parti Nagy Lajos, 1991: „»toronnyá lesz benne a kút«. Bertók László: Kő a tollpihén”, in: *Alföld*, 1991/6, 86–89. o.
- Prágai Tamás: „Kulcs a hiányköltészetéhez”, in: *Napút*, 2001/2, 88–92. o.
- Széles Klára, 1995: „A létté vált hiány. Bertók László költészetéről”, in: uő.: *A létté vált hiány*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1995, 127–140. o.
- Szilágyi Márton: „»Mintha, már, nem«. Bertók László: Deszkatavas”, in: *Élet és Irodalom*, 1999/23 (jún. 5.), 17. o.
- Tandori Dezső: „Mindig a megoldás lehetősége...”, in: *Jelenkor*, 1980/3, 198–204. o.
- Tarján Tamás: „Két köntös. A szonett és a haiku”, in: *Holmi*, 1994/4, 525–535. o.
- Varga Lajos Márton, 1982: „Bertók László költészete”, in: *Jelenkor*, 1982/10, 867–873. o.
- Varga Lajos Márton, 1994: „»Az összecsúszó szerepek«. V. L. M. Lator Lászlóval beszélget Bertók László *Kő a tollpihén* kötetéről”, in: V. L. M.: *Kritika két hangra*, Pesti Szalon Kiadó, Budapest, 1994, 5–9. o.

„A lovak kihaltak”

Márton Lászlóval beszélget Nagy Boglárka*

N. B.: – *Ha egy irodalmi lexikon 'Márton László' szócikkében (azzal a megköttéssel, hogy nevezett szerző 1959-ben született, Budapesten él) röviden ismertetni kellene eddigi munkásságodat, akkor a költészet kivételével sokféle tevékenységedet elő kellene sorolni. Így legalább a novella-, regény-, dráma-, esszé- és a kritikáírást, valamint a műfordítást. Bekerülhetnél azonban egy színházi lexikonba is, nemcsak mint drámaíró, hanem mint színész. Miért vállalkoztál arra a különös feladatra, hogy a Lepkék a kalapon című darabod egyik előadásában szerepet vállalj?*

M. L.: – Talán azért, mert szeretek szerepelni. Majdnem annyira, mint félrehúzódni és elrejtőzni. De ez azért kevés lett volna. Egyszer az életben ki akartam próbálni, milyen az, amikor nemcsak kitalálok egy szöveget, amely vagy meg fog szólalni, vagy nem, hanem a szöveggel együtt a bőrömet is a vásárra viszem. Egy író akkor tudja a legmesszebbmenően levonni a színműírás konzekvenciáit, ha a maga gyarlóságában, testi mivoltában kiáll a színpadra. Ugyanakkor ez lehetőség arra, hogy a színházon belül kitörjön a szerzőség – némileg száználmas – ketrecéből. Nem engedtem, hogy kiírják a színlapra a nevemet, így a nézők többnyire nem tudták, hogy az ismeretlen szereplő azonos az íróval. És valóban: átmenetileg megszűntem írónak lenni. Erről szólt életem egy esztendeje, egy teljes színházi évad.

– *Komoly drámaírói életművet tudhatsz a magadénak. Megjelent három drámaköteted, a Lepkék a kalapon 1987-ben, a Carmen 1991-ben és A nagyratörő 1994-ben, ezen kívül számos dramolett szerzője vagy, csak hogy néhány bizarr hangzású címet említsek a sok közül: Bublikum, Lükurgosz, a húsleves, A tagok szerinti szépség, A római hullazsinat. Volt jó néhány színházi bemutató, amelyeket többnyire Csizmadia Tibor rendezett.*

– *Ő volt az a rendező, akivel tényleg folyamatosan együtt lehetett dolgozni, s akivel úgy lehetett együtt dolgozni, hogy egy későbbi munka során a korábbi munkák tanulságait hasznosítani tudta ő is meg én is. Ez így igaz, de említhetem Ruszt Józsefet is, vele is több közös munkám volt. Sokat tanultam tőle, szinte jegyezni kellett az instrukcióit. A többi rendezővel csak egyszer-egyszer dolgoztam együtt, megemlítendő mindenképpen Szikora János, aki a Carment rendezte Szolnokon, Mikuli János, aki Pécsen a Kisszínházban rendezte pont a tagok szerinti szépséget, aztán Verebes István, aki először vitte színre a Lepkék a kalapon, és Bagó Bertalan, aki az Avvakumot rendezte a Kolibri Színházban. De ezek mind egyszeri találkozások voltak, és aki nekem rendezőként fontossá vált, már a kezdetektől fontos volt, az Csizmadia Tibor. Hat-nyolc közös produkciónk volt, ha a fordításokat is számítjuk.*

– *Két évvel A nagyratörő megjelenése után, 1996-ban a Debreceni Irodalmi Napok témája a mai magyar dráma volt, s a konferencián te is tartottál előadást. A következő év februárjában az Alföldben megjelent ez a referátum, amihez utólag hozzáfűztél egy fiktív levelet. Érdekes, hogy a színházzal való szakításodnak két fontos dokumentuma levél-formában, nyomtatásban olvasható. Az Alföld-béli közlés volna tehát az egyik ilyen írás, amelyben a szakítás okaként két felismerést jelöltél meg: egyrészt azt mondtad, hogy a színházi intézményrendszer kontraszelektálja az írói teljesítményeket, illetve hogy a színházműhelyekkel való együttműködés az írói autonómia felfüggesztését jelenti. Eltelt 4-5 év a levél megjelenése óta: hogyan látod a színház és a kortárs dráma viszonyát, változott-e valamelyest ez idő alatt? Erre nyilván csak akkor tudsz válaszolni, ha jársz színházba, olvasol darabokat.*

* Az itt olvasható interjú szerkesztett változata annak a beszélgetésnek, amely 2001. augusztus 30-án hangzott el Szigligeten, a JAK irodalmi táborában.

– Kérdésed azt sugallja, hogy szakítottam a színházzal. Én inkább úgy mondanám, hogy kikoptam belőle. Nem tudom belülről látni a színházat, nem köt hozzá munkakapcsolat, nincsenek naprakész értesüléseim. Láthatók újabb szerzők darabjaiból rendezett jó, sőt néha nagyon jó előadások: ilyen Hamvai Kornéltól a *Hóhérok Hava*, ilyen Egressy Zoltántól a *Portugál*, de én ezeket már csak nézem. Néző vagyok, amikor az vagyok. Nem tudom megállapítani az írói teljesítményt, sem azt, hogy az előadás erre támaszkodva vagy ennek ellenében jött létre. Mindenesre nekem személy szerint nem volt szerencsém.

– *Még a színháznál maradova utalnék arra a bizonyos másik levélre, ami idén jelent meg a Színház című folyóiratnak az Európai Színházi Unió kilencedik fesztiváljáról készült különszámában. Elvállaltál egy színikritikát Thomas Ostermeier előadásáról, a kritika végül nem született meg, de írtál egy nyílt levelet Koltai Tamásnak, a lap főszerkesztőjének, amelyben úgy fogalmazol, hogy drámaíróként nem voltál elég tehetséges. Ilyen radikálisan átértékelted a drámaírói munkásságodat?*

– Vannak olyan írók, azt hiszem, mindenki ismer ilyeneket a magyar irodalmi életben, akik csak azt a munkájukat becsülik, ami éppen elkészült, vagy amin éppen dolgoznak, és ennek megfelelően el is vetik azt, amit maguk mögött hagytak. Én ezt nem szeretem, és nem tartozom ezek közé. Azt gondolom, hogy az, amit az ember egyszer kiadott a kezéből, azt lehetőleg vállalnia kell. Akkor is, ha eközben ő maga megváltozott, meg másképpen gondol egy csomó mindent. Amikor a drámákat elkezdtem írni, '79-80 körül, amikor ezeket a kis dramoletteket írtam, fogalmam sem volt, mi a színház, nem is álmodtam róla, hogy ezeket valahol bemutatják, nem is törődtem vele, hogy színpadképesek-e vagy sem. Aztán egyiket-másikat jóval később tényleg bemutatták, és ma már úgy látom, hogy valószínűleg ezek voltak a legérdekesebbek. Mert abban a pillanatban, amint fölfedeztek színházi emberek, és elkezdtek hasznosítani, akkor megtanultam, hogy mik a színház működési szabályai, és ezekhez alkalmazkodtam, és ma már tudom, hogy ez hiba volt. Sőt akkor is úgy gondoltam, hogy ezek a színpadi munkák efemer dolgok, és el fognak avulni. Most látom, hogy az avulás tényleg be is következett. Tíz-tizenöt, nem tudom hány év elég volt hozzá. Akkor úgy gondoltam, hogy a multság megéri, most meg úgy látom, hogy nem éri meg, vagy nem érte meg nekem. Aztán megpróbáltam a magam nem túlságosan radikális módján ebből ki-keveredni. Abbahagytam a regényadaptációkat, végül megírtam azt a darabot, ami tényleg fontos munkám, vagy annak tekintem, *A nagyratörő* című drámatrilógia. Ezt elkezdtem írni 1991-ben, megjelent könyv alakban 1994-ben. Akkor azt láttam, hogy ez a mű könyvként érvényesülni tud, és mint könyvet elismerik, de mint színmű nem tud érvényesülni, és Magyarországon semmi esélye nincsen annak, hogy bemutassák. Nem akarok arról hosszan beszélni, hogy milyen szándékokkal írtam *A nagyratörőt*, mert ez elég bonyolult, de mindenesetre megpróbáltam valami számomra nagyon fontos dolgot egy teljes mértékig színpadi formába belevenni. Hogy ennek epikai vonásai is vannak, most mellécs.

Az derült ki, hogy eza mű tökéletesen megfeneklik a magyar színházak homokzatonnyain, és amikor világos volt, hogy ezt soha nem fogják bemutatni vagy belátható időn belül nem, akkor nem tudtam, hogy ezek után mi szükség van az én munkámra a reálisan létező magyar színházakban. Egyszerre csak olyan légüres térbe kerültem, hogy úgy éreztem, nem haladok tovább. Megpróbáltam még egy darabot írni. Írtam 19-20 éves koromban egy dramolettet a *Római hullazsinat, avagy a természetellenes ember* címen. Azt Ruszt József sokkal később, 1993-ban megrendezte, és nagyon tanulságos volt nekem az a próbafolyamat, látni, hogy ez a meglehetősen ügyetlen és tulajdonképpen nem is túl sok értelemmel bíró szöveg hogyan elevenedik meg a rendezői instrukciók nyomán. Akkor arra gondoltam, hogy most már valamivel többet tudok, megpróbálnám a régi ötletet új nekirugaszkozással rendezes megírni. Egy történelmi eseménysorról van szó, a Formosus pápa korában zajlott gonosztettekről és szerencsétlenségekről, de én a mesejáték és az apokaliptikus világszínház keverékét képzeltem el. Dolgoztam rajta másfél évig, aztán rájöttem, hogy legjobb lesz abbahagyni. Ennél jobb már csak az lett volna, ha el sem kezdem. De fogalmazhat-

nék úgy is, hogy ekkoriban, 1995 végén, 1996 elején érdeklődésem nagyon határozottan a regény műfaja felé fordult. És szerintem ez egy korrekt megállapítás.

– Jó, nem zaklatlak tovább színházzal kapcsolatos kérdésekkel. Térjünk át az irodalomra.
– Fontos különbségtétel. Amennyire elszomorító, éppannyira elkerülhetetlen.
– *Idén tavasszal, a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon rendezték meg az Európai Elsőknyvesek Fesztiválját. Ebből az alkalomból jelent meg az ÉS-ben egy melléklet Csuhai István szerkesztésében, amelyben három szerző közöl írást az első kötettel kapcsolatos élményeiről: Esterházy Péter, Ungváry Rudolf és te. Számomra az egyik legfeltűnőbb különbözőség az volt a három szöveg között, hogy szemben Esterházy és Ungváry írásaival, a te szövegedben semmiféle vízió nem volt az író-szerepről, a magatartásformáról, az elsőkötetes íróról. Míg Esterházy azt írja: „sokszor leszek házigazda... nyitott házat viszünk, én pedig olyan leszek, mint a közepes, ám kellemesen olvasható regényekben a házigazda: tüneményes, szolgálatkész, barátságos, és még a boraim is jók lesznek.” Ungváry pedig így ír: „A vágyamat legjobban azzal írhatom körül, hogy szeretnék egy magas oszlop tetején állni, karba font kézzel, miközben a tömeg tátott szájjal, elhúlva bámul fel rám. Soha már.” Ezzel szemben te ritka szerencsének tartod, hogy jó ideig nem publikálhattál folyóiratokban, majd az első köteteid megjelenését követő időszakot a csendes válság éveinek nevezed. Mi az, ami ilyen sokkolóan hatott rád az irodalomba való belépéskor?*

– Nyilván az, hogy nehéz volt publikációhoz jutni abban az időben, pláne komoly, nagy, szélesebb nyilvánosság elé kijutni. Egy idő után a pesti bölcsészkaron ott volt a Jelenlét című folyóirat, meg aztán 1984-ben megalakult az Örley-kör. A nyilvánosságnak ilyen kisebb köröi működtek akkor már, de egy igazi könyv szerzőjének lenni nagyon komoly dolog volt. Ma már teljesen elképzelhetetlen, hogy ez milyen nehezen és milyen lassan ment. Aki ezen túljutott, úgy érezhette, más emberré vált. Egészen más létállapotot jelentett. Hol azt éreztem, hogy nagy nyomás alól szabadultam ki és légritka térbe kerülök, hol azt, hogy éppenséggel nagyon nagy nyomás nehezedik rám. És ezt nem is az első kötet megjelenése után éreztem, mert a *Nagy-budapesti Rém-üldözés* novelláival egyidőben írtam a *Menedék* című kisregényt, és az nagyon hamar, alig egy évvel utána megjelenhetett a Magvető Kiadónál. És igazából a *Menedék* után éreztem úgy, hogy most bekerültem valamibe, valami áramlásba, ami visz magával, és nem biztos, hogy arra visz, amerre én szeretnék menni. Azt vettem észre, hogy mindennap csinállok valamit, amit nem szeretnék csinálni tulajdonképpen, és hogy ezáltal is a beleegyezésemet adom olyan dolgokhoz, amiket egyébként tűrhetetlennek tartok. Nem vagyok radikális alkat, és nyilván belém nevelődött, hogy nem tudok csípőből megfelelően reagálni, legalábbis akkor nem tudtam, valószínűleg most sem. Nagyon sok időbe telt, amíg kitaláltam, hogy ebből hogyan dolgozhatom ki magamat, és hogyan teremthetem meg magam számára azt az autonómiát, ami akkor nem volt. Szóval ez az egy, illetve két kötet egyfelől nagy szabadulást is jelentett, ugyanakkor el kellett kezdeni szerepelni. És ez a szereplés abban a meglehetősen hazug, de már nem teljesen elnyomott közéletben, nem volt igazán jó dolog. Szerintem az járt jól, aki egyáltalán nem szerepelt. S azt nem tudtam igazán megúszni. Néha sikerült, néha meg nem.

Ezt én akkor úgy éltem meg mint súlyos dekoncentrációs állapotot meg a tartalékok felélését, sőt eltékozlását. Ráadásul könyvkiadóban dolgoztam. Szerencsére nem kortárs magyar irodalommal foglalkozott ez a kiadó, a Helikon, hanem kultúrtörténettel meg művelődéstörténettel. De akkor is, ahogyan reklámszövegektől kezdve egy csomó mindent meg kellett írni, rádióban, televízióban beszélni kellett olyan dolgokról, amik vállalhatók voltak éppenséggel, csak nem fontosak, azt vettem észre, hogy teljesen szétszóródnak az erőim. Beletelt egy pár évbe, mondjuk olyan négy-öt évbe, amíg ez kezdett valamivel jobbra fordulni, és akkor rájöttem, illetve eldőlt, hogy talán mégsem fogok teljesen belesüllyedni abba a jelentéktelenségbe, amibe egyébként mindenkit kisebb-nagyobb erők húzgáltak lefelé. Csak volt, aki elég erős volt ahhoz, hogy ennek ellenálljon, vagy erélyesen és érdesen, vagy más módon, volt, aki pedig lesüllyedt és ott maradt. És ez volt a többség.

– *Maradva még az írói ambícióknál: a Nagy-budapesti Rém-üldözés legkorábbi novellája 1979-es, de az ÉS-beli esszéid szerint az írásra irányuló ambícióid régebbiek. Mikoraiak?*

– Hát ez attól függ. Vannak olyan emberek, és én is ezek közé tartozom, akik amióta az eszüket tudják, írni próbáltak. Már akkor is írni próbáltak, amikor még a betűket sem ismerték igazán. Az ilyen próbálkozásokból többnyire nem jön létre értékelhető teljesítmény, de ahogy az ember felnőtté válik és próbálgatja az eszközeit, akkor itt megint csak eldől valami. Számomra akkor dőlt el, hogy az írás nemcsak hajlam vagy készség, hanem életre szóló feladat is, amikor megismerkedtem későbbi barátaimmal, akik az egyetemi évek alatt számomra fontosak voltak. Úgy alakult az életem, hogy minden nagyobb szakaszát más-más barátságok jellemezték. Azok a barátaim, akikkel tizennyolc és huszonöt éves korom között együtt gondolkodtam, azoktól később eltávolodtam, mert mással foglalkoztak. Ezek többnyire nem irodalmárok voltak, vagy ha érdekelte is őket az irodalom, nem volt közvetlen közük hozzám. Politikusok lettek utóbb, meg társadalomtudósok meg jogászok meg ilyesfélék. Lehetne róluk hosszan mesélni, mert nagyon érdekes emberek, de ez most messzire vinne. Mindenesetre úgy alakult, hogy engem előfelvételis egyetemistaként elvittek Hódmezővásárhelyre katonának. Régi barátaim többségét ott ismertem meg. Az ott egy olyan közeg volt, ahol számomra eldől, hogy amit leírok, az megszólal-e mások számára. Később már nem volt annyira fontos a közvetlen visszaigazolás, de ott és akkor, abban a bizalmas, ugyanakkor fojtogató és fenyegető, szűkös térben igen. Ott a seregben írtam egy regényt. Ezt tekintem első munkámnak, noha tisztában vagyok vele, hogy mint regény nem ér semmit. Soha nem is próbáltam megjelentetni.

– *Ekkortájt a barátaid olvasták az írásaidat?*

– Én olvastam fel nekik, mert zacskókra, vécepapírokra meg mindenfélékre írt kézirat volt. És nem lehetett elolvasni, csak fel. Aztán később az egyetemen odaadogattam nekik. Akkor voltak már más módon barátaim is. Így azok, akik ott voltak a Jelenlétben vagy a Jelenlét körül, és akikkel többé-kevésbé egyidőben indultam. Említendő Kukorelly Endre, Garaczi László, továbbá Petőcz András, az ő véleményük is fontos volt. Aztán voltak irodalomhoz értő és szerkesztői ambícióval rendelkező személyek, akik akkor még nem szerkeszthettek vagy csak nagyon korlátozottan szerkeszthettek. Említeném Margócsy Istvánt, aki hol a Mozgó Világ szerkesztője volt, hol nem, aztán végül egyáltalán nem, vagy Balassa Pétert. Akkoriban nekik mutattam meg az írásaimat. És nekik sokat köszönhetek, mert szigorúak voltak, de ugyanakkor drukkoltak. Tehát segítettek. Utóbb aztán azt is megtanultam, hogy azért a lényeges segítséget az ember csak saját magától kaphatja meg. Vagy a véletlennek köszönheti. Vagy teljesen kívülállóknak. Nagyon gyakran előfordult, hogy odaadtam valakinek egy kéziratot, mert megbíztam benne, vagy úgy alakult, hogy felkeltette a kíváncsiságomat, hogy mit gondol, és nem volt irodalmár, és nagyon jól mondott, amivel tovább is lendített. Talán ő sem tudta. Vagy az is előfordult, de ez már jóval később, hogy odaadtam *A nagy-ratörő* egy részletét egy történésznek, aki nagyon dicsérte. És abból a dicséretből rájöttem, hogy ez nagyon rossz, és ki kell dobni. Olyan megfontolásból dicsérte, hogy tudtam, ha valamit valaki ezért és így és ilyen okokból dicsér, akkor ki velem. Már mint a dicséret tárgyával.

– *A Nagy-budapesti Rém-üldözés újra megjelent 1995-ben, apró változtatásokkal, a cím is variálódott kissé: A Nagy-budapesti rémüldözés és más történetekre, illetőleg hozzácsatoltad a '90-es évek elején íródott mintegy 10-15 novelládat. Miért érezted szükségét annak, hogy úgy add ki az időközben született novellákat, hogy hozzáfűzd a legelső könyvhöz?*

– Elég hamar rájöttem, hogy nem vagyok novellista. Noha első könyvem, egy novelláskötet, a maga nemében jobb volt, mint a rákövetkező regény, a *Menedék*. Mind a mai napig szeretek novellát írni. Igazi öröm lemondani a nagyívű, bonyolult kompozícióról. Két nagyobb regényem, az *Átkelés*... és a *Wunschwitz* között eltelt néhány év, és ez egyúttal hiátusnak is bizonyult. Akkor Csordás Gábor, a Jelenkor Kiadó igazgatója ajánlotta, hogy kiadna egy novelláskötetet az új novellákból. Igen ám, de nem akartam, hogy

nekem több novelláskötetem legyen, azt akartam, hogy életem folyamán egy novelláskötetem legyen, de az nagyon. Nyilván olyasmik lebegtek előttem, mint Füst Milán *Örök tüzek* című kötete. Fogtam a régi kötetet, amiben tíz novella volt. Már akkor is gyengének ítéltém egy részét, de nem akartam átírni. Én azt gondolom, hogy nem kell átírni a szövegeket. Vagy el kell dobni őket, vagy meg kell tartani. Vagy ha valaki átír valamit, akkor annak nagyon radikálisnak és nagyon indokoltnak kell lennie. Tehát semmit nem írtam át, hanem kiraktam egy novellát ebből a tízből. Talán jobb lett volna nem egyet kirakni, hanem ötöt, hatot. Na mindegy, kiraktam egyet, akkor maradt a tízből kilenc, és tizenhat másikat hozzáraktam és akkor lett huszonöt írás így; a későbbiekkel együtt. Feltehetőleg nem kellett volna tizenhatot hozzárakni, hanem kettő-három is elég lett volna, most ezt így látom, de hát akkor megjelent ez a könyv, és semmi baj nem lett vele. Úgy különösebben nagy bajok nem lettek. Mondjuk az, hogy elkezdtem kritikákat írni az ÉS-be, abban ez a könyv közrejátzott, de ez egy bonyolult történet.

– *Nem akarod elmondani?*

– Az ÉS-ben valaki nagyon lekúrta ezt a könyvet. A pontosság kedvéért kivételesen hadd legyen durva. Azt kell mondanom, hogy egy vérgéciző szemétség volt. Rögtön hozzáteszem, hogy egészében véve nem lehet panaszom a kritikusokra, illetve munkáim kritikai fogadtatására. Majdnem minden könyvemről megjelent néhány mélyreható, elemző szándékú ismertetés és nyilván jóval nagyobb számú ismertetés, olvasói élménybeszámoló. Vannak harapósabb írások is, éles elutasítások, pamfletszerű vesézésék. Mindezekkel semmi bajom, feltéve, hogy a bíráló hajlandó érdemben foglalkozni a munkával, ha érdeklődést tanúsít az iránt, amit esetleg elutasít. A szóban forgó eset nem ilyen volt. A fiatalember kikérte magának, hogy az én könyvemre kell vesztegetnie drága idejét. És hogy nem tudja, mi köze neki az ilyen szövegekhez. Meg egy amerikai szerzővel példálózott hosszasan, aki sok hasonló zagyvaságot írt, és még többet írt volna, ha nem lett volna idejekorán öngyilkos. Egyszóval, amennyire képességeitől telt, nyegle volt és pimasz, és valósággal odatartotta a seggét egy nevelői célzatú rúgás elé. Azzal fejezte be, hogy most már romlik a szeme, és nem fogja ilyen könyvekkel elszarni az idejét, inkább elmegy, és elnyal egy fagyit. És akkor beírtam az Élet és Irodalomba, hogy szeretném a fiatal kritikust szaván fogni, és mostantól nyaljon fagyit. Hát ennek lett a következménye, hogy elkezdtem kritikákat írni. A kritika rovat akkori szerkesztője válaszelevelében azt ajánlotta nekem, hogy küldjek novellákat az ÉS-be, és akkor az olvasó majd eldönti, hogy a kritikusomnak van igaza, vagy nekem.

Én meg azt gondoltam, ha már igazságról van szó, hogy a kritikai rovatnak nem novellákra van szüksége. Viszont esetleg meg tudnám mutatni, miképp képzelem én a kritikát. És akkor elkezdtem kritikákat írni az ÉS-be.

– *Visszatérve az újrakiadáshoz, azt szeretném megkérdezni, hogy ha a Jelenkor Kiadó azzal a javaslattal állna elő, hogy újra megjelentetné az Átkelés az üvegen című regényedet, akkor ezt hogyan fogadnád? Milyen viszonyban vagy most ezzel a könyvvel?*

– Hát ez két nagyon különböző kérdés.

– *Mégis mit mondanál?*

– Nem tudom, hogy az *Átkelés*... újrakiadása üzletileg szerencsés volna-e. Ezt a kiadónak kell tudnia. Azt viszont tudom, hogy van egy készülő munkám, és hogy vannak további terveim. Ha a dolog gyakorlati részét vesszük, hajlamos vagyok rá, hogy előre tekintsek. Szívesebben hasznosítom az *Átkelés*... tanulságait, mint magát a könyvet. Azt hiszem el kellene telnie egy kis időnek, talán 15-20 évnek ahhoz, hogy kiderüljön, vajon maradt-e az *Átkelés*... állítólagos értékeiből valami vagy nem.

Nekem most ambivalens a viszonyom hozzá, nem nagyon tudom kézbe venni. Azóta, hogy megírtam, nem kevesebbet tudok a regény műfajáról, hanem valamivel többet. Nem utolsósorban azért tudok többet, mert megírtam az *Átkelés az üvegen*, és annak messzemenő tanulságai voltak, és nem tudom ezeknek a tanulságoknak a visszavetítése

nélkül elgondolni sem akkori önmagamot, sem magát a könyvet. Összesen nyolc évig dolgoztam rajta, kisebb-nagyobb megszakításokkal. Sokszor éreztem úgy, hogy a kézirat reménytelenül elburiánczik. Vagy hogy jól van, csak a torka véres. Végül kidobtam a teljes első változatot. Ezt említettem is a pályakezdős cikkben.

– *Konkréten nem jelölted meg, hogy erről a kötetről van szó, de sejthető...*

– Az *Átkelés...*-ről volt szó. Szerintem ez nemcsak helyes döntés volt, hanem életmentő döntés is. Elveszett egy kézirat, amin elég sokáig dolgoztam, de cserébe én magam erőre kaptam, és akkor megírtam egy második változatot, amin szintén sokat alakítottam még, de azért alapjában véve az jelent meg 1992-ben. Már akkor gondoltam rá, hogy tulajdonképpen nem kéne itt, ezen a ponton megállni, hanem azt is el kéne dobni, és meg kéne írni egy harmadik változatot is. Csak ahhoz nem volt már bátorságom. Meg egyszerűen úgy kalkuláltam, hogy az túl sok időt venne igénybe. Már így is nyolc év eltelt, mire befejeztem ezt a második változatot, és még négy-öt évet nem szerettem volna a nyakamba venni. Nem is biztos, hogy jó lett volna. De egy bizonyos idő elteltével, meg némi érzelmi távolsággal is, lehet, hogy megint neki kéne rugaszkodni. Az igazat megvallva, nagyon nem szeretném. De lehet hogy az volna a megoldás, hogy át kéne alakítani teljesen. Csak ez megint olyan dolog, hogy miért ne lehetne ezt a könyvet a maga szörnyetegségében békén hagyni. Ez egy eléggé szörnyeteg könyv, akik ezt állították, különböző kritikusok, azoknak igazuk volt. Nem biztos hogy kizárólag az a kérdés vele kapcsolatban, hogy meg lehet-e érteni, meg el lehet-e olvasni, vagy sem. Ha szörnyeteg könyv, akkor nemcsak és nem elsősorban azért az, de szerintem hagyni kell, hogy hadd pihenjen a tó fenekén iszaptól elborítva, és béke rá.

– *A Jacob Wunschwitz igaz története című regényed, illetve tulajdonképpen A nagyratörő is egy bizonyos cezúrát jelent a pályádon, amit a rekonstrukció fogalmával lehetne leírni. Ehhez egy idézetet hoznék tőled a már említett Alföld-béli szövegből, amelyben a Báthory Zsigmond-trilógia kapcsán a következőket írtad: „a hagyományhoz való viszonyom is átértékelődött: beláttam, hogy abban az esztétikai romhalmazban, amelyben születtem és felnőttem, a hagyomány továbbbi destrukciójánál izgalmasabb és termékenyebb kihívás a destruált hagyomány rekonstrukciója.” Úgy tűnik, a teremtett világ, a fiktív tájak rekonstrukciója helyébe új írói program lépett, s ez látszik megvalósulni A nagyratörővel, a Wunschwitzcal és az újabb kötetteddel is. A Wunschwitz egyértelmű siker volt, széles körben recenzálták, s ami érdekes még, az Átkeléshez visszakapcsolódva egy kicsit, hogy nagyon sok kritikában, elemzésben merült fel az igény, a törekvés a korábbi Márton-opuszok, az Átkelés... t és a többi újraolvasására. E tekintetben nagyon beszédes Bednancs Gábor tanulmányának – mely a Nagy-budapesti Rém-üldözésről, a Menedékről és a Tudatalatti megállóról szól – a címe: Márton László prózája az Átkelés az üvegén „után”. Igazolva látod azt a kijelentésedet, hogy a recepció teszi az író?*

– Hogy ezt én mondtam? Ezt mikor mondtam?

– *Egyik tatai JAK-táborban mondtad, a Mészáros Sándorral folytatott beszélgetésedben, 1993-ban. Olvasható a Magyar Napló 1994-es évfolyamában...*

– Most próbálok visszaemlékezni rá, hogy miért mondtam ezt. Biztos megvolt az oka. Meg hát, amikor más írókról gondolkodom, akkor tényleg valami ilyesmit gondolok, de magamról ezt még nem gondoltam. Majd megpróbálok.

– *Olvasod a rólad szóló kritikákat?*

– Persze, hát nem lehet nem olvasni. Hébe-hóba találkozom olyan szerzőkkel, akik azt állítják, hogy nem olvassák a róluk szóló kritikákat. Nem vagyok biztos, hogy mindig igazat mondanak, de ha igazat mondanak, akkor egyszerűen hülyék. Vagy olyan üdvözlőt lények, akik már csak angyalokkal társalognak.

– *Volt-e még olyan elementáris élményed kritikaolvasás kapcsán, mint az említett ES-beli?*

– Nem mondanám elementáris élménynek. Inkább csak provokáció volt. Van a kritika, amibe az élesen elutasító, barátságtalan kritika is beleértődik, és van a provokáció. Ez többnyire rágalom vagy feljelentés, olykor egyszerűen csak nyegleség. Semmi köze a kri-

tika szellemi instanciáihoz. Aki ilyet csinál, azt meg kell fenyíteni, el kell venni a kedvét a további garázdálkodástól. De nem szeretném a dolog jelentőségét eltúlozni. Tizenhét év alatt, amióta első könyvem megjelent, összesen három vagy négy ilyen esetem volt, boruljon rájuk feledés.

Viszont, ha már elementáris élményről beszélsz kritikaírással kapcsolatban: ilyesmi akkor következik be, ha egy kritika jóvoltából tudatossá válik bennem valami fontos dolog, amire ösztönösen addig is törekedtem, vagy épp ellenkezőleg, amit próbáltam elkerülni. Ezek a megvilágító erejű értelmezések. Mindjárt az első könyvemről, a *Rém-üldözés*ről megjelent egy ilyen írás, Radnóti Sándor tanulmánya, néhány alapvető dolgot egyszerűen és mindenkorra tisztázott. Azóta több ilyen, elementárisnak mondható élmény ért; nem sok, de azért az említett három-négy otrombaságnál több.

A legtöbb komolyan vehető kritika mindenekeelőtt elgondolkodtatott. Nemcsak egyes állításaival, hanem azzal is, főleg azzal, hogy a kritikus nézőpontjából mi vehető észre és mi nem. Gyakori a koncepció hiánya, amit az intuíció csak részben ellensúlyozhat, különben koncepciótlan embereknél az intuíció sem szokott valami nagyon erős lenni, de gyakoriak a koncepcióból fakadó egyoldalúságok is. Egy kicsinyes, pedáns embernek a koncepciója is szűkre szabott.

Szerintem nem az a baj, ha valaki csak egy bizonyos szempontból vizsgál egy adott művet, az tökéletesen rendben van. Az viszont baj, ha közben úgy tesz, mintha a mű teljességéről beszélne, mintha elemezné a művet. Pedig csak a szempontját zongorázza végig. Ezt nevezhetném a műérzék hiányának is. Viszont hangsúlyozom, hogy erre íróként nem tudok mit válaszolni. Nem is akarok. Nem mondhatom azt, hogy „gondolta a fene”, mert ebben az esetben a fene is én vagyok. Nem volna jó, ha odaállnék egy befejezett, közreadott munkám és az olvasó, illetve a négyzetre emelt olvasó, az értelmező közé. Persze más dolog a szerző halála és megint más a szerző kussolása.

– *1999-ben már olvasható volt a Kényszerű szabadulásból néhány fejezet a Holmiban, a Jelenkorban. Ehhez képest számomra váratlan fejlemény volt '99 végén az Árnyas fútca megjelenése. Mondanál a könyv keletkezéstörténetéről néhány szót? A Kényszerű szabadulás és a Wunschwitz között hogyan született meg az Árnyas fútca?*

– Ezt el lehet mondani úgy is mint privát történetet, meg úgy is mint írói problémát. És a dolog privát részét nem érzem teljesen kikerülhetőnek. De ha már erről beszélünk, akkor ezt is el kell mondanom.

A Károlyi Sándor-regényt már nagyon régen szerettem volna megírni. A történetre *A nagyratörő* írása közben bukkantam rá, a 90-es évek elején, és hét évvel ezelőtt kezdtem komolyabban gondolkodni rajta. Aztán elkezdtem anyagot gyűjteni. Aztán úgy hozta a sors, hogy kaptam egy egyéves ösztöndíjat Berlinbe, és akkor elhatároztam, hogy Berlinben el fogom kezdeni a Károlyi Sándort megírni, már rengeteg sok anyagot összegyűjtöttem. Elég pontosan tudtam is, hogyan akarom elkezdni. Akkor váratlanul közbejött valami. Találkoztam egy idős asszonnal, aki fényképeket mutatott, és elkezdte mondani az életét. Majd találkoztam egy másik idős asszonnal is, az előbbinek az ismerősével, aki szintén odaült a fényképek mellé, és ő is elkezdte mondani az életét, meg a fényképeken látható embereknek az életét. Mind a két asszony a húszas években született, egyik a húszas évek elején, és apámmal volt egyidős, a másik a húszas évek végén, és anyámmal volt egyidős, aki nagyon régen meghalt. Azt akarták, hogy ezekhez a képekhez írjak szöveget. Merthogy ez egy nagy album lett volna, ha megjelent volna. Mondtam, hogy képaláírásokat írni nem tudok. Akkor írjak esszét. Esszét írni sem volt kedvem olyan képekhez, amikhez különösebb közöm nem volt. Egyvalamit tudok írni, történetet. Valami elbeszélésfélét. És ennek ők nagyon megörültek. Jó, akkor legyen elbeszélés, nagyon jó lesz, ott lesznek a fényképek. Közben megtudtam, hogy apám megbetegedett, és rövid időn belül meg fog halni. Nem voltam különösebben jó viszonyban vele, nem mondhatom, hogy nem szerettem, de soha életemben

nem kerültem hozzá közel, és életét, tetteit, mulasztásait keserű kritikával néztem, amennyit láthattam belőle. Világossá vált számomra, hogy ezt a történetet, amihez nekem közvetlenül semmi személyes közöm nincs, de a tétje valami mélységesen személyes dolog volt, úgy kell megírnom, hogy be tudjam úgy fejezni, mielőtt az apám meghal. És meg is csináltam. Kimentem Berlinbe, meg hazajártam állandóan, s közben ezt a történetet írtam. Nagyon rövid idő alatt, hat hét alatt befejeztem. Egy szöveget, ami jelenleg nem létezik, mert később átdolgoztam, és ez az átdolgozott változat jelent meg *Árnyas fűtca* címen. Ez a keletkezéstörténetnek az eleje.

A folytatása az, hogy a két idős hölgy megneveztezt rám. Először megszerettek, hiszen jókat beszélgettünk, gyermek- és fiatalokuk legszebb éveit idéződték fel. Hogy kicsit konkrétabbak legyünk, két zsidó nő volt, akik egy észak-magyarországi kisvárosban vagy nagyon nagy községben töltötték gyermek- és fiatalokukat, ahonnan aztán családjukat, hozzátartozóikat, barátait elhurcolták. Egyikük Auschwitzba került és ott élte túl, a másik a budapesti gettóban, egyikük egy végtelenül megkeseredett nő lett, a másik meg nagyon életvidám nő maradt, és sorolhatnám még a különbségeket meg a párhuzamokat kettejük között. Elmondtam nekik, hogy én a holocaustot nem fogom megírni, én azt írom meg, ami előtte történt. Lesz az eseménytörténetben egy határvonal, addig megyünk el, és maga a deportálás meg a koncentrációs tábor csak az árnyékát fogja erre a történetre rávetíteni, de én tulajdonképpen egy alapvetően derűs és vidám történetet szeretnék írni, ami azáltal válik rémületessé, hogy tudni lehet, miféle pusztulásba torkollik. Ezt ők helyeselték, nagyon jó hangulatú beszélgetéseink voltak. Kicsit föl is izgatta őket, hogy most regényhősnők lesznek, nagyon örültek neki. Aztán meglátták a kéziratot, és akkor kitört a botrány. Mert az egyik nő, az életvidám, attól félt, hogy a kisvárosnak a polgárai őt mostantól fogva gyűlölni fogják, merthogy szerinte túl sötét színekkel festettem a várost, meg hogy ő az utóbbi időkben kezdett hazajárni, meg jó kapcsolatai voltak az önkormányzattal, meg az idősebb polgártársai őt nagyon szerették. És ő ettől félt alapvetően, hogy ezt elveszítheti. A másik nő, a megkeseredett, az pedig úgy látta, hogy itt az áldozatok kigúnyolása folyik, és ilyen hangon nem lehet beszélni. És elkezdtek volna cenzúrázni a szöveget. Akkor én mondtam, hogy ez így nem megy, álljunk meg, szó sem lehet róla, hogy bármit is megváltoztassak, mert ha egy dolgot megváltoztatok, akkor már kettőt kell, és akkor ennek soha nem lesz vége. Márpedig vége van, a munkát befejeztük.

Nekik viszont az a szöveg, amit írtam, nem kellett. Ezért úgy döntöttem, hogy ami nem az enyém, azt visszaadom. Ezek voltak a fényképek. Viszont ami az enyém, amit én írtam, azt visszaveszem. Néhány hónapig vártam, majd megtudtam, hogy a fényképek megjelennek egy interjú kíséretében. Újraolvastam saját írásomat, és akkor úgy gondoltam, hogy most már engem nem köt semmi, fényképek már nincsenek, noha a szöveg arról szól, hogy fényképek vannak, magyarán szintisza fikció lett az eredetileg dokumentaristának indult műből. Eltűntek a fényképek, és kicsit átalakítottam a szöveget, az összes nevet megváltoztattam, a cselekményt is átalakítottam, egypár szereplőt meghalasztottam, aki eredetileg életben maradt volna. Igyekeztem kihasználni a feltételes mód és a függő beszéd lehetőségeit, és egyáltalán, az elbeszélői önkénynek valamivel nagyobb teret engedtem, mint eredetileg. Ezáltal az *Árnyas fűtca* az a jellegzetessége, hogy a keretfeltételei nagyon szilárdak maradtak, mert abban a tudatban írtam, vagy abban a hiszemben, hogy az úgynevezett valóságról szól, dokumentatív szándékkal, viszont ezek között a meglehetősen szilárd és szűkre szabott keretfeltételek között az elbeszélői önkény elszabadult, és véghezvitte a maga munkáját.

Ha tudtam volna, hogy ez fikció és ki kellett volna találni, akkor eleve nem lett volna nekem annyira fontos. Mert kitalálni a Károlyi Sándor-regényt akartam. Ha viszont megmaradt volna ez a félig dokumentarista jellege a fényképekkel, akkor nagyon erős lett volna az illusztratív jelleg, és tényleg akkor felmerült volna egy sor irodalmon kívüli

probléma, amelyek miatt a könyv, eredetileg elgondolt formájában, kiesett volna az én tulajdonképpeni munkáim sorából. Így viszont bekerült a középpontjába. Tehát így lehet a történet privát részét elmondani.

A nem privát részt nagyon röviden összefoglalhatom. Mielőtt ebbe a viszonylag nagy munkába belekezdtem volna, ami a Károlyi Sándor-regény, gondoltam, hogy egy rövidebb fesztávú történetben kipróbálnék valami hozzá hasonló dolgot, hogy hogyan lehet helyzeteket modellezni. És akkor pár hét alatt meg is írtam ezt. Soha életemben ilyen gyorsan nem írtam meg egy egységes ívű könyvet, és ez engem megerősített, meg egy csomó minden tanulság volt számomra, és utána – közben apám meghalt – elkezdtem írni a Károlyi Sándor-regény első fejezeteit. Nagyjából azt a részt, ami most megjelent *Kényszerű szabadulás* címmel, körülbelül ez alatt az egy év alatt Berlinben meg is írtam. Sőt egy kicsit többet is, mert a második kötetnek az eleje még 1999 végén megjelent az Alföldben, *Hány vödör bor fér egy gönci hordóba* címmel, és még azt is ott írtam.

– *A Károlyi Sándor-regény, a Testvériség tervezett trilógiájának első része Kényszerű szabadulás címmel jelent meg az idei könyvhéten. Meglehetősen szokatlan gesztus ez a kortárs irodalomban: beharangoznak egy trilógiát, s ez nem egy családregegy, amelyben a trilógia három része – hogy egy kézenfekvő példával éljek – három generáció története volna, hanem megjelenik egy kötet, s egy fontos dramaturgiai ponton félbeszakad. Miért döntöttek úgy, hogy így jelenteted meg a kötetet, és mikorra várhatjuk a folytatást?*

– Eredetileg azt gondoltam, hogy nekiülök és megírom, és akkor majd egyben megjelenik. Berlinből való hazatérésem után sokat dolgoztam rajta még, és elég messzire eljutottam már 2000 nyarára. Akkor váratlanul elkezdtem gondolkozni azon, jó lesz-e, ha én még két-három évet dolgozom ezen, mert kiderült, hogy egy csomó mindent át kell alakítani már a meglévő részekben is. Jó lesz-e, ha én még két-három évet dolgozom, és akkor megjelenik egy, mondjuk, 800 oldalas bazi nagy könyv, iszonyú bonyolult szerkezettel, ködbevesző távoli cselekménnyel, amihez művelődéstörténeti háttér is kell, meg mindenféle, szóval nem fog-e megisméltódni az *Átkelés az üvegen* kudarca. Aztán más kollégáimnak és pályatársaimnak intő példája is lebegett szemem előtt. Aligha kell felsorolnom azokat a nagy, terjedelmes műveket, amik az elmúlt két-három évben megjelentek, és amik bizony nem fogytak annyira, amint azt belső értékeik kétségkívül megkívánták volna. Méghozzá egész egyszerűen terjedelmi okokból. Rájöttem, hogy nem elég írni, el is kell vágni valahogy. És nem lehet akárhogy elvágni. Kettőbe nem lehetett, négybe megint csak nem lehetett, kizárásos alapon háromba kellett vágni. Ez ilyen egyszerű, és rájöttem, hogy ez így működik, hogy tudniillik a szerkezetből adódóan lesz három kötet. Az első kötet arról szól, hogy Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja Bécsben találkozik halottnak hitt fivérével, a második kötetben hazaviszi, a harmadik kötetben meg perbe fogja. És kész, csókolom. Természetesen ennél egy kicsit bonyolultabb a mű problematikája, én most csak a cselekmény külső szféráját próbáltam így vázlatosan összefoglalni. De mindenesetre tudom, hogyan épül fel a második kötet, meg a harmadik. És még egy fontos szempont van, azon kívül, hogy elég alantas módon arra is rájátszottam, hogy az első kötet várakozásokat keltsen, amiket majd vagy beteljesít a második, harmadik, vagy nem, meg hogy egy ekkora könyvet könnyebb elolvasni, mint egy nagyobbbat. Ezek külsődleges és, mondom, alantas szempontok, de volt számomra egy megint csak külsődleges és nem ennyire alantas szempont, tudniillik az, hogy ha az első kötet 180 oldal, akkor, mondjuk, nem lehet a második háromszáz, a harmadik meg hatszáz, és nem lehet öt év múlva megjelentetni a másodikikat és húsz év múlva a harmadikat, hanem jövőre kell jönni a másodikoknak és két év múlva a harmadiknak. Tehát időbeli és terjedelmi korlátokat szabtam ezáltal magamnak, és ez egy fegyvelmező faktor. Csak ennyi. Egyébként még a XIX. században gyakori dolog volt, hogy írók nagyobb terjedelmű munkáikat több kötetben publikálták, és az elég jól ment, ez nem ártott, inkább használt a könyveknek.

– Tekintható ez a Károlyi Sándor-regény „áthajlásnak a XIX. század fölött” – hogy a kitaposott zsákutca című tanulmányodból idézzek –, a hiányzó láncszem megalkotására tett kísérletnek?

– Ezt a tanulmányt 1997-ben írtam, amikor már tudatosan készültem ennek a regénynek a megírására, és bizonyos mértékig igazolni is akartam előre az elbeszélői hagyománnyal való szembenézést. Azt gondoltam, vagy azt gondolta a majdani regénynek a majdani szerzője, hogy a magyar művelődés és történelem hagyományában vannak törésvonalak, és hogy ezek a törésvonalak időben nem esnek egybe. Tehát a magyar történelemben is vannak törések, a nyelvben is vannak, meg a kultúra és azon belül az irodalom fejlődésében is vannak, és volt egy olyan elgondolás, hogy a magyar romantika vagy historizáló romantika közbeékelődik a XX. század meg az azt megelőző kora újkori századok közé. Most a magyar középkorról egyáltalán ne essék szó, különféle okokból. Tehát van egyfelől a XVI., XVII. és XVIII. század, másfelől a XIX., és ha a mi korunk meg a mi közelmúltunk visszatekint hagyományaira, akkor vagy belemegy a romantikába, és azon keresztül nincs átjárása távolabbi múltak felé, vagy azon át kell lépnie. Ezt egy kicsit leegyszerűsítve mondom, de nagyjából erről van szó.

Van a *Kényszerű szabadulás* első kötetében, meg a későbbi kötetekben is, egy nem létező, XIX. századi elbeszélő. Aki, minthogy nem létezett, nem is írta meg azt a regényt, ami a XIX. században Károlyi Sándor története lehetett volna. Annyiban nem teljesen spekuláció ez a dolog, hogy például Mikszáth Kálmán meg akarta írni Károlyi Sándornak és állítólagos testvérének, Istvánnak a históriáját. Afféle kópé- vagy csaló-regényt akart volna írni belőle, legalábbis egy lábjegyzet *A fekete város* második kötetében erre utal, meg Takáts Sándor visszaemlékezései is ezt igazolják. Takáts Sándorral, a történésszel Mikszáth hosszan konzultált a családról és a korszakról, de hát meghalt, ugyanúgy, ahogyan Görgey alispán, ő is befejezte földi pályafutását, és a *Báró Károlyi Pista* című alkotásból semmi nem jött létre. Hát ennyiben a nem létező XIX. századi elbeszélő nem teljesen kisujjból szopott dolog, és annyiban mégiscsak létrejön ez a soha meg nem írt regény, hogy az én könyvemben folyton spekuláció folyik arról, hogy milyen lett volna ez, vagy hogy oldott volna meg ilyen-olyan írói problémákat ez a nem létező elbeszélő. Ez tekinthető számvetésnek a XIX. század elbeszélői örökségének egyik elmaradt részével. A Kemény Zsigmond-féle regénytechnika és elbeszélői elgondolás elmaradt örökségével.

Másfelől azonban van egy Kártigám nevű szereplője is a történetnek, és mint tudjuk, ez a Kártigám az első magyar regény címszereplője. Az első magyar regény 1772-ben jelent meg, Mészáros Ignác a szerzője, vagyis ez nézőpont kérdése. Ha jobb szemmel olvassuk a *Kártigámot*, akkor ez az első magyar regény, először próbál meg a magyar epika lépést tartani az akkori világirodalommal. Ha viszont bal szemmel olvassuk, akkor azt látjuk, hogy ez egy harmadrangú, eléggé rossz német barokk regénynek a rossz és pontatlan magyar fordítása. És akkor ez egy egészen más mű, ugyanaz a szöveg, de egészen más lesz a háttér. Ha hozzávesszük, hogy 1726-ban jelent meg a német eredeti – a *Buda visszavívásakor keresztények fogságába esett Kártigám nevű török fogolykisasszony története* –, akkor az derül ki, hogy a magyar regény kezdete, vagyis, a magyar felvilágosodás, az egyik kultúrtörténeti törésvonal, visszaül cselekményszinten a magyar történelem másik fontos törésvonalára, a török idők végére. Tudniillik Kártigám tényleg Buda visszavívásakor esik fogságba, és az a Menander, aki a szerző és aki 1726-ban jelentette meg ezt a történetet, még nagyon közel volt időben ehhez az eseményhez. Csak éppen német szemmel nézte. És ezt a nézőpontot helyezte át Mészáros Ignác a fordítás aktusával. Én viszont a *Testvériségben* az eredeti nézőpontot keresem vissza. Ennyiben át is lép a romantikán a regény, és meg is próbál számot vetni vele. Hozzá kell tennem, hogy ha valaki egyszerűen csak olvassa ezt a könyvet, akkor nem fog rájönni, hogy ez van benne, első látásra nem ez a fontos, mert csataleírások vannak benne, meg történnek benne mindenféle dolgok.

– Az áhítatos embergép című kötetedben részben irodalomtörténeti tanulmányok, a műfordítói tevékenységed kapcsán keletkezett írások olvashatók, illetve a kortárs szerzőkről írott kritikákat gyűjtötted egybe. Kritikusként is hangsúlyozottan írói problémákat kutatsz a szerzőknél. Gyakorol-e valamilyen hatást az írói működésedre ez a fajta kritikairás, ez a fajta szemlélet?

– Közvetlenül semmiképpen sem. Azért írok kritikákat, hogy írói problémákat kutassak fel, még hozzá értelemszerűen olyanokat, amelyeknek nincs közvetlen közük a regényeimhez. Számomra így válik érzékelhetővé az a közeg, amiben benne élek, és amiben mindannyian benne élünk. Azt gondolom, hogy a magyar irodalmi közéletnek a sok-sok hátránya mellett van egy jó tulajdonsága is, mondjuk, összehasonlítva a német vagy az osztrák irodalmi közélettel, hogy nagyon erős a párbeszéd-képessége. Én a szolidaritás kifejezést kerülném, mert szolidaritás talán nincs, vagy ha volt is valamennyire, akkor is csak a hetvenes-nyolcvanas évekig, azóta ez nagyon erősen átértelmeződött. De tény, hogy azáltal, hogy gyakorlatilag egységes magyar közélet van, ez persze megint egy leegyszerűsített megállapítás, de lényegében így van, ezáltal mindenki mindenkivel párbeszédbe kerülhet. És nem csak arról van szó, hogy erősen központosítva van az egész kulturális élet, és ezen belül törzsi viszonyok uralkodnak, nem ez a fontos, hanem az, hogy szerzői elgondolások és művek meg tudják szólítani egymást, ami egyáltalán nem magától értetődő dolog. Nekem ahhoz, hogy normálisan dolgozni tudjak, erre mindenképpen szükségem van. Németországban, amikor egy évig ott voltam, akkor azért tudtam jól dolgozni, egyrészt, mert jó dolog idegennek lenni rövid időre, meg álrúhás királyfiként járni-kelni azzal, hogy én értelek ám titeket, értem a nyelveteket, értem a problémáitokat, de nektek fogalmatok sincsen, hogy mi jár a fejekben. Ez pompás dolog, én legalábbis szeretem, de ha nem tudtam volna azt, hogy közben jelennek meg a magyar folyóiratok, meg ilyen viták, olyan viták zajlanak, meg X dolgozik ezen a könyvön, Y-nak már meg is jelent a könyve, Z összeveszett V-vel, ami teljesen különböző minőségű és jellegű dolgoknak a meglehetősen diffúz halmazára, akkor lehet, hogy elbizonytalanodtam volna, akár rövid távon is. Egyszóval nekem a magam mihezertartása végett kell kritikákat írnom. Vagy azért érzem ezt a szükségletet.

– Azt írod a Petri-kritikában, hogy „élő költőt nehéz megszámlolni, mert mindig mozog”. Nem is kérdezem, hogy kik azok a kortárs szerzők, akiknek munkái érdekesek vagy fontosak számodra, ehhez elég a májusi Jelenkor-számba belepillantani, amit te vendégszerkesztettél. Arra viszont kíváncsi volnék, hogy kik azok a holt költők, írók, akik akár személyesen vagy akár íróként valamilyen hatást gyakoroltak rád?

– Erre nagyon nehéz röviden válaszolni. Egyrészt mert élők és holtak között, ahogy múlik az idő, nem látok annyira éles határvonalat. Ha egy régebbi író fontossá válik számomra, nem tudom nem látni az arcvonásait, vagyis magát az élő embert. Szóval ez egy biológiai tény, de nem irodalmi tény, vagy nem úgy. Jó, egy életmű nem épül már tovább, másoké meg igen, de ha valaki meghal, nem lehet fölfedezni újabb meg újabb kéziratait? Szentkuthynak minden évben megjelenik egy új regénye, pedig már tizenhárom éve meghalt. Az az ő magánügye, hogy meg van halva és el van temetve, de közben gondoskodott róla, hogy a hagyatéka még húsz év múlva is szolgáljon meglepetésekkel. Van író, akinek halála után is zavartalanul gyarapodik az életműve. Másrészt egyre többen vannak olyanok, akik életükben váltak fontossá számomra, de már nem élnek. Említhetem Csorba Győzőt, Mándy Ivánt, Mészöly Miklóst és a nálam hét évvel fiatalabb Simon Balázst is. Továbbá Petri Györgyöt, akiről sajnos csak halála után derült ki, hogyan ítélte meg személyemet és írásaimat. Ez, úgy gondolom, egész ismeretségünket érvényteleníti, visszamenőleg. Lásd: Holmi, tavaly december. De főleg a régebbi írókról kérdeztél.

A probléma itt az, hogy sok mindenki fontos nekem, a világirodalomból is meg a magyar irodalomból is, és azok is sokféle szempontból fontosak. Minden korszakomban, életem minden szakaszában más volt rám nagy hatással. 20-22 éves koromban a német barokk költészet fontos volt, ma már nem annyira, vagy egy időben ambivalensen, de in-

tenzíven foglalkoztam a romantikával, most úgy nem, vagy ami akkor fontos volt, azt most banálisnak látom.

De nem akarok a kérdés alól kibújni. Hagyjuk most szerintem a világirodalmat, és koncentráljunk csak a magyar irodalomra. Az ember, ahogyan halad előre az időben, meg egyre idősebb lesz, meg ír is egy csomó mindent, meg foglalkozik is egy csomó mindenkivel, minden jelentősebb íróhoz kialakít valamilyen viszonyt. Egy idő után már az a kérdés, hogy kihez nem alakított ki viszonyt, akiről közben tudja, hogy jelentős. Például nekem Szentkuthy Miklóshoz különösebb közöm nincsen, noha tudom, hogy fontos, meg olvastam a műveit nagyjából. Vagy mondjuk Veres Péterhez sincs. De most nem erre akarok példákat mondani. Inkább azokról essék szó, akik életem egy bizonyos szakaszában így vagy úgy fontosak voltak. Két nevet mondok, bár mondhatnék háromszázat is. Az egyik Kemény Zsigmond, a másik Mészöly Miklós. De rögtön hozzáteszem, hogy az ő hatásuk sem értelmezhető a kortársak meg a később jövők, meg az előzmények hatásának mérlegelése nélkül. Sokat foglalkoztam egy ismeretlen Kemény Zsigmond-kortárssal, egy másik Zsigmonddal, Ormós Zsigmonddal, aki többek között Kemény miatt fontos volt nekem, noha tudom, hogy a regénye, *A banya sziklája*, nem jó regény. Egyáltalán, rossz könyveket is szoktam olvasni, nagy számban, tudva, hogy rosszak. A kolozsvári Láthatatlan Kollégium folyóiratában Tatár György egy interjúban, tegnap olvastam, azt mondja, hogy aki rossz könyveket olvas, rosszat meg jót együtt olvas és mindent elolvas, az hülye. Pláne, aki úgy olvas rossz könyvet, hogy tudja, hogy rossz. De például Flaubert-ről is mondták, hogy a *Bouvard és Pécuchet* anyaggyűjtése közben iszonyatos sok tudományos cikket olvasott, anélkül, hogy azok tárgya érdekelte volna. És hogy az a tevékenység, ha valaki úgy olvas el rengetegféle tudományágból nagy mennyiségű anyagot, hogy nem érti és nem is akarja megérteni, mert más szándékkal olvassa, akkor az elbutuláshoz vezet. Ezt valahol olvastam. Szerintem ez egyáltalán nem igaz, Flaubert-től eltekintve sem. Meg nem értés szándékával nem szoktam olvasni, de rossz könyveket olvasni néha nagyon tanulságos, és néha a rossz könyvek sokkal határozottabban továbbsegítenek, mint a jók, néha érdekesebbek is a rossz megoldásaikkal. Csak rossz könyvet olvasni, az megint nem szerencsés dolog, de rosszat és jót együtt, az számomra némileg függősséggé vált. Tehát „rosszkönyv-függővé” kezdek válni lassan, de nem állítanám, hogy rossz könyvek és rossz írók jelentős hatással voltak rám. Azt azért nem mondanám. Most nyilván indokolni kéne, hogy Kemény miért, meg Mészöly miért.

– *Takáts József* Az áhítatos embergépről szóló *Jelenkor*-beli írásában figyelmeztet téged egy kihívásra Mészöly Miklós kapcsán. A Családáradásról írott kritikádban azt írod, hogy a mészölyi mű tétje a magyar elbeszélő próza egységének helyreállítása volna. Takáts József szerint nem lenne érdektelen ma egy „átfogó pillantás” reményében kifejtteni, újragondolni ezt az állításodat, hogy a Mészöly-életmű milyen hatással van a jelenkori prózafolyamatokra. Annál is inkább helyénvaló ez a felvetés, hiszen az *Anno* című Mészöly-novella nemcsak Darvasi László regényében idéződik fel, hanem bizonyos értelemben a te új kötetedben is.

– Igen, az *Anno* az ugyanazt a Budát idézi meg, mint az én regényem. De szerintem ennél sokkal fontosabb a *Film* vagy a *Pontos történetek útközben*. Ezeknek tárgyilag semmi köze nincsen az én írásaimhoz, de Mészöly megfigyelési módja, az, ahogyan a megfigyelt tényekkel bánik, hogy pusztán látványokból tud jellemvonásokat teremteni, meg egyáltalán, különböző megoldásai meg technikai számomra mintát és ösztönzést jelentettek. Ennél is többet jelentettek számomra életemnek egy szakaszában az esszéi. Amik nem biztos, hogy az életműben annyira jelentősek, de miután nekem tanítóm vagy meszterem nem volt annak idején, így végül is ezekből tanultam meg, hogyan kell gondolkodni, hogyan kell szabadnak lenni, hogyan kell az írás autonómiáját annak programszerű fitogtatása nélkül egyszerűen csak megteremteni az írói folyamatok által. És szerintem ezek a lényeges dolgok, és ezek azok, amik számomra belsőleg nyomon követhetők a re-

gényben. Az, hogy felbukkan-e egy török kor utáni szétlőtt, füstölgő romhalmaz vagy sem, az teljesen másodlagos kérdés, és én erre nem is nagyon játszanék rá.

– Ha műfordításaidat sorra vennénk, akkor olyan jelentős szerzőket kellene említenünk, mint például Luther Márton, Gryphius, Novalis, Goethe, Jacob és Wilhelm Grimm, Günter Grass. 1992-ben egy személyes beszélgetésben azt mondtad, hogy: Kleist írói alkata annyira távol áll tőled, hogy elképzelhetetlennek tartod, hogy valaha is Kleistet fordíts. Nem telt bele két év, és te már buzgón dolgoztál a Kohlhaas Mihály-fordításon. Te változtál vagy Kleist?

– Szerintem biztosan Kleist.

– Gyanítom.

– Nyilván azért ódzkodtam annyira a Kleist-fordítástól, mert úgy éreztem, annak messzemenő konzekvenciái lesznek, és aztán mikor belevágtam, tényleg lettek is. A Kohlhaas Mihály-fordítás sok mindenre felbátorított a későbbiek folyamán. Nem biztos, hogy maga a Kleist-fordítás vitt tovább, inkább az, hogy erre vállalkoztam, az vitt ki egy olyan állapotból, ami kezdett nem jó lenni. Akkor már dolgoztam a Wunschwitzon, gyűjtöttem hozzá az elgondolásokat, és világos volt számomra, hogy nem lehet csak úgy elkezdni regényt írni, hanem ehhez valamiképpen alkalmassá kell tenni az életemet. Ehhez volt szükségem Heinrich von Kleistre. Világos volt, hogy ezzel a nagyszerű és szörnyű emberrel közelebbi ismeretségbe kell kerülnöm, és meg kell vele valahogy birkóznom, és ha ez megvan, ez lesz a regény megírása. Úgyhogy nem arról van szó, amit mondani szoktak, hogy a Kohlhaas hatása érződik a Wunschwitzon, hanem a Kleisttől való szabadulás hatása érződik rajta, és amilyen nagy szerencsém volt, vagy amilyen jó volt a Kleisttel találkozni, éppolyan jó volt, sőt legalább annyira jó volt megszabadulni tőle.

Ez több lépcsőben zajlott, mert a próza fordítás 1994-ben lement, akkor fordítottam a Kohlhaast meg A lelencet meg még egy jelentéktelen kis történetet, a Iocarnói koldusszonyt. Ez természetesen nem Kleist és az én privát viszonyom volt, hanem Forgách András, Földényi F. László, Kleist és az én viszonyom, ez egy négyes dolog volt, és mindenki másképp látta ezt, és másképp élte meg. Mellékszereplők is beléptek ebbe a történetbe, így említhetem, mondjuk, Bán Zoltán Andrást, de ő kívül maradt ezen az egész histórián, az ő nézőpontja a Holmiban olvasható egy kritika formájában, nagyon tanulságos kritika. Mindez lement körülbelül 1995-ig. A következő etap a Herrmann csatája című dráma lefordítása volt, de az már egyszerű fordítói feladatnak bizonyult. Közben Földényi megírta a monográfiának álcázott szótárregényét, és megcsinálta az összkiadás utolsó kötetét, a levelezést, Forgách pedig élete kockáztatásával, tudniillik kis híján szétépték a színhézik, megrendezte az általa fordított A Schroffenstein családot, majd ő is írt egy nagy, önálló munkát, egy szótárregénynek álcázott példázatos vallomást, amely a maga módján szintén a Kleisttől való szabadulásról tanúskodik. Az utolsó stádium az volt, amikor Földényi, Forgách és én különböző helyekre elmentünk, és akkor elkezdtünk Kleistről beszélni. Ez a Kleistről beszélési stádium volt, aztán lassan-lassan ez is elesz, elkopott. Azóta túl vagyunk Heinrichen.

– Szerkesztője vagy egy most induló új vállalkozásnak, egy folyóiratnak, vagy inkább almanachnak nevezhetnénk, ami terveitek szerint fél évente jelenne majd meg. Milyen lesz ez a lap?

– Alibi a címe. Ősszel fog megjelenni az első szám, ezért ha most elkezdenénk erről beszélni, olyan volna, mint egy meghirdetés vagy propagandaszöveg, amit én kerülni szeretnék, de azért annyit mondhatok, hogy Alibi lesz. Egyike vagyok a hat szerkesztőnek. A vállalkozás alapítója, egyszerűs mind a főszerkesztő Alexander Brody, aki a Bródy Sándor Alapítványt is létrehozta. Itt igazából az ő személyéről kellene beszélnem. Brody sokoldalú, nagyszabású ember, akinek komoly üzletemberi tapasztalata van, amit Amerikában szerzett, azonkívül jelentős műgyűjtő és műértő, klasszikus kínai költőket olvas eredetiben, de például ért a lovakhoz is. Néhány éve hazajött Magyarországra, ami persze azt jelenti, hogy a földgolyó különböző pontjai közt ingázik. Ez a személyisége egyik oldala. A másik a csa-

ládi örökség, mindenekelőtt a nagyapja Bródy Sándor, meg a nagybátyja Hunyady Sándor életműve, meg ez az egész világ, amiben ők benne éltek, és aminek örökösének érzi magát. Ez a tudat és az ehhez kapcsolódó ambíciók hozták létre annak idején a Bródy Sándor Alapítványt, ami hét éve működik. Most elhatározta, hogy csinál egy olyan almanachot, ami irodalmi és magas kulturális igényrel íródik, de nem tagolható bele a magas kultúrába egyértelműen, hanem abból kifelé mutat. Ezt nevezik elit folyóiratnak, de ez közben nem folyóirat, hanem inkább félév-könyv, és tematikus számai lesznek. Ülnek is itt a teremben olyanok, akik az első számban megjelennek, és nyilván még többen ülnek itt, akik majd esetleg benne lesznek más számokban, hogyha érdeklődésüket sikerül fölkelteni. Ez az ígéretes vállalkozás az én írói működésemhez a szó szorosabb értelmében nem tartozik hozzá, illetve annyiban mégis, hogy nemcsak gyűjtöm és olvasom a kéziratokat, hanem írni is szeretnék az Alibi számaiba, ott lenni a negyven-ötven többi szerző között. Aki a szerkesztői munkát végzi, vagy aki most beszélget veled, az nem az író, mert az író az, aki éppen ír, aki benne van az írás műveletében és folyamatában. Hajlok arra, hogy az írói személyiséget és a mindennapi személyiséget élesen különválasszam. Félreértések elkerülése végett itt a mindennapi személyiség ül a mikrofon előtt, és az beszél. De akiknek ezt mondom, ezen általában ironizálni szoktak, ez mindig egy feladott labda, amit jól le lehet csapni. Mégis így van, és nem tudnék másképpen sem élni, sem dolgozni.

– *Az utolsó kérdésem egyfajta reflexió volna a magyar írókkal készített interjúkra, amelyek többségében szinte elengedhetetlenül hangzik el a focival kapcsolatos kérdés. Erre az írók párás tekintettel, hosszan és nagyon büszkén szoktak válaszolni. (Ha a szerzőt mégsem faggatnák e témában, szóba hozza magától.) Noha a tervezett kérdésemre egy kis árnyék vetül egy tegnap délutáni történet miatt, amikor Kukorelly Endre, legnagyobb meglepetésemre, majdnem elvitte téged focizni...*

– Igen, de nem volt labda.

– *Igen, szerencsére nem volt labda, és kértelek is, hogy ne menj futbalozni, mert összeomlik az egész konstrukcióm. Tulajdonképpen azt szerettem volna megkérdezni, hogy van-e olyan szigorúan az irodalmon, az olvasáson és az íráson kívüli tevékenység, ami a mindennapjaidnak fontos része? Mondjuk, mint másoknak a foci.*

– Persze, persze. Nézd: sok mindenre érzek hajlandóságot, ám ezek a hajlamok a körülmények miatt nem fejlődhettek ki. Szerettem volna vitorlázni, de olyan helyen éltem le egész életemet, amelynek közelében nem fordul elő erre alkalmas víz. Szerettem volna hegyet mászni, de az ország jelenlegi területén nincsenek hegyek. Szerettem volna lovagolni, de a lovak kihaltak. Szerettem volna vándorolni, de ma már nincsen vándorlás, csak gyalogos forgalom és közlekedés van. Szerettem volna vadászni, de nem most, hanem két-háromszáz évvel ezelőtt. Szerettem volna vívni és táncolni, magam sem értem, miért nem tanultam meg. Mindezek híján a családomról beszélhetnék, szeretteimről, akik nem azért szeretnek, mert író vagyok, és akik kétségkívül fontos részét alkotják mindennapjaimnak. Ám az egy különálló beszélgetés tárgya lehetne. Ez nem labda. A labda itt a beszélgetés végén valami más. Ami pályatársaim nagy részének a foci, az nekem a körbetekintés, a terepszemle. Megérkezni vonattal egy soha nem látott városba, lehetőleg hajnaltájban, és figyelni, amint lassan megélnék az utcák.

ÁRNYAK UTCÁJA

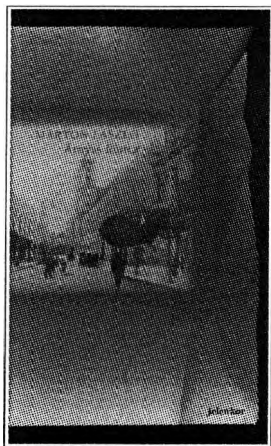
Márton László: Árnyas főutca

Márton László *Árnyas főutca* című művéhez való közelítéskor először előző regényének, a *Jakob Wunschwitz igaz történetének* néhány poétikai kérdését szeretném felidézni. A *Jakob Wunschwitz* története azt az eseménysort állítja helyre, amely a 17. században élt, ártatlan gubeni kelmefestő kivégzéséhez vezet. Thomka Beáta a könyvről írt bírálatában megállapítja, hogy mind a regénytörténésnek a valós világtól való függetlenségét éppen a történeti tényanyag bőségével megalapozni kívánó elbeszélői pozíció, mind pedig a történet áttekinthetőségének futó benyomása az értelmezés csapdájának bizonyul. Megfigyeli, hogy „ha közelebb hajolunk azokhoz a regénybeli elemekhez, melyek a történeti alakokra, helyszínekre, eseményekre mint referenciákra hivatkoznak, észlelnünk kell, hogy mindezek korábban létrehozott szövegkorpuszok tényezői. (...) A történeti valóság ugyanis egy szövegekkel behálózott értékviszony (H. Zapf), melyben a kultúra önértelmezése és konstituálódása lejátszódott”. (Thomka Beáta: „Jakob Wunschwitz igaz története”, in: *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*, Kijarat Kiadó, 126. o.) A kitalált vagy hiteles szövegekre hivatkozó regényvilágot tehát mintáihoz hasonlóan – fiktív minőségében valós – új forrásként kell számon tartanunk.

Márton László későbbi regényében a huszadik század harmincas és negyvenes éveit idézi meg, szereplői egy észak-magyarországi kisváros lakói, az esemény pedig, amelynek végéig hőseit elkíséri, az 1944 júniusától késő őszig tartó deportáció.

Az egy időszakhoz vagy eseményhez rendelhető szövegkorpusz terjedelme nem magától értetődő, minden esetben a korszakot értelmező történetíró dönti el, szabja meg, hogy a rekonstrukció során a kortársak levelezésének, naplóinak, beszámolóinak, újságcikkeinek, a későbbi visszatekintéseknek, memoároknak, anekdotáknak mely szövegeit veszi figyelembe.

A regény narrátora a három, csöndekkel tagolt felütés közül az elsőben megjegyzi, hogy a könyvben olvasható történet a képzelet szülötte. A könyv az észak-magyarországi kisváros főutcájának két oldalán látható árnyak, az 1944-es zsidóüldözés áldozatainak életre hívását kísérli meg. Az árnyakról azt olvassuk, hogy „annyiban tudnak bizonyosságot tenni létezésükről, amennyiben gondolunk rájuk, és felidézzük őket; amennyiben pedig gondolunk rájuk és felidézzük őket, annyiban nekünk kell újraszülnünk őket a saját képzeletünkből”. Később pedig a következőket: „A hiábavalóságon belül próbáljuk átjárhatóvá tenni az árnyas főutcát; és nemcsak azt, hanem egy másik háttérrel is, amely az úgynevezett valóságot választja el a képzelettől.” A bevezetés egy lappangó vagy elveszett, tehát

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1999
147 oldal, 1100 Ft

a „valóságban” nem tanulmányozható fényképgyűjteményt nevez meg forrásául. A mű intonációja a közelmúlt helyreállításában az egykorú, valamint a később keletkezett forrásszövegekkel szemben egyértelműen a képzeletnek tulajdonít elsőbbséget. Bár a regény textusában hiteles vagy fiktív dokumentumok is helyet kapnak, a narrátor a kor újságcikkeiből, a kisváros lakóinak szóbeli közléseiből, emlékezéseiből, anekdotáiból szerveződő struktúrát és a szövegeket értelmezve létrejövő kultúrát érvénytelennek ítéli. A kisváros értékviszonyai semmiben sem különböznek más korabeli magyar városi rangú nagyközségek értékviszonyaitól, sőt a személyes emlékezet érvénytelenné válása korjelenségnek tekintendő: „Évszázadunkban, amelynek során a számottevő cselekmények kizárólag bűncselekmények voltak, és még ezekben is igen gyorsan, alig néhány emberöltő alatt elsorvadt az egyéni elhatározás szerepe, évszázadunkban arról tanúskodnak a történetek, hogy egészében véve nem történik semmi.”

Az árnyak léte arról vall, hogy a „törvények és törvényszerűségek, törvényszerűségek és törvényteleniségek egyre közelebb kerülnek egymáshoz, végül felcserélik és felemésztik egymást”, ők ugyanis olyan bűncselekményeknek váltak áldozataivá, „amelyekben törvényszerűséggé vált a törvények által előkészített törvényteleniség”. Márton a huszadik század koncentrációs táborait és az emberi személyiség minden eddiginél nagyobb mértékű inflációját, efemerre válását összefüggésben látja egymással. A narratívák gyengesége, bomlékonysága meggátolja magasabb struktúrákba szerveződésüket, ilyenformán a kultúra önértelmezéssel végbemenő megalakulását is, másfelől a nem konstituálódó kultúra, amellyel mégis milliók határozzák meg önmagukat, nem alkalmas az emberi személy megerősítésére: az érvénytelen narratívák azokat is, akik velük azonosulnak, minden eddiginél inkább efemerre, illékonyra teszik. Ilyen viszonyok között kerülhetett sor a koncentrációs táborok eseményeire, amelyek noha végbementek, nem történtek meg, „mivel banalitásakkal együtt sem értelmezhető az emberi történet keretei között”.

A regény elbeszélője az érvénytelen személyes történetek korában az érvényességnek kíván teret adni, a jelzett korszakot úgy próbálja meg ábrázolni, mintha azt emberi döntések, elhatározások, vágyak és választások nyomán keletkező történetek strukturálták volna: „olyan teret és időt akarunk felidézni, amelyben visszamenőleg megtörténik mindaz, ami az árnyak arcvonásaiból és a fényképek háttéréből kiolvasható”.

Elsőként nézőpontját jelöli ki, s a fényképek között keresgélve kiválasztja a nézőpontjához leginkább megfelelőnek látszó arcot. Választását meghatározza, hogy nem a hősei szemével akar látni, ahogyan a regényírók, és nem a hangjukat vagy az észjárásukat akarja kölcsönvenni, ahogyan a szociológiai felmérések szerzői teszik, hanem a szemükbe akar nézni, és a tekintetükről is leolvasni a benne tükröződő képet. Halász Ignác felvételei a kisváros lakóit a kor népszerű beállításában, iskolai formaruhában, kiránduláson és magyaros szabású ruhában ábrázolják. A kiválasztott két fiatal főhősnő, akikhez a történet jelentős fordulatai fűződnek, Gőz Gaby és Róth Aranka Trianon után születtek, Róth Aranka egészalakos képe „azt a lehetőséget érzékelteti, hogyan lehet a személyiség részévé tenni a korszak körülményeit, s hogyan válik az odaadásban önmaga plakátjává az emberi lény, már első lépéseinek megtételekor”. Arckifejezésének „örömteli büszkeségén” sejtelemként suhan át, hogy sem arra nincs esélye, hogy alkalmazkodjon a korszak követelményeihez, sem arra, hogy szembeszegüljön velük, hiszen hamarosan nyilvánvalóvá lesz, hogy számára semmilyen hely lehetősége sem adatott meg.

A regény elbeszélője egyértelműen a jelenből kutatja a közelmúltat. A holocaust korát túlélők is a narrátorral közös jelenben mesélik múltban játszódó történeteiket. Az érvényesség igénye ezek között a körülmények között azt jelenti, hogy az elbeszélő az érvénytelenség állapotából tesz erőfeszítést a közelmúlt érvényes helyreállítására, s az olvasónak is az érvénytelenséggel kell szembenéznie értelmezése során.

Hayden White „A történelmi cselekményesítés és az igazság problémája” (in: *A törté-*

nelem terhe, Osiris, 1997.) című, a holocaust leírhatóságáról értekező tanulmányában a modernitás történelmi valóságának ábrázolására a modern irodalom eljárásait tartja megfelelőnek. Erich Auerbachra hivatkozik, aki *Mimézis* című munkájában a modern irodalom eljárásait a realista irodalom technikáihoz viszonyítva írja le. A realista és a modern narráció kontinuitását azonban nemcsak Auerbach figyelte meg, hanem regénytörténeti munkájában Viktor Žmegač is a belső monológ, a pszichogram felé haladó technika naturalista eredetét, a két poétika elvi rokonságát hangsúlyozza. A realizmus és a modernizmus narratív eljárásainak folytonosságát látszik alátámasztani a mimézis arisztotelészi kategóriája is, mely eredeti értelmében nem a valóság referenciáját jelenti, hanem a „valószínű”-t jelöli meg az utánpótlás tárgyaként.

A múlt tanulmányozása során számos olyan, az egykori tényekből valóban következő lehetőség körvonalazódik, melyek sohasem realizálódtak, kihasználatlanul maradtak. Márton László az olvasóhoz és az árnyakhoz egyként forduló elbeszélője a közelmúlt földidézésekor a valószínűség kategóriájának feloldódásával kénytelen szembenézni, ugyanis a közelmúlt minden megvalósult és kihasználatlan tényállása egyformán lehetségesnek és viszonylagosnak bizonyul. A regény többes szám első személyt használó narrátorának a Teremtő és a realista narráció mindentudó elbeszélőjével szemben nincs módja dolgok létrehozására, regénybeli mondatai önreferenciálisak, lényegében önmagukat létesítik (állításait példázzák a következő, találmokra kiragadott idézetek: „ezért úgy intézzük, hogy”, „megkérjük tehát idősebbik Ullmannét, a nagymamát: legyen szíves kihajolni a konyhaablakon és torka szakadtából sivítani, hogy: *Fer! Fer!!! Hol bujkálsz már megint?*”, „Elvesszük tehát Ullmann Feritől a repülést; hogy azonban ő se járjon rosszul, megtoldjuk életkorát három vagy négy, esetleg öt évvel, és elküldjük őt is a Várkertbe csokolózni. Töröljük a havazást, visszavonjuk a jégesőt és eloszlatjuk a felhőket, a fehéreket is, meg a feketéket is, mihelyt, mindjárt ki fog lépni közülük Armand atya”). Az elbeszélő jelenségekhez és a saját elbeszélői eljárásához ironikusan viszonyuló narrátor referenciális gesztusait minden esetben visszavonja, az olvasó az elbeszélő világ helyett mindvégig a narrátor szövegével találja magát szemközt.

Többértelmű ironia hatja át a regény önreflexív szálát is, melyet az allegorikus elemek, a fantasztikus mozzanatok hoznak létre, például a kislányként rossz étvágyú Gőz Gaby ebédjét rendszeresen elfogyasztó, Jolly Jokernek nevezett Kohlhanek Szeverin szerepeltetésének epizódja, akiről föl kell tennünk, hogy a kártya lapjai közül lépett elő, megjelenésével ugyanis a kocsmái kártyacsomagból eltűnik a Jolly Joker figurája, s csak akkor kerül újra elő, amikor Kohlhanek Szeverin lelép a színről. A könyvben időről időre felbukkan a korszellemet megtestesítő viharfelhő alakzata, a gyerekek a csűrben cukorral és vasvillavillámokkal égháborút játszanak, Áldássy Armand atya a korszellem felhőjéből tűnik elő, a szöveg egyik helyén a sötét felleg szerzetes alakúnak látszik, a korszellem fekete felhője végül Róth Arankát is elnyeli. A tükröződés mozzanata nemcsak az elbeszélő nézőpontjának kijelölésekor hangzik el, hanem Áldássy Armand atya is az Ipoly vizében nézegeti magát, s a narrátor a reflektálódás képével fejezi ki azt is, amire nincs módja, a rokokó idillt, melyben a bokorból kileskelő szempár villanásában saját pillantásunkra ismernénk. Kivetítő mozzanata miatt irányul a vágy az ismeretlen másikra és ugyanakkor, nárcisztikusan, ugyancsak ismeretlenségben maradó önmagunkra. A vágy közvetlensége helyett számunkra a történetben való reflektálódás marad. Gőz Gaby csokoládépapírján egy pillanatra tükröződik az „arcunk”, a megértés kételyét, az elbeszélés ürességét közvetítve. A mogyorós csokoládé sztanioljára a kisvárosi viszonyok vetülnek ki, az elbeszélésnek ezt a síkját a mindennapi élet jogosságába vetett bizalom létesíti, melyről a szaporodó jelek ellenére mind a zsidó, mind a keresztény lakosság nagyobb része meg van győződve, holott ugyanannyi jogtalanság és nyomorúság kerül rajta vagy benne felszínre, mint a narráció addigi megnevezetlen terepén. A semleges

valóságos végül fidibuszként végzi Gőz Árpád kocsmájának négyszögletes zsidó asztalánál Schick bácsi kezében, aki a németországi gyújtogatás és megtorlás híreről olvasva annyira izgatott lesz, hogy egymás után töri el a gyufákat, és a lángot képtelen odatartani szivarja végéhez. A semleges valóság elbeszélői síkja csöndesen füstölve többértelműen elhamvad, mindennek mulandóságát érzékeltetve. A regény főntiekben vázolt önreflexív hálózatába anélkül, hogy az elbeszélői szöveg egyeduralmát megbontanák, textuálisan sokszínű szövegek kapcsolódnak: hiteles vagy fiktív kisvárosi anekdoták kurzivált csattanói, szavajárások és mondások, cégérversek, újságcikkek és ismeretterjesztő szövegek, törvénycikkelyekre és kormányrendeletekre való hivatkozások, a kisváros lakóiról készült remekbe szabott, miniatűr mentalitásrajzok.

A narrátort a teljes önkény jellemzi, hiszen döntéseit sem a „valóságban” végbement egykori események, sem saját korábbi állításai nem befolyásolják. Szereplőinek tulajdonosságokat és esélyeket ajándékoz, cselekményeket és adottságokat vesz vissza tőlük, ezeket ismét másoknak adományozza. Mindössze a tények, a körülmények egymásra hatása, bonyolult összefüggése szab határt önkényének. Módosításaira rendszerint egy-egy jogtalanság elkerülése céljából kerül sor, ám egyetlen részlet megváltoztatása is egész sor körülmény módosulását vonja magával, s a kisvárosi viszonyok újonnan létrejött konstellációja újabb jogtalanságot tesz lehetővé a valóság másik pontján. A tetszés szerinti kombináció esélye végül a jogtalanság kiküszöbölhetetlenségének benyomását közvetíti.

A regényidő egyetlen napja, amely tíz év változó és mégis állandó napjait úgy sűríti és foglalja magába, mint a polgári iskolában a „virágszirmokat és leveleket a földszinti tanterem üvegszekrényében látható, levél- és virágmintás borítójú herbárium”, késő dél előtt kezdődik. Kezdetben az állandóság, az árnyalatok különbségével telő idő benyomása alakul ki az olvasóban. Egy-egy helyszínen, például Blau foltozósabó kis házában vagy Gőz Árpád kocsmájában egymásra fényképeződnek a korábbi és a későbbi történetek. A környezet benépesítése fokozatosan átvált, a leírások egyre inkább a történet lehetetlenségének feltételeit jelentik meg. A bevégződni, lekerekedni nem tudó cselekmények a mű egyetlen, lassan alkonyuló napjának a leírások pontosságáért szinte mozdulatlan múlásával ellentétben iramban torlódnak a „végkifejlet” felé, miközben egyre tisztábbá válik az elbeszélés világán és az elbeszélőn egyaránt uralkodó erős determináció. Az egy-egy pillanatra kinagyított sorsok, várakozások, életutak, halálnemek egy önmagát feloldó érvelés pontjaivá lesznek.

Az elbeszélő két elméleti és etikai kérdést fogalmaz meg, amelyek azonban a helyzetben uralkodó meghatározottság két aspektusának bizonyulnak. Az első Áldássy Armand ferences atya rendjének érdemeit kidomborító hazafias allegóriáját szakítja félbe, a Magyar Haza géniusztát homályos módon meggyalázó Gólya néni és Halál néni alakját használva föl annak ábrázolásához, hogy a vég egyértelműsége többértelművé teszi a kezdetet. Az elbeszélő kommentárja szerint: „minél mulandóbbak az emberek és a dolgok, minél esendőbbek az események, annál visszavonhatóbbá válik a végük és annál többértelmű a kezdetük.” A narrátor tudatában van annak, hogy egyetlen arc kiélesítése még nagyobb anonimitásba taszítja a többi arcot, mint amilyenben az egyetlen arc kinagyítása előtt voltak: „a kezdet és a vég elbeszélői fellazítása egyszersmind meg is merevíti az időhöz mint röghöz kötődő történettelenséget”. Másik elméleti megállapítása a történetekre való emlékezésben és a feledésben egyaránt a menekülés kényszerű struktúráját ismeri fel.

A narrátorra abban a helyzetben, amelyben elbeszélőként sem képes tetteket végrehajtani, annak megválaszolása vár, hogy „maradhatunk-e pusztán szemlélői a sorsnak; s megfordítva: szemlélhetjük-e azt, amit ki kell találnunk ahhoz, hogy sorsként tudjunk bemutatni vagy legalábbis érzékeltetni”. Végső gesztusaként megkísérli megmenteni Gaby édesapját, Gőz Árpádot, aki a „valóságban” a munkaszolgálatosok Rácegrespusztáról a

nyugati határ felé haladó erőltetett menetében a sorból kihullott egyetlen fiát az út mellett kénytelen hagyni. Az öreg Gőzt „pénzes engedéllyel” Budapestre irányítja, ahol sikerül találkoznia lányával, aki álnéven elhelyezi őt a Verebély-klinikán. Gőz Árpádot egykori, időközben ápolónővé előlépett cselédjük a döntő pillanatban nem menti meg, holott legalább megpróbálhatná, mert a betegek menetét a Duna felé irányító nyilas katona Rózsika vőlegénye. A mindent uráló determináció helyzetében az események menetébe való beavatkozás tehát megbosszulja magát a valóság egy másik pontján. Az elbeszélő végül azon megállapításig jut el, hogy „minél inkább elkülönülnek a szenvedések, annál kevésbé összemérhetők; elsősorban ezért, nem a szenvedések tömegessége, mértéke vagy netán intenzitása miatt érezzük a korszakot, amelybe beleszülettünk, kirívóan embertelennek”.

A valószínűség kritériumainak feloldódásakor a véletlenről, a véletlen műveiről lehetne tündögni, ha nem ugyanolyan bizonytalan, értékét veszített kategória volna, mint a becsület vagy a tisztesség. A narrátor azt a pillantást keresi, amelyben a véletlen művei panoptikumszerűen, vásári, cirkuszi-paradisztikus látomásban összegződnek. A bódé bejárata fölött Dante infernóbeli feliratának parafrázisa áll: *Ne remélj és ne add föl!*, ami más szögből *Nincs bosszú és nincs megbocsátás*-nak látszik, a determináció értékelődő hatását egyetlen szentenciába olvasztva. Az elbeszélő Gőz Gaby leírhatatlan tekintetében találja meg azt a keresett pillantást, amelyet az egykori fényképészlány a lottóárussá átvedlett, felismerhetetlenségig megváltozott Rózsikára vet a hatvanas évek közepén.

Márton a háború végének atmoszférájában, annak részeként és tüneteként ábrázolja a magyar zsidóság elhurcolását. A kívülről alakított, de belső szemléletű narráció a zsidóság asszimilációját is éles fénybe állítja. A könyv tanúsága szerint a zsidóság önmeghatározó narratívái éppúgy az önpusztító öntudatlanság és önfelejtés példái, mint a korszak valamennyi konstituálódásra és érvényes kultúrára képtelen személyes története.

Ezen a ponton Róth Arankáról kiderül, hogy ő a történet védőangyala. Elállja a szerző előtt az utat, izgatottan tiltakozik az árnyak félrevezető és rosszindulatú ábrázolása miatt, felmondja a szerzővel való együttműködését (a forrásul szolgáló fényképek kifelé úsznak az Ipoly vizében, mintegy az elbeszélés erőfeszítésének pillanatnyi sikerét és tartós kudarcát jelezve), gyors ütemben öregedni kezd, átlépi azt a határt, amelyet tizennégy éves korában bekövetkezett erőszakos halála vont meg, néhány perc alatt bejárva meg nem élt életének útját: „A kislányból a szemünk láttára lesz fiatalasszony, kezében a Magyar Dolgozók Pártjának tagkönyvével, de a következő mondatban már munkásör-egyenruhát hord, s mire kihull bal kezéből a párttagkönyv, addigra jobb kezével botra támaszkodik; mire pedig az utolsó mondatban elhangzik az állítmány, addigra az alany, vagyis történetünk őrangyala megöszül.”

Az elbeszélői hang ekkor éles váltással, Krebs Hermann rabbi hangján Purim ünnepének ismertetésébe fordul. Purim ünnepe annak állít emléket, amikor Eszter királyné közbenjárására a király haragja Hammedáta fia, Hámán ellen fordult, aki *purt*, azaz sorsot vetett a zsidók ellen. A király megengedte, hogy a zsidó nép elégtételt vegyen Hámánon és még hetvenötezer férfin birodalomszerte. Ahogyan február végén, Adár hónapjában a tél megenyhül, s ahogyan a király parancsának hajthatatlan szigora az utolsó pillanatban a zsidók elpusztítására törő férfi ellen fordul, úgy kell a jogos megtorlást a kiegészítődésnek követnie. Róth Aranka számára az ünnep nem emlékeztetést, hanem cselekvő várakozást jelent. A lány igazi, emlékeztető neve Eszter, az úgynevezett *pószeg*, amellyel Istenhez lehet szólni, s ő a bibliai királyné szerepét magára vállalva várja a Magyar Hazát megszabadító királyt. A Magyar Hazát sújtó csapás részeként értelmezi boltjuk elvételét, a ház összeomlását a fejük felett, jogfosztottságuk egyre nyilvánvalóbb jeleit, a háborút. Várakozása az önfeladó és önpusztító asszimiláció és a ragaszkodás szétválaszthatatlan vegyületét mutatja. Az asszimiláció rajzában keverednek az *Eszter könyvé-*

nek elemei a kor hazafias szólamaival, amelyeket Róth Aranka kislánykori titkos szerelme, Áldássy Armand atya szónoklatából ismert meg az olvasó a regény elején. A szerző érvényességigénye változatlan, az árnyak tudatállapotának valósága előtt azonban tehetetlennek bizonyul, az elbeszélés keretei felbomlanak. A könyv zárószakasza, a hazafias ünnepségek paródiája, a Purim-spél fergeteges mozgalmassága, groteszk színjátéka és a művet záró tabló ezért egyidejű az elbeszélés kereteinek széttörésével és a fényképek kifakulásával.

A regényben a többszólamúság nem szerkezeti-poétikai intenció vagy effektus. Szövegének textuális sokszínűsége felszámolja önmagát. A felszámolódás jelenik meg a könyvben formaalaként, negatív ívként. A képzeletnek a múlt helyreállításában deklarált elsőbbsége végül a hiány olyan állapotának mutatkozik, amelyben az elbeszélő az elveszett transzcendenciához, a lehetetlenné váló történethez viszonyítva határozza meg a helyzetét. A Bárka szeptemberi számában a jelenkori magyar próza alakulását számbavevő tanulmányában Szirák Péter nemrég allegóriának nevezte a regényben kirajzolódó alakzatot.

Márton László rövid terjedelmű, sűrű, karcsú könyvét minden bizonnyal azok olvasásuk érdeklődéssel és izgalommal, akiket az ábrázolt egykori mindennapok elvont és rendkívül szövevényes összefüggései nem tántorítanak el attól, hogy utánarajzolják maguknak a könyv kibontakozó alakzatát.

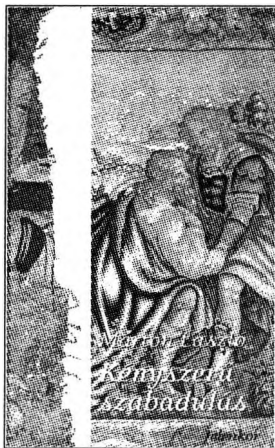
ÖNKÉNTES RABOSKODÁS

Márton László: *Kényszerű szabadulás. (Testvériség)*

(Nehézségek) Ez a recenzió egy könyvről szól; nehézségekről és félrevezetésekről szól; fogságról, szabadulásról, kétségekről és gyanújelekről szól; és így tovább, folytathatnánk a könyv első sorainak (egyben fülszövegének) stílusában, ha bíránk, felsorolva mindazon elágazásokat és kelepccéket, örömöket és borongásokat, amelyekbe Márton László rendkívül bonyolult és rendkívül élvezetes szövege elvezet, és ahonnan kiszabadít, rögtön hozzátéve, hogy amiként a könyv első sorai (egyben fülszövege) igen nehezen olvashatók csak vissza a regénybe, magyarul: hiszi a piszi, hogy „Ez a történet egy perről szól; harcokról és viszontagságokról szól; fogságról, szabadulásról, kétségekről és gyanújelekről szól”, és így tovább, azonképpen nehéz volna a jelen recenzió tárgyát is csak egyetlen, a jelenlegihez hasonló bonyolultságú mondatban akár, elegánsan, szavahihetően és az olvasói érdeklődést kellően fölkelte megfogalmazni.

Kérdés például az, hogy mire vonatkozik ez az első mondat (s e tekintetben a recenzió kétségkívül előnyben van, hiszen világos, hogy az ő első mondata mire vonatkozik); először is, hogy mi az a bizonyos „ez a történet”, hol van, melyik az a rengeteg történet közül; hogy vajon ez a könyv, melyet éppen a kezünkben tartunk, van-e hivatott mindazon várakozásokat beteljesíteni, amelyek az első mondat ébreszt, vagy a történet másutt (a könyvön kívül vagy más könyv[ek]ben) folytatódik; másodszor is, hogy vajon miként kereshetnénk vissza az első mondat egyes elemeit ebben a könyvben, van-e ehhez elegendő támpontunk, és hol van. Vajon tényleg egy perről van szó? Egy perről? Melyikről? És kinek a fogságáról? Az eltűntnek hitt Károlyi-fivérééről, Károlyi Istvánéről, akit Szmírnába vittek török fogságba, és végül kiszabadították, avagy esetleg Károlyi Sándoréről, aki éppen e szabadulás miatt, „ezen az áron szabadult meg a bíboros Tükör utcai palotájából, majd kis idő múlva Bécs városából” (197. o.), ahogyan a könyv utolsó mondata mondja? És mennyire vegyük komolyan az első mondat utolsó állítását, miszerint a

történet arról szólna, hogy „sok vermet ás nekünk a sors, de a legmélyebbet saját szívünkben ássa”? Szólhat-e erről egy történet, bármelyik? És éppen ez szól-e éppen erről?

(Könyv) Márton László szövegét a legegyszerűbb lenne pillanatnyilag *könyvnek* nevezni (bár a jóhangzás miatt a későbbiekben más elnevezéseket is aggatunk majd rá); azt ugyanis, hogy „regény”, s különösen hogy (némi germanizmussal) „egy regény” volna, némi aggodalommal lehetne csak leírni. Tudható (szövegen kívüli információ), hogy ez a szöveg *része* (minden bizonnyal eleje) egy készülődésben lévő hosszabb műnek, márpedig ilyen esetben kötelességszerűen fel szokás vet-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2001
199 oldal, 1400 Ft

ni az összetartozás, az autonómia, a ciklus, sorozat stb. kérdéseit; mindenesetre nem árt az óvatosság. Ezt a szöveget mégsem tudjuk másként olvasni, mint *egy* könyvet: mint önálló, magában is kerek, lezárt munkát, mint regényt (mi mászt?), amely nem követel folytatást. (Ha mégis folytatódik – márpedig igen –, akkor persze mindez felülvizsgálható és akár félretehető.)

(*Barokk*) A „barokk” kifejezés annyira kézenfekvően kínálkozna e könyv számos rétegének leírására, hogy – már csak ezért is – mondjunk le róla. Pedig a recenzens alig állja meg, hogy ideírja: a mondatok szerkezete *barokkos*, a cselekmény bonyolultsága és zsúfoltsága *barokk*, az ábrázolt kor éppen (valahol) a *barokk* kora, *barokk* a szent és az érzéki egymás mellé tétele, a váratlan szín- vagy atmoszféra-váltások *barokkosak*, *barokk* a polifónia és a témák egymást-kergetése, ahol nem is mindig tudjuk, melyiket kellene hangsúlyosabban kihallanunk, *barokk* a történetmondás szeszélyessége, *barokk* a megmunkálás részletessége, akár egészen a formátlanságig – mindezeket tehát nem szeretné a „barokk” terminus köré sorakoztatva a recenzens tovább szemlézni („bár ebben kis híján meggátolta őt a veleszületett jellemzilárdság” – hogy idecsempéssze egyik kedvenc mondatát, az 55. oldalról).

A „barokk” szónak e földidézése annyit mindenesetre segíthet, hogy felhívjuk a figyelmet arra, hogy a nyelv, a szemlélet és a tárgy ebben a könyvben milyen rendkívül furfangos módon cseng össze: azt hiteti el, hogy ezt a kort csakis valahogyan így – zsúfoltságában, bonyolultságában, polifóniájában, szeszélyeivel – lehet szemlélni, s megjelenítése ennek megfelelően csakis ilyen nyelven (bonyodalmas, de fegyelmezetten kiszámított, csapongó, de részleteiben kínosan pontos mondatokban) lehetséges.

(*Történet, elbeszélő, olvasó*) A regénynek – legalábbis a *müthosznak*, legalábbis a *teljes* müthosznak, legalábbis Arisztotelész szerint – van kezdete, közepe és vége. A *Kényszerű szabadulás* sokszor elkezdődik: Károlyi Sándor látogatást tesz Bécsben; de előtte időzik Pozsonyban; de azelőtt mindenféle bonyodalmakba keveredik otthon, Szatmárban és környékén; de még azelőtt eltűnik a családjából két bátyja. A vég Károlyi Sándor találkozása azzal, akit a török rabságból kiszabadítottak, s akiről azt hiheti (joggal vagy sem, mindenesetre: jó okkal), hogy testvére, Károlyi István volna; s ez a vég egyben Károlyi Sándor szabadulása Kollonich bíboros palotájából (amely, tudjuk, tudjuk, polgárház) és Bécsből. Az elbeszélő azonban már az első lapokon jelzi: Károlyi Sándor bizony visszatér még Bécsbe, környékét lángba fogja borítani (6. o.); s később többször utal arra is: az a Károlyi István, akiről annyi apró adatot, sebesülésére és eltűnésére vonatkozó mende-mondát és tanúvallomást összeszed, talán végleg kikerült látókörünkből, talán soha nem látjuk őt viszont. Az a vég tehát, ami a történet fő-cselekményét zárja (legalábbis azért, amit az olvasó így érzel, amit talán némi önkénnyel fő-cselekménynek vél), továbbra is nyitott marad: a hősök sorsa még sok mindent tartogat.

A történetnek ez a leírása az ismertetés jószándékának fanyar gyümölcse, és egyáltalában nem adja vissza mindazt, ami a könyv lapjain valójában történik. Ahol is áttekinthetetlenül sok dolog történik, mindenekelőtt az, hogy az elbeszélő olvasójával incselkedik, felfedi saját mindentudását és tudásának hiányait, és bár *tárgya* sem pusztán éppen ez a történet, ami a *létje*, az még sokkal, sokkal több: a történelem, a történet és a történetírás.

Az elbeszélő tehát rendkívül mulatságosan játszik olvasójával és történetével. Úgy tesz például, mintha az olvasás ideje és a történetmondás vagy az elbeszélt történet ideje valahogyan fedésbe volna hozható egymással – nem a kor, hanem az *időtartam*. Rögtön a szöveg elején Károlyi Sándor eltréfálkodik szolgájával, és mondja neki: „Mifka, ifol-e muftot?”. A tréfás kérdésre választ is szokás adni, de az elbeszélő ezt nem írja le, mert,

mint mondja, Károlyi Sándornak mindjárt el is ment a jókedve; tehát amíg telt a leírás vagy az olvasás ideje, addigra már idejétmúlttá vált a viccelődés (11. o.). Másutt az elbeszélő azért szakítja félbe saját elbeszélését, mert egyik hőse, akiről az éppen elbeszélte történet szól, befejezte a levélírást („Sok mindent mondhatnánk még e tárgyban, de Károlyi István időközben végére ért a menyasszonyához írt levélnek...” – 105. o.). Megint másutt éppen késlelteti a történet elbeszélését, hogy közbevehessen valamit: „Mindjárt azt is elmondjuk, mi volt ez az esemény, de még az örömsortűz eldőrdülése előtt szeretnénk megnyugtanni az olvasót...” (145–146. o.) A *metalepszis*, ahogyan ezt az eljárást Genette nevezi, az elbeszélés és az elbeszélte (s hozzátehetjük: az olvasás) szintkülönbségének váratlan átlépése hirtelen megmutatja a munkában lévő elbeszélőt: aki tehát jelenlevő, egy személy, egy hang, valaki, aki munkálkodik és beszél – tehát neki magának is valamiféle története van, amely talán nem független attól, amit éppen olvasunk.

Nyilvánvalóan kihívás, gonoszkodás, huncut játék az a kaotikus, torlódó, zűrzavaros eseménysor-leírás is, amivel az első fejezet indul, s ami a többi fejezetben is minduntalan vissza-visszatér. A „történelem” nem megfajthatatlan, a kapcsolatok, viszonyok, okok és okozatok végül is, nagynehezen kibogozhatóak; a második vagy többszöri olvasás ebben sokat segíthet. De mintha pontosan az volna a célja ennek az őrületes névhalmozó, kusza családi és politikai viszonyokat görgető, ezernyi kis történetből összegyúrt magyarországi körképnek, hogy érzékeltesse a dezorientáltságot, a szétesést, a nagyon sűrű, de alig átlátható életet, a hatalomhoz fűződő ingatag, csélcsep viszonyokat. A legutolsó mellékszereplő is meg van nevezve, értesülünk előéletéről és későbbi sorsáról, családi kapcsolatairól, árulásairól és hűségéről – no jó, ez így talán túlzás, de mindenesetre: számtalan a kitérő, a háttér-magyarázat, a közbevetett történet. Ezek némelyike meglepő módon újra előkerül (például Nagy Geci alakja), mások eltűnnek a szemünk elől. Hihetetlenül színes, összegabalyodott, csomós gombolyag – épp így szép, épp így olyan, amilyen a kor volt. Az már szinte mellékes, hogy ebből egy-egy szál viszonylag épségben kihúzható, végigkövethető, kinevezhető történeté.

(*Történelmi regény*) Ne hagyjuk magunkat megtéveszteni. Könnyen kigyűjthetőek volnának a szövegből mindazok a helyek, ahol az elbeszélő a történelmi regényről, a történetírásról s általában a történetről elmélkedik (vagy hősei szólnak e tárgyról). Hiba volna azonban azt képzelni, hogy éppen e reflexiók azok, amelyek az elbeszélő (s különösen a szerző!) sajátjai, hogy éppen ez és ennyi volna, amit a történetről (a regényről, a történetírásról) mondana. Az elbeszélő ismétcsak pajkosan tévútra visz, kicsit megsétáltat, de nem vezet *el* valahová, olyan biztos kilátópontra, amit csak ő ismer. Nem; a séta, a (tév)út a lényeg, éppen ott kell körülnéznünk.

Az elbeszélésre vonatkozó morfondírozások egy része nyilvánvalóan (jobb vagy rosszabb, igaznak tetsző vagy kétes) közhely; más részük átvétel, idézet, utalás; részint a huszadik század végét, részint korábbi (olykor jóval korábbi) korokat idézik; olykor az elbeszélő hangján szólalnak meg, máskor másén. A kérdések pedig legfőként aköré csoportosulnak, hogy vajon minek, kinek *van* egyáltalán története, van-e történeten kívüli-ség, van-e valami, amiről ne volna történet írható – s ha nincs, mit tehet a történetíró. Vajon azért van-e valakinek története, mert „nem akárcsi”, ahogyan Kollonich fogalmaz (gróf, hercegnő, ilyesmi), és akkor érthető, hogy a szerencsétlen raboknak nincs történetük. (A *szabadulás* tehát a történetességbe való kiszabadulást is jelenti: azt a világot, ahol immár története lehet az embernek.) Másfelől azonban a(z egyik) zentai csata leírásánál az a kérdés, hogy átugorható-e egy történetben bármennyi idő azzal, hogy „nem történik semmi”. Mindig történik valami, persze. És mi méltó arra, hogy bekerüljön a történetbe? Ki válogasson?

Meg aztán: mi köze van a hatalomnak a történetíráshoz? Kollonich mintha arra cé-

lozna, hogy esetleg éppen ő írta volna (éppen írnia) Kártigám történetét; s emellett rögtön arról esik szó, hogy maga a politika is regényesedik; s azután meg arról, hogy Károlyi Sándornak *ki kell találnia* a jövő Károlyi-nemzetségét. Hogyan értsük ezt? Akié a hatalom, azé a történetmondás is? A történet szereplői sem lehetnek „akárik”, de elmondói sem?

(*Szövegköziség – regény a regényben*) A könyv egy pontján megszületik Kártigám. Vagy a *Kártigám*? Buda ostromakor Johann Dietz seborvos talál egy holttestet, akiben „hirtelen ráismer arra a leányra vagy fiatalasszonyra, akit július 21-én, a tabáni körtefa mellett férfinak és halottnak nézett, amíg meg nem győződött e hiedelmek ellenkezőjéről”. A lány távra maradt szájából „valami feketeség repül ki”, s ugyanekkor, „a szoba túlvégéről, ahol a teleírt papírok vannak”, „vészsósló zöreje” hallatszik. A németül írott papírlapok felpúposodnak, Dietz megpróbálja széthajigálni őket, ámde „a lapok alól megintcsak teleírt lapok bukkantak fel. Most már sikoltozott és nyöszörgött a kézirat”. Végre megjelenik a címlap is: „A Buda visszafoglalásakor keresztények fogságába esett Kártigám nevű török kisasszony csodálatos és igaz története, írta Menander”. És aki a kézirat alatt kuporog: egy hét- vagy nyolcéves kislány. Dietz seborvos ekkor jön rá, hogy ez a lány Kártigám, „akinek csodálatos igaz történetét MENANDER még csak ezután fogja megírni” (84–87. o). És Dietz körtét ad a lánynak. Annak a fának a gyümölcsét, amely mellett a holtak hitt lányt lelte.

Az átlagos magyar olvasó nem szokta tudni, ki is az a Kártigám; a kicsit járatosabbak azért emlékezhetnek rá, hogy az első(nek tekintett) magyar(nak tekintett) regény(-szerűség) főszereplőjéről van szó, magyarította németből Mészáros Ignác, 1772-ben. A *Kényszerű szabadulás* elbeszélője jó előre figyelmeztet is bennünket: „a fogolykisasszony Kártigámot az elbeszélő, élve a ráruházott hatalommal és a belé vetett bizalommal, önkényesen kitalálta” (75.). (Holott hát nem is ő találta ki. Csak legfőjebb újra-kitalálta. Beletalálta az ő történetébe, amelyet nem kitaláltak tekint.) Ez az elbeszélő ugyanitt azt is jelzi, hogy Kártigám „Buda visszavívásakor legfőjebb növendék gyereklány lehet: fogságával, szépségével és egyéb jellegzetességeivel együtt a pusztá képzelt szülötte”. Vagyis van (valahol, a képzelet birodalmában) egy szép ifjú hölgy Buda visszavételekor; és ugyanott, ugyanakkor egy kislány. A rosszul kitalált életkorú lánynak meg kell halnia, a helyes életkorú kibújik egy könyv lapjai közül.

Vagyis – mi is történt? Mi is történik? Ki halt meg, ki született meg? Ki van megírva, ki nincs még, ki fogja megírni, kit fog megírni? Magyarul vagy németül? Vajon mi köze van a szép (előbb élő, majd halott) lánynak a kézirat alól előkerülő kislányhoz? Az előbbi volna (ama régi regénybéli) Kártigám, az utóbbi pedig a helyesen rekonstruált életkorú? Vagy csak véletlenül kerülnek csaknem egyszerre Dietz seborvos szeme elé? A szemünk előtt bújik elő egy regényből Kártigám, aki ettől a pillanattól kezdve elfoglalja teljes jogú helyét a „történelmi” lények világában, holott, ugyebár, őt magát a kitalált világból szalajtották. A fiktív kislány reálisan felnő, belebonyolódik a „valódi” világ eseményeibe, amikor valódi lesz, ugyanakkor *szereplővé* is válik (ekként tehát ismét csak: fiktívvé, egy történet részévé). És mint regénybéli figuráról beszél róla a regény utolsó lapjain Kollonich bíboros, egy még írásban/olvasásban lévő műről, amelyben „a szereplők, bármennyire valóságosnak hiszik is magukat, az elkészülő fejezetek alapján ismerkedhetnek meg tulajdon történetükkel és annak meghökkentő fordulataival” (191. o.). Akkor most mi, Márton László *Kényszerű szabadulásának* olvasói, mit is olvasunk?

És történik mindez abban a fejezetben, amely „megíratlan”: a könyv e része az „Egy megíratlan fejezet” címet viseli. Hiszen az a mindentudó elbeszélői szemlélet, amelyet az elbeszélő e lapokon magáévá tesz (továbbá mindazok a konvenciók, amelynek e fejezetben engedelmessékedik) egy százharminc évvel ezelőtt meg nem írt regény lapjaira volná-

nak valók. Ebben a fejezetben az elbeszélő (a meg nem írt fejezeté, akiről a végül is megírt fejezet elbeszélője beszámol) elég sokat bíz képzelőerejére, szereplői mozgását, gondolatait, cselekvéseit és beszédeit akként irányítja, hogy egységes jellemelek, célirányos történet, kellő feszültség és megfelelő motiváció teremtsődjenek. A megformálás tehát mindenképpen a *fikció* jegyében zajlik, a hitelesség nem a tanúé, hanem epikai és lélektani hitelesség, a pontosság nem a tényyszerűségé, hanem az ábrázolás teljességéé.

(*Szövegköziség – történetírás a történetírásban*) Az elbeszélő, hihetnénk, azt és csak azt mondja el, amit tud. (Leszámítva a megíratlan fejezetet, amit ezért meg sem ír, hanem átengedi egy százharminc évvel ezelőtti elbeszélőnek, aki képzeletét meg más regényeket azután ábrándosan, szabadosan és céltudatosan jócskán bele is kever.) Az évszámok, dátumok, helyszínek és szereplő-nevek pontosak – ellenőrizhetők, dokumentálhatók. Legalábbis úgy gondoljuk. A történet elbeszélője történetet ír, történetíró, aki szó szerint idéz okleveleket, emlékiratokat, jegyzőkönyveket, leveleket, útleírásokat, történeti munkákat. Tehát hihetünk neki. Szövege telis-tele van más szövegekkel, tanúk és kortársak írásaival.

Szövegek illetén egymás mellé rendezésével, összeolvasztásával, szembesítésével és egymásbajátzásával, amit nem is rejt véka alá (jóllehet ki sem emel), a történet elbeszélője azt az illúziót kelti, hogy az *igazságra* törekszik; hogy csak azt mondja, amiről mások is beszámolnak (s íme, itt a szövegük), amiről pedig nem tud, azt vagy kerülni igyekszik, vagy nem-tudását beismeri. A történetírás tehát mintha nem volna más, mint hiteles beszámolók elrendezése, feltérképezése mindazon cselekedeteknek, kapcsolatoknak, szóváltásoknak, amelyekről mások már beszámoltak. De a *regény* szövege vajon büntetlenül maga alá gyűrhet-e (vagy legalábbis maga mögé állíthat-e) más szövegeket? Nem válik-e érintésétől rögtön minden más szöveg is fikcióvá? És ha nem is; vajon mennyire hitelesek, szavahihetőek, megbízhatóak, pontosak ezek a más szövegek? Tehetik-e *igazzá* az elbeszélő történetet?

(A hitelességnek szép miniatűr példája található a meg nem írt fejezetben, amikor az imént említett Dietz seborvos azon töpreng, a meggyalázott halott nő „bosszút állhat: mert előfordul, hogy a meggyalázott női hullák elkapják a följük hajló gyanútlan férfi csuklóját, és közösülésre kényszerítik. Dietz egy alkalommal, amikor Sziléziában járt, kis híján szemtanúja volt egy ilyen esetnek” – 84. o. Ahol is éppen ez a „kis híján” volna érdekes: illet tehát senki nem látott, legalábbis a számunkra nézőpontként pillanatnyilag az elbeszélő által adott Dietz semmi esetre sem; honnan hát a bizonyosság, hogy ilyen „előfordul”? És vajon nem éppennyire megbízhatók-e a többi adatok és szemtanúk?)

„A történelem szavahihető tanúi” a történet egy döntő pontján főszereplőkké is válnak. Károlyi Sándor szívét kétely mardossa, hogy vajon a kiszabadított ember, valóban az ő testvére-e. Kollonich bíboros három tanút említ: Medve Boldizsárt, Kiss Balázst és Toldy Ferencet. Mármost hősrünk az első kettőt jól ismeri, és viselt dolgaik miatt igencsak lesújtó véleménnyel van róluk; de Toldy Ferenc nevét ráadásul még soha nem is hallotta, és a Toldy családban, ezt pontosan tudja, nincs is Ferenc nevű – tehát csakis közönséges névbitorló lehet, és „aki névbitorló, az nem lehet szavahihető ember”. Akiket tehát Kollonich az igazság vitathatatlan letéteményeseinek gondol (vagy akikről ezt akarja Károlyi Sándorral elhíttetni), azok nagyon is gyanús alakok, egyikük tán nem is létezik. (És Toldy Ferencel kapcsolatban nemcsak hősrünkbe hasít rémület, hogy talán „őkimagaslósága nem is azt mondta, hogy Toldy Ferenc, hanem azt, hogy »toll Differenz«, ami némétül van, és magyarul eszeveszett különbség, azt jelenti” – 169–170. o. – , hanem az olvasóba is: csak nem egy másik Toldy Ferencről volna szó? Az meg hogy kerülne ide? Miféle tanú volna ő, százötven évvel későbből? Lehet-e szavahihető valaki, aki nem volt, nem lehetett jelen? A történetíró miféle tanú?)

(*Kimeríthetlenség*) A recenzens nemsokára (e bekezdés végén) abbahagyja, de nem fejezi be számadását. Tudja jól, hogy ez a karcsú kötet (vagyis *könyv*, ahogyan nevezni szerettük itt) még bőséggel kínálna alkalmat és célt a vizsgálódásra. Nem volna haszontalan Márton László regényeivel, drámáival és – külön – tanulmányaival összevetni; érdemes volna a mai magyar prózának azt a vonulatát e könyvvel kapcsolatban újra megvizsgálni, amelyik a történelmet (s különösképpen, amelyik a századokkal ezelőtti magyar történelmet) tárgyazza, avagy – másként – amelyik a történetírás problémáival szembesül (értsük ezen akár a történelem [mi az?] írásának, akár a történet [mi az?] megformálásának nehézségeit). Fel lehetne tárni e könyv forrásait: mi van meg, hol van meg, mennyire van meg, hogyan kerül a könyv lapjaira; mi lehetne meg, és mi az, ami semmi esetre sem lehetne meg; mi az a forrás: szépirodalom, történetírás vagy úgynevezett tényanyag – és mi az, hogy tényanyag? (Hitelesebb-e egy szöveg, ha valamely beszámolóra hagyatkozik, vagy az is csak szöveg, és nem tényszerűbb bármelyik másikkal? Kártigám regénye regény-e valóban, vagy hitelt adhatunk neki? Honnan veszünk a hitelt, és mit tesz ő vele? A regénynek tehát nem lehet hitele? És akkor ez a könyv akkor hiteles-e, ha mindent alá tud támasztani – hogyan? –, vagy akkor is, ha nem egészen?) Meg lehetne vizsgálni a könyv viszonyát régi és még régebbi történeti könyvekhez – regényekhez és nem regényekhez (van-e különbség?) –, a korról szóló más történeti regényekhez és magához a *Kártigám* című regényhez (melyikhez? a Mérszáros Ignácéhoz vagy [melyik?] eredetijéhez?). Mindez még hátra volna, s annyi minden más. És nem érzünk vágyat, hogy olyan gyorsan megszabaduljunk ennek a könyvnek a fogságából; szívesen raboskodunk benne.

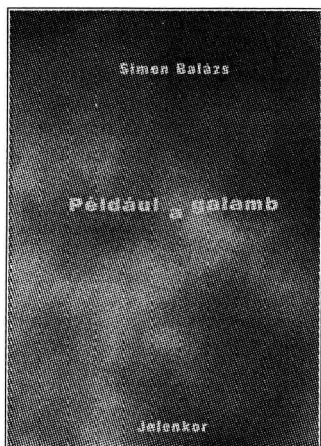
A PÉLDÁNAK OKA

Simon Balázs: *Például a galamb*

A harmincöt éves korában, tragikus halállal lezárult életpályája utolsó, ám nem csak utolsóként megrendítő kötete Simon Balázst az előzőeknél is céltudatosabb, érettebb, a sajátjaként deklarált poétikai utat bejáró, újító erejű költőnek mutatja. A *Például a galamb* e roppant sűrű és rövidségében is a végsőkig konzekvens, kezdetektől a hagyományos lírai problémák megértéséért és újrafogalmazásáért küzdő pálya hatodik köteteként elsősorban nem is azért tarthat számot megkülönböztetett figyelemre, mert módosítaná vagy átrendezné – immár mondható – az életmű súlypontjait, sokkal inkább azért, mert Simon Balázs költői programja, melynek tehát a következetesség az egyik legfőbb sarokköve, itt érte el az első kötetek idején legfeljebb óvatosan sejthető csúcspontját. Ez többek között annak köszönhető, hogy Simon Balázs költészetének az ezt megelőző kötetekben feltorlódott, ott inkább akadálnak tűnő belső feszültségeit produktívan tudta semlegesíteni, vagy annak, hogy verseinek akkoriban kihívóbban emelt, színpadias dikciója mostanra kifejezetten hétköznapivá, a beszélt nyelvet imitáló és a látványos retorikai eszközöket kerülő, ugyanakkor erősen reflektált versbeszéddé vált.

Simon költői alapmagatartását jól érzékeltette az első kötetének címébe rejtett büszke, ugyancsak színpadias hangulatot keltő dac: *Minerva baglyát faggatom mégis*. Az ott működtetni próbált költői nyelv, melyben a költészet maga is ünnepélyes, ugyanakkor gyötrelmes és megnyugvást sohasem hozó eseményként jelenítődött meg, a kilencvenes években inkább kerülendőnek számított, és Simon Balázs akkortájt nem is igen tudta költészetét megvédeni az anakronizmus, a túlírtóság és a pátosz vádjaitól. A divatok ellenében is szóló, de nem minden elemében végiggondolt cél voltaképp csak mostanra érett meg, amikor a felvethető ellenérvekre az aszkétikusan egységessé váló képi világ, valamint a dinamikus, provokatív és feltárhatatlanul gazdag metaforabázis ad feleletet. Hiszen az első kötetek nem is csak az irodalomra korlátozódó, esetenként az eredeti nyelv-

ven idézett műveltséganyaga inkább vált az olvashatóság gátjává, avagy az olvasótól való távolságot növelő teherre a szövegben, mintsem olvasói örömforrássá vagy funkcióját elnyert poétikai építőelemmé. Az ott önmagukba záródó allúziók és idézetek értelemszerűen a szövegek párbeszédképességét is csorbították. Ezzel szemben az 1998-as *A tereptől* kezdődően a halálprobléma szinte kizárólagos uralmába vette Simon Balázs költészetét, e probléma pedig mély és sajátta tett költői megéltsége már a tudatosan leszűkített kulturális hagyományok *aktív* jelenléte mellett lett verssé. Az idézetek itt már elvesztik az aze-

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 2000
56 oldal, 780 Ft

lőtt sokszor csak holmi tekintélytiszteletből nyert relevanciájukat, és csupán akkor és ott kerülnek elő, ahol átírhatók, újraértelmezhetők, a saját poétikai eszközkészlettel párhuzamba állíthatók. A továbbra is elsősorban a görög-római és a modern német irodalomból nyert tájékozódási pontok hívószavakká válnak, melyek keretet adhatnak például egy-egy beszűrődő szöveccnek vagy néhány akrobatikusabbnak tűnő nyelvi leleménynek, melyek legfőbb szerepe itt persze nem a lazább hangvétel megjelentetése, hanem a tragikus hangoltság ellenpontozása, kiemelése.

A gyakran mottóként is megjelenő, részben betájoló, részben ellenőrző funkciót ellátó idézetek újszerű használatára talán a legjobb példa éppen az, amelyet Balogh Piroska is említ (ÉS, 2000/36.) a *Zrínyi-féle prés* című szövegről beszélve. E vers mottója a „Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó...” Zrínyi-verskezdet, első sorai pedig ezek: „már nem fedez a /Kékség, elvékonyult leplén át- / Szítal a kvarcos fönti hidegség”. A vers szövege mintegy kommentálja a mottóban közölt idézetet, ironikus, eltávolító alakzatok tömegét alkalmazva. Ilyen alakzat például a kétféle versnyelv (tudniillik itt épp Zrínyié és Simoné) teljes elválását szavatoló önreflexió, amely nyilván semmilyen formában nem szerepelhetett volna egy tizenhetedik századi versben, de persze egy tizenkilencedik századiban sem: „Először arról akartam írni, hogy / Az ég szorít, akár egy abroncs”. És mindez egy olyan hasonlattal – „szorít, akár egy abroncs” –, mely viszont a kortárs költészetben hangzana e retorikai játék nélkül felettébb erőtlennek.

Simon Balázs költészetének megértéséhez és értékeléséhez elengedhetetlenül fontos az efféle kettős intertextuális játékok feltérképezése. A poétikai célok és eredmények aligha írhatók le anélkül, hogy látnánk, az idézetek, mottók és ajánlások milyen mechanizmusokon keresztül formálják monológyszerűből párbeszédszerűvé ezt a költői nyelvet. Ez a párbeszéd azonban a beszélgetés egy sajátos esete: faggatózás. A Simon Balázs-szövegek ugyanis rendre kérdéseket fogalmaznak meg az elődszövegek számára, majd a sohasem igazán megnyugtató válaszok készítetik őket a továbbmondásra, vagy akár e válaszok korrigálására, újrafogalmazására. Hajdu Péter joggal fogalmaz úgy, igaz, még az előző kötetekről írva, hogy e költészetnek innen nézve is vállalt veszélye, hogy kizárhatja azokat az olvasókat, akik nincsenek megközelítően teljes birtokában a megidézett műveltséganyagnak avagy nem uralják ugyanilyen módon a hagyomány elemeinek eredeti kontextusát, hiszen igazán kevés érthető abból a párbeszédből, melynek csak a kérdései vagy még gyakrabban csak válaszainak kommentárjai hallatszanak. (Alföld, 1999/4. 64.) Nem is beszélve arról, írja Hajdu, hogy ilyen esetben az esztétikai élmény is – melynek az is része lehet, hogyan és milyen irányba tudunk a megidézett szövegrészen túl meg nem idézett elemeket rendelni, hogy aztán ezek révén érthessük meg a megidézettek közti kapcsolatot – szükségképpen csorbul. Csakhogy épp az lesz Simon Balázs költészetén belül *A terep* és a *Például a galamb* újdonsága, hogy az itt olvasható szövegek a rejtett és nyílt idézeteknek köszönhetően nem talányossá és távolivá válnak, hanem teltebbé, testesebbé és nyitottabbá, ahol a hagyomány nem megfejtésre váró, rejtvénytyszerű elem, hanem épp ellenkezőleg, már megjelenítettségében is beszédes és mindenkor beszédre fogott, alakítható és kérdésessé tehető nyelvi anyag.

Már a kötet központi motívuma és szereplője, a galamb is öröklött és igen-igen terhelte toposznak tekinthető, melyet a ráakódott jelentésektől részben megfosztva, részben épp azokat játékba hozva próbál a kötet újraolvasni. Az például, hogy a galamb – sok más mellett – a béke szimbóluma, maga is idézetként működik, melyről a kötet minden verse tudomást vesz, melyet így vagy úgy minden vers használ, de amit ebben a formában természetesen egyik sem lenne hajlandó elmondani. De így például igen: „Galamb a lélek, mondják / Bölcsék, mindegy, elhiszem”(„puszta romjától sokáig...”). A galamb, irodalmi toposz mivoltán túl, Simonnál éppenséggel az angyali szféráktól igen messze eső városok és azon belül is a százéves bérházak lichthófjainak koszos, beteg és betegséget

hordozó, ráadásul ürülékével mindent bepiszkító otthontalan állata, mely nem babérkoszorút tart, hanem, mondjuk, a szemétként turkál. A kötetnek ennek megfelelően egyetlen biztos pontja van, mely mind a vershelyszíneket, mind a problémákat meghatározza, ez pedig a belvárosi bérházak világa, közelebbről a szorult levegőjű és a pókhálós WC-ablakokat dobáló lichthóf belső tere. A zártság, a megközelíthetlenség és elhagyatottság metaforájaként kezelt színhely már maga is igen depresszív hangulatot áraszt, hát még abban a formában, ahogy Simon használja, mindig az árnyékosabb, piszkosabb, taszítóbb oldalát láttatva. Bár persze ebben a kontextusban is sajátos mitológiát teremt: az ezredvég narratívája a koszosság és a szürkeség közhelyei felől íródik, ahol akár az az igazán profán kérdés is feltehető, hogy a galambok vajon azért szürkéek-e, hogy beleolvadjanak a környezetbe, és ne vegyék észre őket a sasok? Egyszerűen a béke és a tisztaság szimbólumából Simon Balázs könyvében a galamb a nyugtalanság, a kosz és az otthontalanság szimbólumává válik.

A nyugtalanság elsődleges oka pedig a halál mindent átjáró közelsége. Ezt az ugyancsak topikusnak nevezhető, ám drámaiságában mindig is egyedi szituációt Simon épp a vendégszövegek használatának módja, a galamb-metafora felépítése és használata, valamint az önreflexív gesztusok kimért alkalmazása mentén teszi sajátjává és eredetivé. Az utóbbi években Baka István és Petri György költészetének záró szakaszában íródtak a halálproblémával ilyen intenzitású párbeszédet folytató szövegek, bár a három szerző eltérő habitusa e mélységében talán meg sem ragadható problémára három különböző, noha különbözőségükben is egymást erősítő választ adott. Míg Bakánál a halál közelsége dühöt, a betegség és a fájdalom gúnyolását, ugyanakkor a líraiság erősödését, a klasszikus formavilág kizárólagosságát eredményezte, és amíg Petrinél a halál sokszor a dokumentatív jelleget öltő vicc tárgya lett, ahol az elmúlás fenyegetése bárminemű ellenmozgást értelmetlenné tevő evidenciaként jelent meg, és amivel párhuzamosan a versek is egyszerűsödtek, rövidebb, gyorsírmű, dalszerű szövegekké lettek, addig Simon Balázs az elmúlás földi és égi dimenzióját egybejátszva, roppant szélességű és súlyú költői anyagot megmozgatva, ugyanakkor a szentimentális, kesergő felhangokat messze elkerülve próbálja saját halálvízióját megjeleníteni. És eközben Simon már *A terepben* leírja az egyetlen axiómát, ami az utolsó Petri-kötet címében köszönt vissza: „A részleteket végig kéne / Mondani, amíg lehet” (*A tűzkép*). Merthogy mindhármukat összeköti ez az egy dolog: írni, beszélni, *amíg lehet*.

A *Például a galamb* e költői problémakör teljes és poétikailag is lezárt körülménye, melyet néhány egészen kiemelkedő vers koronáz meg. Egyetlen tárgy és egyetlen nézőpont, melyet legfeljebb a mottók és vendégszövegek tesznek árnyalttá. Az egység és az egység árnyaltsága sikeresen óvja meg Simon költészetét attól a fenyegető csapdától, amit a romantikus halálélmény közvetlensége vagy a búcsúzás hagyományos retorikai szituációja jelentene. Ezek a szövegek ugyanis távol tartják magukat a totális reményvesztettség jellegzetes szituációjától. Mindezt egy depresszív, és ezt a depressziót csak ritkán oldó hang pótolja, mely viszont úgy beszél a halál elkerülhetetlenségéről, hogy közben elhárítja az általában halállírának nevezett költői paradigma bejáratott alakzatait. Ennek látványos része például, hogy Simon feltűnően sokszor írja le magát a „halál” szót, ami a halálversekben mindig is tabunak számított. Simon Balázs azonban nem csak az önsajnálattal formáit kerüli, vagy a meghatottságait, hanem voltaképp minden, a halálprobléma kapcsán felmerülő érzelmet, hogy ezek helyett is gondolkodni próbáljon, és megérteni próbáljon, például ide utalható érzelmeket.

Ennek további következménye, hogy a megfigyelés és a leírás kíméletlen párosa mellett az epikus mag, mely pedig Simon Balázs verseiből sohasem hiányzott, a jelentésalkotásban csak kis szerepet kap. És az imént még tapogatózva feltett kérdés meg is fordul, és ebből az irányból már nem is tűnik olyannyira kezelhetetlennek: mitől képes

bármilyen tárgy, érzés, hely, íz sajátjává válni, mitől lesz a környezet otthonos, mitől lesz egy addig semleges dolog egy idő után eltéveszthetetlenül ismerőssé. Simon Balázs költészetében, és különösen az utolsó két kötetben, minden vers akár egy fotó: önkényes hitelességgel adja vissza az objektív látómezejébe került képet, inkább a részleteket, mint az egészet. És a versbeli személyiség saját korlátait hangoztatva igyekszik a részeket úgy-ahogy összerakni, a munka döntő mozzanatát az olvasóra hagyva. A fókusz távolság és a látószög folyamatosan változik, és e változás pergő, élő képeket vonultat fel, de mindegyre kiderül, hogy végül nem mozdul az én felé a tárgy, nem válik sajátjává még az sem, ami látható. A vágyak költészetéből így lesz versről versre a kudarc költészete.

A kötet egységét jelzi, hogy a könyv egészét átjáró egzisztenciális bizonytalanság a grammatika szintjén is jelen van. Az írásjelek keverednek, egy-egy vessző itt-ott elmarad, mondhatni véletlenszerűen, ami csak erősíti a szövegek amúgy is erőteljes alulretorizáltságát. A tekintélyes méretű és mélységű kulturális anyag mozgatása így sajátos feszültségbe kerül a hétköznapi beszélt nyelvet idéző regiszterrel. Simon egyrészt folyamatosan jelzi a hagyomány jelenlétét és érdekelttségét e költészetben, másrészt, ahol lehet, megbontja a szövegteret, és a köznyelv felé húzó dikciót azonnal kimozdítja, mert szembesíti a sokszor csak idegen nyelven jelenlévő költészeti avagy bölcséleti hagyománnyal. Ezt jól kiegészíti költői technikájának azon sajátossága, hogy a tizennégy-tizenhat soros versek majd mindegyike egy sokszorosán összetett mondat, és amelyik nem, az is kellően jelentős okot mutat az eltérésre. Ez egyfelől önként vállalt kötöttségeket jelent, másfelől viszont olyan belső szabályrendszert, mely szinte ciklusként olvastatja az amúgy sem túl terjedelmes kötetet. Olyan szövésű ciklusként, melyben a versek a láncszemek erejével kapcsolódnak össze, lehetőséget adva az olvasónak arra, hogy egy elkezdett verset egy másikban fejezzen be, hogy aztán egy harmadikban újra visszatérhessen az eredetihez. Ez a rejtélyes közvetlenség, ami e lírának a privát jellegével, zártságával szemben különösen hangsúlyossá lesz, Simon Balázs verseinek egyik legfőbb varázsa.

A másik a nyelv teljesítménye iránti kíváncsiság, mely például a monoton kopogásával ijesztően hibátlan jambikus sorokban is megmutatkozik, az olvasó kíváncsiságát is kiszolgálja. Ugyancsak imponáló a kötet egészén átsejlő, magabiztossággal keveredő önfejelem és szigor, ami a könyv ritkán látható egységének is kulcsa. Ez az átgondoltság annál feltűnőbb, mivel a kötet címe a véletlenszerűségre, az esetlegességre irányul: például a galamb – mintha mindaz, ami ebben a kötetben a galamb-motívum főszereplésével elmondódik, máshogyan is, más időben és talán másról is elmondható lenne. Mintha minden mesének ugyanaz lenne a vége. És hogy talán ez még sincs így, abban a könyv legemlékezetesebb és legmeggrázóbb képe – a *Lülev* című versből – erősít meg, ahol is a tojót a benne lévő tojással együtt lövik át.

Graz 2003 – Európa Kulturális Fővárosa
„Ismertelen Szomszédaink”
Drámapályázat szlovén, magyar és olasz íróknak

Graz, Európa Kulturális Fővárosa az alábbi versenykiírást teszi közzé a szomszédos államok, Szlovénia, Magyarország és Olaszország drámaírói számára.

A versenyre írandó darabok témája szabadon választható. A darabok terjedelme, a szereplők száma, illetve a szerepek jellege is tetszőleges.

A benyújtandó színdaraboknak a következő feltételeknek kell megfelelniük:

A díjnyertes darabokat 2003. december 31. előtt nem lehet bemutatni máshol, csak Grazban. Az ősbemutató idejét és helyszínét a grazi kurátorok határozzák meg a grazi színházak egyikében. A nyertes darab bemutatását a grazi szervezők a 2003. január és 2003. december közötti időszakban garantálják.

Egy szerző több művet is beadhat a pályázatra, amely jeligés, de minden beküldött szöveget más-más jeligével kell ellátni.

A darabot elegendő egy példányban, magyarul, jeligével ellátva a grazi kurátorok címére elküldeni. A címlapon a szerző neve helyett a jeligét kell feltüntetni. A beküldött darabhoz mellékelni kell egy lezárt borítékot, rajta a jeligével, a borítékban pedig a szerző nevét, címét, telefonszámát, adott esetben az e-mail címét kell megadni.

A győztes darab pénzzutalma :

70.000 ATS (azaz 10.000 DM)

A győztesnek járó pénzzutalmat a grazi ősbemutató időpontjában utalják át.

BEKÜLDÉSI CÍM:

GRAZ 2003 – Unknown Neighbours

Norbert Hainschek/Alfred Haidacher

Graz 2003 Kulturhauptstadt Europas Organisation – GmbH

Herrengasse 28

A- 8010 GRAZ

BEKÜLDÉSI HATÁRIDŐ:

2002. 03. 31. (postai bélyegző dátuma)

A részletesebb pályázat megtekinthető az Osztrák Kulturális Fórumban, Katona Eszternél, 10-12 és 14-16 óra között (Budapest, 1068 Benczúr u.16. Telefon: 351-17-70, e-mail: austro.cult@pro-net.hu).

Kedves Jelenkor-olvasó!

Kérjük, hogy személyi jövedelemadójának egy százalékával támogassa a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához, rendelkezzen a következő adószám javára:

18308884-2-02

Jelenkor Alapítvány

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik az elmúlt évben lapunk működési költségeihez ebben a formában – 49.573 forinttal – hozzájárultak.